

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Київ – 2022

УДК 343.985

Р 65

*Рекомендовано до друку вченою радою Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 14, від 24.06.2021 р.)*

Рецензенти:

Є.Д. Лук'яничков – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Л.Д. Удалова – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ

Авторський колектив:

П.Є. Антонюк, канд. юрид. наук – розділ 12

А.О. Антощук, канд. юрид. наук, доцент – розділ 5

А.А. Вознюк, д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник, доцент – розділ 9

Б.А. Замула, д-р філософії – розділ 1

М.П. Климчук, канд. юрид. наук, доцент – розділ 8

Н.О. Кононенко, канд. юрид. наук – розділ 2

І.Р. Курилін, канд. юрид. наук, доцент – розділ 5

Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, канд. юрид. наук – розділ 4

А.М. Полях, канд. юрид. наук, доцент – розділи 1, 10

В.В. Пясковський, канд. юрид. наук, доцент – розділи 2, 3, 4, 6, 7, 10, 11

А.В. Самодін, канд. юрид. наук, доцент – розділ 11

С.С. Чернявський, д-р юрид. наук, проф. – розділи 8, 9

Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : навчальний посібник / В. В. Пясковський, С. С. Чернявський, П. Є. Антонюк та ін. ; за загальною редакцією В. В. Пясковського. – К. : 7БЦ, 2022. – 256 с.

ISBN 978-617-549-103-4

У пропонованому навчальному посібнику розглянуто сучасні криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень окремих видів з урахуванням їх особливостей.

Навчальний посібник розрахований на слідчих, працівників суду, прокуратури, оперативних підрозділів, захисників, курсантів, слухачів, аспірантів і професорсько-викладацький склад закладів вищої освіти та інших осіб, зацікавлених у протидії кримінальній протиправності.

УДК 343.985

ISBN 978-617-549-103-4

© Колектив авторів, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ.....	8
1.1. Криміналістична характеристика вбивств	8
1.2. Початковий етап розслідування вбивств	14
1.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	20
Запитання для самоконтролю	25
РОЗДІЛ 2. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ .	26
2.1. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень	26
2.2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень	31
2.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	36
Запитання для самоконтролю	42
РОЗДІЛ 3. РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	43
3.1. Криміналістична характеристика торгівлі людьми	43
3.2. Початковий етап розслідування торгівлі людьми.....	50
3.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	55
Запитання для самоконтролю	60
РОЗДІЛ 4. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ.....	61
4.1. Криміналістична характеристика згвалтувань	61
4.2. Початковий етап розслідування згвалтувань	66
4.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	70
Запитання для самоконтролю	77
РОЗДІЛ 5. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	78
5.1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності	78

5.2. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, які порушують права інтелектуальної власності	86
5.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	89
Запитання для самоконтролю	95
РОЗДІЛ 6. РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК	96
6.1. Криміналістична характеристика крадіжок.....	96
6.2. Початковий етап розслідування крадіжок	102
6.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	107
Запитання для самоконтролю	111
РОЗДІЛ 7. РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ.....	112
7.1. Криміналістична характеристика грабежів та розбоїв	112
7.2. Початковий етап розслідування грабежів та розбоїв.....	117
7.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	122
Запитання для самоконтролю	128
ГЛАВА 8. РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.....	129
8.1. Криміналістична характеристика порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів.....	129
8.2. Початковий етап розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів.....	133
8.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	138
Запитання для самоконтролю	148
РОЗДІЛ 9. РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА	149
9.1. Криміналістична характеристика хуліганства	149
9.2. Початковий етап розслідування хуліганства.....	152
9.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	155
Запитання для самоконтролю	163

РОЗДІЛ 10. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ..... 164

10.1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.....	164
10.2. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.....	172
10.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	177
Запитання для самоконтролю	184

РОЗДІЛ 11. РОЗСЛІДУВАННЯ «КОМП'ЮТЕРНИХ» КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 185

11.1. Криміналістична характеристика «комп'ютерних» кримінальних правопорушень	185
11.2. Початковий етап розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень	192
11.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	196
Запитання для самоконтролю	203

РОЗДІЛ 12. Розслідування службового підроблення..... 204

12.1. Криміналістична характеристика службового підроблення	204
12.2. Початковий етап розслідування службового підроблення.....	212
12.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	217
Запитання для самоконтролю	221

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛІВ 223

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ..... 248

ПЕРЕДМОВА

Діяльність з розслідування кримінальних правопорушень – це мистецтво, опанування яким доступно особі, що має певний талант. Складовими такого таланту є: високий рівень загальноосвітніх, правових та криміналістичних знань, спеціальна підготовка та професійний досвід.

Формування компетентностей фахівця з розслідування кримінальних правопорушень не відбувається водночас, а являє собою логічний послідовний причинно-наслідковий процес набуття теоретичних знань, на базі яких формуються практичні навички, що реалізуються та удосконалюються в професійній діяльності суб'єкта розслідування.

Запропонований навчальний посібник, за задумом авторів, являє собою певний інструментарій розвитку та удосконалення таланта розслідування кримінальних правопорушень для тих осіб, хто обрав відповідний напрям своєї суспільної діяльності.

В навчальному посібнику, в доступній для читача формі, узагальнені криміналістичні розробки та матеріали практики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Кожний розділ навчального посібника являє собою криміналістичні рекомендації щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, врахування яких в практичній діяльності є запорукою ефективного, повного та об'єктивного встановлення істини в кримінальному провадженні.

З метою оптимізації процесу накопичення теоретичних знань у читача автори відійшли від традиційної схеми окремої криміналістичної методики та зосередили свою увагу на найбільш значущих її елементах: криміналістичній характеристиці кримінального правопорушення, початковому етапі розслідування та особливостях проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Саме такий уніфікований підхід до процесу розслідування кримінальних правопорушень в цілому, на думку авторів, є запорукою формування комплексного уявлення у читача щодо мети та завдань кримінального провадження та можливостей суб'єкта

розслідування по отриманню фактичних даних про подію правопорушення на етапі досудового розслідування.

Розробники навчального посібника також відступили від практики розгляду особливостей розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, заснованій на класифікації криміналістичних методик на видові, позавидові, міжвидові тощо. В навчальному посібнику звернута увага на ті окремі склади кримінально протиправних діянь, або їх сукупностей, які є найбільш поширеними саме в повсякденній практичній діяльності суб'єктів розслідування, так звані «загальнокримінальні» правопорушення, зважаючи на нагальну суспільну значущість їх розслідування.

Орієнтуючись на потреби сучасної практики правоохоронних органів з розслідування кримінальних правопорушень, автори, тим не менше, при викладенні матеріалу використовують сталі та зрозумілі криміналістичні категорії, такі як «особа злочинця», «особа потерпілого», «криміналістична характеристика злочину» тощо. Такий підхід забезпечує закономірний зв'язок напрацювань теорії криміналістики з безпосередньою криміналістичною діяльністю та їх імплементацію в слідчу та судову практику.

Структура навчального посібника дозволяє читачу не лише отримати теоретичні знання щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, але й закріпити їх шляхом відповіді на питання для самоконтролю, що наведені в кожному розділі, та здійснити перевірку рівня знань шляхом вирішення тестових завдань.

Автори щиро сподіваються, що простий стиль викладання матеріалу, уніфікована схема подання інформації, невеликий обсяг та практична спрямованість змісту навчального посібника сприятимуть якісному засвоєнню теоретичних знань зацікавлених осіб, що, в свою чергу, забезпечить беззаперечний розвиток таланту в опануванні мистецтвом розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 1. РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

1.1. Криміналістична характеристика вбивств

Вбивство – умисне або з необережності заподіяння смерті іншій людині (ст.ст. 115–119 КК України). Попередження та розслідування вбивств є однією із найважливіших завдань правоохоронних органів.

Основними елементами криміналістичної характеристики вбивств є:

- спосіб учинення вбивств (підготовка, безпосереднє вчинення вбивства, приховування);
- час та місце вчинення вбивств;
- типова «слідова картина»;
- особа злочинця;
- особа потерпілого.

Спосіб учинення вбивств. Змістовна структура способу вчинення даного кримінального правопорушення включає етап приготування, який складається з декількох взаємозв'язаних елементів:

- а) вивчення даних про особу жертви (факультативний етап, присутній не у всіх кримінальних правопорушеннях);
- б) підготовка знаряддя або іншого засобу позбавлення життя;
- в) обрання власної тактики (способу) вчинення кримінального правопорушення.

Розглянемо ці дії більш детально. Для підготовлених, найбільш суспільно небезпечних убивств характерне попереднє вивчення злочинцем майбутньої жертви (за відсутності постійного родинного або іншого подібного спілкування), спостереження за нею з метою визначення найбільш зручних для виконання злочинного задуму місця й часу, можливі попередні спроби вчинення вбивства, що не досягли успіху.

Розраховуючи залишитися безкарним, злочинець прагне знайти таке знаряддя заподіяння смерті, що дозволило б йому виконати задумане й убезпечити себе від переслідування, направити слідство помилковим шляхом. Засоби обираються залежно від того, чи має можливість злочинець зблизитися з жертвою чи ні. Якщо така

можливість існує, то зазвичай обираються такі засоби заподіяння смерті, які дозволяють убивці одержати час для безпечного відходу з місця вчинення кримінального правопорушення. Це можуть бути отрута, газ, вибухові пристрої й т.п. У деяких випадках використовується вогнепальна, холодна зброя. Також вибір знаряддя може бути пов'язаний з імітацією того або іншого мотиву вбивства.

Більшість вбивств вчиняється на побутовому ґрунті й для таких вбивств дії з підготовки (якщо це можна так назвати) зводяться до використання випадкового знаряддя, як правило, це кухонні, мисливські ножі, тесаки, сокири і т.п. Виявлення на місці події такого знаряддя, або слідів його застосування дозволяє зробити попереднє припущення про відсутність спеціальної підготовки вбивці. Однак можливою є й така ситуація, коли вбивство, вчинене з корисливих спонукань маскується під хуліганський мотив, і смерть заподіюється за допомогою таких нібито «випадкових знарядь».

Для вбивць характерним, насамперед, є заподіяння тілесних ушкоджень механічного характеру (гострими колючо-різучими предметами, твердими тупими предметами, вогнепальними й металевими знаряддями, транспортними засобами), значно рідше зустрічаються удушення (у тому числі повішення), утоплення, отруєння, і ще рідше – спалення, переохолодження, позбавлення води і їжі, скидання з висоти.

Сукупність інформації про спосіб учинення кримінального правопорушення й даних, отриманих під час огляду місця події й (або) виявлення трупа дозволяють висунути версії про особу вбивці і характер його взаємин з потерпілим, а іноді й щодо мотивів вчинення кримінального правопорушення. Для прикладу, переміщення трупа в скрите місце, маскуванню (землею, листами, травою, гілками й т.д.), утоплення, закопування трупа і його частин, спотворювання обличчя часто свідчать про вчинення вбивства особою з числа найближчого оточення потерпілого (дружина, родич, приятель і т.п.). Ознаки незвичних маніпуляцій з трупом (знімання й приховання одягу, розчленовування його на дуже дрібні частини, спроба підпалу за

допомогою різних засобів й ін.) або заподіяння множинних ушкоджень різних частин тіла характерні для душевно хворих.

Спосіб учинення кримінального правопорушення орієнтує слідчого на комплекс слідів і речових доказів, що можуть бути виявлені в процесі розслідування. Крім того, він може сприяти встановленню особи потерпілого (якщо вона не встановлена).

Найбільш традиційними способами приховування вбивств є: знищення слідів кримінального правопорушення; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховання особи потерпілого. Такі дії пов'язані, як правило, з бажанням вбивці уникнути відповідальності, приховати свою причетність до кримінального правопорушення.

Одним з найвитонченіших способів приховування є інсценування – штучне спотворення картини злочинної події. Метою інсценування є бажання злочинця заплутати слідство. Виділяють наступні способи інсценування:

1. Інсценування одного кримінального правопорушення для приховання іншого. Наприклад, для приховання вбивства на побутовому ґрунті, злочинець інсценує під убивство з метою пограбування.

2. Інсценування незлочинної події для приховання вчиненого кримінального правопорушення. Знаючи, що безсумнівні ознаки вчиненого кримінального правопорушення спричинять розслідування, злочинці часто прагнуть додати місцю події риси, що вказують на подію, яка не є злочинною: вбивство інсценують під самогубство, нещасний випадок або дорожньо-транспортну подію й т.д.

3. Фальсифікація окремих доказів. Наприклад, залишені сліди взуття іншої особи, пляшки з відбитками пальців, чужі документи підкинута на місце події в якості «забутих» або «загублених».

Час та місце вчинення вбивств. Злочинці для вчинення вбивства обирають, як правило, момент, коли потерпілий перебуває один в будинку, офісі або в іншому місці, за відсутності свідків, а це нерідко вечірній або нічний час. Між 20 годинаю вечора та 6 годинаю ранку

вчиняється переважна кількість убивств. Найменша кількість припадає на ранішні часи – від 6 до 11 години ранку.

Як показує статистика, найбільша кількість убивств вчиняється в містах. Найчастіше конкретними місцями вчинення подібних кримінальних правопорушень є: безлюдні місця – пустирі, смітники, покинуті будівлі; вулиці, парки, інші громадські місця; місця відпочинку та розваг; житло потерпілих – будинки, квартири, дачі; приміщення, які належать злочинцям або їх родичам та близьким; транспортні шляхи тощо.

Місце кримінального правопорушення є надзвичайно важливим джерелом інформації, оскільки воно містить чималу кількість слідів і речових доказів, що визначають напрям розслідування і висунення слідчих версій.

Типова «слідова картина». Для розслідування вбивств велике значення має сукупність відомостей про типові сліди, що залишаються на місці вчинення кримінального правопорушення. Виявлення слідів, їх аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяє побудувати картину події та механізм учинення кримінального правопорушення. Сліди, що залишаються в результаті вчинення вбивства, за формою свого вираження можна поділити на матеріальні та ідеальні. До матеріальних слідів відносяться: труп потерпілого, сліди, що залишилися на трупі, сліди застосування зняряддя вбивства, самі зняряддя кримінального правопорушення, сліди перебування злочинця і жертви на місці кримінального правопорушення й т.д.

Ідеальні сліди – це відображення, що виникають у пам'яті учасників й очевидців у зв'язку зі сприйняттям ними обставин учинення вбивства, а також у пам'яті інших осіб, які мають відомості, що мають значення для розслідування. Залежно від змісту отриманих від них даних про кримінальне правопорушення та осіб, які причетні до нього, можна виділити:

- осіб, обізнаних про обставини, що передують вчиненню вбивств;
- очевидців вбивств;

– осіб, які володіють даними про дії злочинця або його співучасників з приховання кримінального правопорушення або інші дії після вчинення кримінального правопорушення.

Особа злочинця. Особа вбивці володіє комплексом ознак, специфічних для кожного виду вбивств, залежно від того чи є кримінальне правопорушення умисним або його вчинено з необережності та відображає особливості характеру і темпераменту, навички, що використовуються в буденному житті (педантичність, охайність, неохайність) і професійні навички (лікаря, м'ясника – при розчленуванні трупа; електрика, підривника – при використанні з метою вбивства електричних приладів і вибухових пристроїв й т.п.).

Можна виділити дві категорії злочинців, які вчинили вбивства. До першої категорії відносяться особи, які вчинили так звані побутові вбивства в результаті сімейних, побутових та інших конфліктів. Найчастіше такі вбивства вчиняються без підготовки, заходи щодо приховування вбивства і його слідів також зазвичай не приймаються. Особи, які вчиняють подібні кримінальні правопорушення, рівною мірою можуть характеризуватися як позитивно, так і негативно.

Друга категорія злочинців – це особи, які посягають на життя людини із задалегідь обміркованим наміром та ретельно розробленим планом. До таких можуть бути віднесені так звані «серійні» й «професійні» вбивці. Багато хто з цих осіб мають певні навички у вчиненні вбивств. Саме ця категорія злочинців особливо активно перешкоджає розслідуванню, намагається направити слідство помилковим шляхом.

Для вбивць, що вчиняють кількарізкові вбивства («серії»), специфічним є невисокий інтелектуальний рівень, наявність неяскраво вираженої патології, схильність до садизму та інших статевоїх збочень, які вони й реалізують при вчиненні кримінальних правопорушень. При вчиненні таких вбивств вони, як правило, використовують однотипні для своєї «серії» методи при виборі жертв, способи вчинення вбивств й способи їх приховання.

Особливо складні для розслідування можуть бути випадки злочинної діяльності професійних вбивць, які пройшли спеціальну

підготовку в ході військової або іншої спеціальної служби і які мають високорозвинені інтелектуальні здібності, знання в галузі криміналістики. Саме такі особи є виконавцями так званих замовних вбивств, тобто вбивств, виконаних по найму конкретної особи або злочинної організації. Природно, що для них характерним є залишення мінімуму слідів злочинної діяльності.

Особа потерпілого. В криміналістичній характеристиці вбивств особливе місце відводиться особі потерпілого. Залежність між злочинцем і потерпілим, їх стосунки та зв'язки нерідко вказує на особу злочинця та мотиви вчинення кримінального правопорушення.

Можливо виділити три типи потерпілих від вбивств:

1. Потерпілі, поведінка яких спрямована на протидію правопорушників. Це працівники правоохоронних органів, воєнізованої охорони, представники громадських організацій і формувань, діяльність яких пов'язана з охороною громадського порядку, а також працівники підприємств, установ, організацій, до службових обов'язків яких входить забезпечення правопорядку на різних об'єктах. Усі вони стають жертвами кримінальних правопорушень, як правило, під час виконання своїх службових обов'язків щодо припинення протиправних дій злочинця. Як правило, потерпілі даної групи раніше зі злочинцями знайомі не були.

2. Потерпілі, дії яких не перебувають у причинному зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення. В основному до потерпілих даної групи належать особи, раніше незнайомі зі злочинцем, що стали жертвою кримінального правопорушення в результаті корисливих, сексуальних або хуліганських посягань. Усе частіше жертвами таких убивств стають неповнолітні.

3. Потерпілі з віктимною поведінкою (негативною, аморальною, провокаційною). Майже всі потерпілі із числа даних осіб за місцем проживання або роботи характеризувалися нейтрально або негативно. У більшості випадків криміногенною обставиною послужила поведінка потерпілого: пияцтво, статева розбещеність, безтурботність тощо. Більшість потерпілих розглянутої групи на момент учинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного

сп'яніння, причому деякі з них розпивали спиртні напої разом зі своїм вбивцею. Деякі потерпілі «спровокували» кримінальне правопорушення своєю агресивною поведінкою: затіяли сварку, бійку, образили людину, викликали на відповідну брутальність тощо.

1.2. Початковий етап розслідування вбивств

На початковому етапі розслідування вбивств вирішується наступний перелік завдань:

1) *визначення місця вчинення вбивства*. Якщо місце виявлення трупа не є місцем вбивства, це можна встановити під час його огляду за відсутністю тих слідів, які повинні бути (наприклад, рясних патьоків і калюж крові), та за наявністю таких слідів, яких не повинно бути (сліди волочіння трупа, сліди бруду на взутті та одязі трупа, якого немає на місці його виявлення, наявність трупних плям там, де їх не повинно бути при даній позі трупа й т.д.). Складніше встановити місце, де відбулося вбивство, якщо труп переміщений на значну відстань. Однак це завдання вирішується шляхом фіксації під час зовнішнього огляду трупа слідів і мікрослідів (бруд, пил, волокна одягу, частки, насіння й пилок рослин і т.д.), які дозволяють встановити місце вбивства й оглянути його;

2) *встановлення змін на місці події*. Зміни на місці події (сліди) можна розділити на дві групи:

- сліди, що утворилися в результаті взаємодії вбивці і жертви (сліди їх дій);
- сліди дій осіб, непричетних до розслідуваної події.

З перших кроків розслідування важливо відразу відокремити сліди першої групи від другої. Для цього до початку огляду, повинно бути проведене опитування очевидців та всіх інших осіб, які перебували на місці події до початку огляду з приводу того, чи змінювалася обстановка цього місця, з наступним допитом цих осіб як свідків при необхідності;

3) *встановлення причини смерті*. Попередні дані можна одержати від судово-медичного експерта після зовнішнього огляду трупа, а остаточний висновок робиться на підставі результатів судово-медичної експертизи трупа;

4) *встановлення часу настання смерті* (має важливе значення для встановлення свідків кримінального правопорушення) можливе насамперед за трупними явищами, що розвиваються з моменту смерті залежно від температури й вологості повітря, атмосферних опадів й інших умов середовища. Час настання смерті не завжди може збігатись з часом заподіяння ушкоджень;

5) *з'ясування механізму дії злочинця*. З огляду на можливість інсценування, необхідно шукати й фіксувати факти, що суперечать інсценованій обстановці події (негативні обставини). Подібними фактами можуть бути, наприклад, чисте взуття висячого в петлі трупа за наявності бруду навколо; відсутність підставки поруч із висячим у петлі трупом тощо; наявність на трупі «самогубці» ран, які він не міг сам собі заподіяти;

б) *встановлення осіб, які перебували на місці вбивства або поблизу*. Вирішення цього завдання необхідне для окреслення кола підозрюваних та пошуку свідків, яким відомі будь-які обставини, що відбулися до вбивства, під час убивства та незабаром після нього;

7) *з'ясування форми вини, мотивів і мети вбивства*. У вирішенні питання, чи було вбивство навмисним або необережним, вирішальне значення має дослідження взаємовідносин між убивцею та жертвою. З'ясувати мету й мотив убивства допомагають відповіді на питання: кому смерть жертви була вигідна й чому; які близькі й віддалені події могли б настати при житті жертви і які наслідки наступили після її смерті;

8) *встановлення особистості вбивці*. Якісний огляд трупа й місця події часто дає підстави для висування версії, що вказує на коло людей, яке обмежене достовірними даними про зріст, вік, фізичний розвиток, звички і навички, деякі риси зовнішності, групу крові й іншими даними про вбивцю;

9) *встановлення особистості загиблого*. Для цього під час огляду та судово-медичного дослідження трупа ознаки його зовнішності описуються за методом словесного портрета, а також виконується сигналетична фотозйомка; виготовляється дактилокарта; встановлюються захворювання, група крові, наявність в крові алкоголю, наркотиків, снодійних препаратів, отрут; вилучається піднігтьовий

уміст, робляться змиви у вушних раковинах, досліджуються залишки їжі в шлунку; особливо відзначаються сліди, що вказують на рід занять, професію, місце проживання, звички; оглядаються одяг, взуття, особисті речі (виявляються мікрооб'єкти (волокна чужого одягу, пил у кишнях, бруд, залишки рослин на штанях, носках, взутті), фабричні знаки, мітки, сліди ремонту) й направляються на відповідні експертні дослідження; заповнюється карта невпізаного трупа й направляється для перевірки за обліком безвісті зниклих осіб; одночасно з'ясовується чи не надходило заяв про зникнення кого-небудь до органів поліції. Шляхом допиту свідків та проведення розшукових заходів (з використанням зображень зовнішності потерпілого) з'ясовується, як невідомий з'явився в цьому районі й коли, як поведився, з ким спілкувався, хто його бачив або міг бачити. Збираються дані в готелях, гуртожитках, у навчальних, медичних та інших установах про те, чи не було відзначено зникнення мешканців, пацієнтів, чи не було випадків неявки прибулих на навчання, лікування або у відрядження. На вокзалах, у відділеннях зв'язку з'ясовується чи не було фактів неотримання багажу з камер схову або пошти. За допомогою засобів масової інформації демонструється зображення або опис зовнішності невідомого зі зверненням до громадськості надати допомогу у встановленні його особистості.

Типовими слідчими ситуаціями, що найбільш часто зустрічаються на початковому етапі розслідування вбивств, є наступні:

Ситуація 1. Інформація про особу потерпілого, злочинця та мотиви вбивства відсутня. Вона формується при надходженні повідомлень про виявлення трупа випадковими свідками. Основним завданням в цій слідчій ситуації є встановлення особи потерпілого, оскільки тільки після цього виникає можливість проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на встановлення особи злочинця.

Результати огляду місця події і трупа виступають основними джерелами інформації про кримінальне правопорушення.

Програма розслідування в даній слідчій ситуації являє собою комплекс наступних дій: а) огляд місця події і трупа (із залученням кінолога); б) паралельно з оглядом місця події огляд прилеглої

місцевості, подвірний (поквартирний) обхід з метою встановлення свідків та очевидців убивства; в) призначення судових експертиз (отримані в результаті їх проведення відомості допоможуть встановити механізм нанесення тілесних ушкоджень, що дозволить висловити припущення про рівень професійних навичок убивці, фізичної і моральної готовності до вчинення вбивства, про кількість осіб, які наносили ушкодження); г) допити виявлених свідків; д) пред'явлення трупа для впізнання тощо.

Украй несприятливою обставиною може виявитись те, що свідки у цих кримінальних провадженнях не виявляють бажання давати показання. Причинами цього в більшості випадків виступають недовіра до правоохоронних органів, страх помсти з боку злочинців. У зв'язку з цим перед слідчим стоїть завдання виявити максимальну кількість свідків та створити контактну атмосферу спілкування з ними для отримання необхідної для проведення розслідування інформації, тим самим виключивши необхідність проведення додаткових допитів, а в результаті – затягування розслідування.

У випадку встановлення особи потерпілого описувана слідча ситуація переходить у нову ситуацію, при якій є відомості про потерпілого.

Якщо стало можливим встановити особу загиблого та вбивці, тоді виникає нова слідча ситуація, при якій відомі дані про особу злочинця та потерпілого. Подальший комплекс слідчих (розшукових) дій буде формуватися на основі типової програми розслідування очевидного вбивства (організація і проведення заходів, спрямованих на затримання злочинця, його допит як підозрюваного тощо).

Ситуація 2. Є інформація про особу жертви вбивства, але відсутні відомості про особу злочинця та мотиви вбивства. Дана ситуація складається на основі даних, які містяться в заявах і повідомленнях свідків, близьких родичів, знайомих жертви вбивства, працівників правоохоронних органів, що виявили труп. Основним завданням в цій ситуації є встановлення і аналіз зв'язку «злочинець – жертва» через родичів і найближче оточення потерпілого.

Спосіб учиненого вбивства, характер слідів, залишених злочинцем на місці події, а також обстановка в цілому, можуть містити інформацію про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Але основний масив орієнтуючої і доказової інформації про злочинця і мотив убивства несе в собі комплексне дослідження зв'язку «злочинець – жертва вбивства».

Першочерговими діями в такій слідчій ситуації є наступні: а) огляд місця події і трупа; б) виявлення свідків та очевидців кримінального правопорушення; в) перевірка на причетність до вчинення вбивства певного контингенту осіб; г) призначення судових експертиз; д) допити виявлених свідків або очевидців з метою встановлення особи злочинця і обставин події кримінального правопорушення; е) організація і проведення заходів, спрямованих на виявлення найближчого оточення, родичів, друзів, знайомих, товаришів жертви вбивства тощо.

Ситуація 3. Є інформація про особу жертви, мотиви вбивства та особу, яка його вчинила. Наведена слідча ситуація складається при одержанні вихідних даних про кримінальне правопорушення з таких джерел, як заяви і повідомлення: близьких родичів жертви, що мають уявлення про особу злочинця і мотив учинення кримінального правопорушення; потерпілого після невдалого замаху на вбивство; працівників медичних установ; працівників правоохоронних органів, які застали особу в момент вчинення кримінального правопорушення.

Основним завданням в даній ситуації є встановлення місцезнаходження підозрюваної особи і перевірка її на причетність до вчиненого вбивства.

У будь-якому випадку необхідне проведення огляду місця події, після чого більш чітко позначиться картина сформованої ситуації. Залежно від отриманого повідомлення про кримінальне правопорушення, характеру вихідних даних на момент огляду місця події, слідча ситуація при якій є відомості про потерпілого, злочинця та мотиви вбивства, може видозмінюватися.

Слідча ситуація, що розглядається, має три варіанти залежно від джерела одержання інформації про вчинене вбивство.

Ситуація 3.1. Повідомлення про вбивство надійшло від близьких родичів жертви, які мають уявлення про злочинця і мотив убивства. Першочерговими тут будуть такі дії: а) огляд місця події і трупа; б) проведення допитів як свідків родичів потерпілого, одним із завдань яких є встановлення мотивів кримінального правопорушення (як правило, родичі знають про наявність конфліктів у потерпілого та з ким саме); в) допити інших свідків; г) організація заходів, спрямованих на виявлення місцезнаходження підозрюваного і його затримання, особистий обшук і допит.

Ситуація 3.2. Від потерпілого надійшло повідомлення про вчинення стосовно нього замаху на вбивство. Типова програма схожа з описаною вище, за винятком того, що інформація про особу злочинця може бути отримана від самого потерпілого. У ході допиту потерпілого повинні бути встановлені відомості про мотиви замаху, його причини, особу злочинця, особливості взаємин між підозрюваним і потерпілим, обстановку, що складалася в момент вчинення кримінального правопорушення, тощо. Після цього слідчий організує охорону потерпілого, орієнтує особовий склад правоохоронних органів на розшук і затримання конкретного підозрюваного.

Ситуація 3.3. Повідомлення надійшло від працівників правоохоронних органів про затримання злочинця в момент вчинення вбивства або безпосередньо після нього. Так само, як і у попередніх ситуаціях слідчо-оперативна група повинна негайно виїхати на місце події для проведення огляду.

При виникненні подібної ситуації затриманий на місці підозрюваний доставляється до слідчого для проведення допиту. Допит доцільно проводити якомога швидше, відразу ж після процесуального затримання. Це обумовлено тим, що зволікання з допитом може призвести до того, що злочинець відмовиться від дачі показань або дасть неправдиві показання, приховавши тим самим мотив учиненого ним кримінального правопорушення.

Успішне розслідування вбивств зумовлене обґрунтованим висуненням і умілою перевіркою версій про обставини вчиненого

кримінального правопорушення та осіб, причетних до нього. Залежно від наявної інформації можуть бути висунуті такі загальні слідчі версії:

- смерть є наслідком вбивства;
- смерть є наслідком самогубства;
- смерть є наслідком нещасного випадку;
- природна смерть.

Щодо мотивів і мети вбивства можуть бути висунуті такі версії:

- вбивство з метою заволодіння майном потерпілого;
- вбивство з помсти;
- вбивство з метою приховання іншого кримінального правопорушення і страху викриття;
- вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про потерпілого чи з метою одержати свободу дій (вступити в інший шлюб, не сплачувати аліменти та ін.);
- вбивство у сварці, бійці;
- вбивство з необережності;
- вбивство при необхідній обороні.

Зміст версії у кожному конкретному випадку залежить від характеру кримінального правопорушення, що розслідується, фактичних даних, якими володіє слідчий, його практичного досвіду.

1.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Невідкладною слідчою (розшуковою) дією в кримінальних провадженнях про вбивство є огляд місця події і трупа. Особливості огляду місця події в кримінальних провадженнях цієї категорії впливають із специфіки характеру вбивства (застосування вогнепальної зброї, удавлення зашморгом, отруєння тощо).

Так, слідами застосування вогнепальної зброї можуть бути стріляні гільзи, кулі, іноді пістолет, а також сліди крові, сліди опору (боротьби). За наявності ознак отруєння, на місці події необхідно вилучити посуд із залишками їжі, лікарські препарати (порошки, пляшки з ліками), виділення потерпілого. При удавленні зашморгом чи повішенні особливу увагу слід зосередити на матеріалі зашморгу, його формі, способі в'язання, бо це часто пов'язано з фаховими навичками особи, яка

вчинила кримінальне правопорушення, і може вказати на певне коло осіб, які могли бути причетними до події.

Огляд місця події в кримінальних провадженнях про вбивства рекомендується, як правило, починати від трупа. Огляд трупа здійснюється за обов'язковою участю судово-медичного експерта або лікаря (якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта), який виконує у цьому випадку роль спеціаліста. Він допомагає слідчому в здійсненні огляду. Під час огляду трупа в протоколі зазначаються:

- загальні дані (зріст, вік, стать, поза, положення);
- будова тіла, колір шкіри, особливі прикмети;
- одяг (його стан, ознаки, наявність слідів впливу знаряддя вбивства);
- ушкодження, що є на тілі (розмір, форма, місце розташування).

З метою запобігання втрати наявних слідів й утворення нових, труп перед транспортуванням до моргу рекомендується упаковувати до спеціального поліетиленового мішку.

Після огляду тіла й одягу трупа досліджується ложе трупа (тобто місце під ним). Тут можуть бути виявлені документи, різні предмети, знаряддя вбивства (можливо загублені або кинуті злочинцем) та інші сліди, що мають значення для з'ясування характеру вчиненого кримінального правопорушення.

Фіксація в протоколі виявлених слідчим слідів й обставин повинна здійснюватися таким чином, щоб було зрозуміло, що являє собою місце події, як на ньому розташований труп відносно виявлених слідів. Останні повинні бути описані з максимальним ступенем деталізації. Зокрема, сліди крові описуються з використанням їх криміналістичної класифікації на бризки, краплі, мазки, помарки, калюжі. Вказуються колір й фізичний стан крові (рідка, засохла). Детально описуються наявні ушкодження на трупі: садна, синці, рани.

У протоколі обов'язково перераховуються всі речові докази, що були вилучені. Рекомендується упаковувати їх окремо. До протоколу додаються також схеми (плани) місця події з позначенням його елементів, розташування трупа й виявлених слідів. Долучаються також

технічні носії інформації із зафіксованими на них фото- та відеозаображеннями, письмові пояснення спеціалістів.

В процесі огляду місця події слідчий, порівнюючи інформацію, отриману шляхом особистого сприйняття обстановки місця події, з відомостями, що надійшли від опитаних ним осіб, як правило, висуває декілька версій про характер і зміст досліджуваної події: вбивство, самогубство, нещасний випадок, ненасильницька смерть. Під час моделювання картини кримінального правопорушення слідчий може також виявити негативні обставини. Зокрема, це може бути посмертний характер strangulation борозни на шії трупа, відсутність крові при чималому числі ножових поранень тощо.

Допит свідків. Як свідки у кримінальних провадженнях про вбивства допитуються очевидці кримінального правопорушення, родичі, знайомі й колеги по службі потерпілого й підозрюваного, а також інші особи, які володіють інформацією, що цікавить слідство.

Основна мета допиту свідків-очевидців – отримання від них докладної інформації про обставини вчиненого вбивства й прикмети злочинця. У ході допиту з'ясовується, внаслідок яких причин очевидець виявився на місці події і що привернуло його увагу до того, що сталося; які були розвиток і послідовність подій на місці вбивства, кількість і прикмети злочинців, їх імена або клички якими вони себе називали, наявність зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, дії кожного з них. З'ясовується, у зв'язку з чим виникла сварка між потерпілим і злочинцем, як і чим заподіювалися тілесні ушкодження; поведінка потерпілого, характер вчиненого ним опору, дії винних після вчинення кримінального правопорушення. Якщо в ході допиту свідок заявить, що потерпілий або винний, знайомі йому особи, у нього з'ясовується, де й при яких обставинах він із цими людьми зустрічався раніше.

Під час допиту осіб, які першими виявили труп, з'ясовується, при яких обставинах ними був виявлений труп, хто перебував у той момент біля трупа або поблизу місця події. В якому напрямі зникла ця особа і які її прикмети, чи був потерпілий у свідомості на момент його виявлення, якщо так, то чи говорив що-небудь, яка була поза трупа й обстановка

довкола нього. Чи наближався свідок до трупа, чи змінював його позу, чи відлучався з місця події до приїзду працівників поліції й хто в цей час залишався біля трупа.

Допити рідних і близьких потерпілого мають на меті з'ясувати його розпорядок дня, поведінку в період, що передували вбивству, обставини останнього дня життя, зв'язки та знайомства, взаємини з родичами, знайомими, колегами по службі, компаньйонами або конкурентами, у тому числі й з підозрюваним, якщо раніше вони були знайомі, а також можливі мотиви вбивства. Також встановлюється, які цінності могли знаходитися у потерпілого. У випадку виявлення на місці події яких-небудь речей, вони можуть бути пред'явлені для впізнання. Свідки цієї групи можуть допитуватися і про властивості особи потерпілого та ін.

Під час допиту родичів та близьких підозрюваного з'ясовується поведінка останнього до й після вчинення вбивства, дії з приховання слідів кримінального правопорушення. Встановлюється чи не зникли або чи не з'явилися в нього які-небудь речі, чи займався він у ці дні пранням, чищенням або лагодженням одягу й взуття. Таким свідкам можуть бути пред'явлені для впізнання частини або предмети одягу, взуття, особистого побуту, знаряддя кримінального правопорушення, виявлені на місці події.

Допит підозрюваних. Однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій є допит підозрюваного. До моменту першого допиту підозрюваного слідство в більшості випадків не має в своєму розпорядженні повної інформації про обставини вбивства і його учасників. У зв'язку з цим під час допиту підозрюваних не слід поспішати з використанням цих даних. Необхідно з'ясувати у підозрюваного, як давно він знайомий з потерпілим, які між ними склалися відносини, за яких обставин, в який час і де вони зустрілися в день вбивства, як проводили час, чи не виникло у них сварки, які її причини, які ушкодження і чим заподіювалися потерпілому, підозрюваному, в якій позі знаходився потерпілий у момент спричинення йому смертельного поранення, як відносно до нього розташовувався підозрюваний. Крім того, бажано отримати якомога докладніші

показання про обстановку і обставини кримінального правопорушення, деталі, які можуть бути відомі тільки особі, яка вчинила вбивство.

Проведення судово-медичної експертизи. В кримінальних провадженнях про вбивство особливо важливе значення має проведення судово-медичної експертизи трупа, призначення якої є обов'язковим відповідно до кримінального процесуального законодавства. На вирішення судово-медичної експертизи залежно від висунутих у кримінальному провадженні слідчих версій можуть бути поставлені питання, спрямовані на з'ясування:

а) обставини кримінального правопорушення: причина й час настання смерті, чи є на трупі тілесні ушкодження, їх кількість, локалізація, характер і механізм утворення, які з ушкоджень є прижиттєвими і які отримані після смерті, послідовність заподіяння тілесних ушкоджень, в якому положенні перебував потерпілий у момент заподіяння, чи здатний був пересуватися після нанесення даних ушкоджень, робити цілеспрямовані дії, яке з декількох тілесних ушкоджень виявилось смертельним, з якою частотою наносилися удари, чи є на трупі ознаки, що свідчать про боротьбу або самооборону й т.п.;

б) обставин, що передували вбивству: чи є в крові потерпілого алкоголь й якому ступеню сп'яніння відповідає його концентрація, чи приймав потерпілий до вбивства їжу, як задовго до настання смерті і яку саме, чи мала потерпіла перед смертю статеві зносини;

в) знарядь учинення вбивства: одним або декількома знаряддями заподіяні тілесні ушкодження потерпілому; вид, форма, розміри цього знаряддя; чи не могли ушкодження бути заподіяні представленим експерту знаряддям;

г) особи потерпілого: чи не належать частини розчленованого трупа одній особі; її стать, вік, зріст; якими захворюваннями страждав потерпілий, які переніс операції; чи є в його організмі які-небудь патологічні зміни або аномалії внутрішніх органів, особливості будови зубного апарата; які група й тип крові потерпілого;

д) особи підозрюваного: до якої групи належить кров особи, сперма якого виявлена в статевих органах потерпілої особи; чи володіє особа, яка проводила розчленовування трупа, знаннями в галузі анатомії або

практичними навичками секційної техніки; чи не є особа, яка проводила розчленовування, шульгою;

е) мотивів і мети кримінального правопорушення: чи немає на тілі трупа слідів, характерних для насильницького статевого акту; чи немає ознак переривання вагітності; чи не носили заподіювані потерпілому тілесні ушкодження характер катування; чи не супроводжувалися вони особливими знущаннями жертви;

ж) інсценування розслідуваної події: чи не змінювалася поза трупа; чи могли бути заподіяні наявні на трупі тілесні ушкодження рукою самого потерпілого; чи відповідають тілесні ушкодження, наявні на трупі, ушкодженням на його одязі; якщо ні, то чим це може бути пояснено; чи не накладена петля на шию потерпілого посмертно; чи є місце виявлення трупа місцем убивства тощо.

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики вбивств.
2. Характеристика способу вчинення вбивств.
3. Характеристика типового часу та місця вчинення вбивств.
4. Класифікація та характеристика слідів, що залишаються в результаті вчинення вбивства.
5. Типові особливості особи злочинця та жертви вбивства.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств.
7. Типові слідчі версії, що можуть бути висунуті на початковому етапі розслідування вбивств.
8. Особливості огляду місця події під час розслідування вбивств.
9. Особливості допиту свідків та підозрюваних під час розслідування вбивств.
10. Призначення судово-медичної експертизи під час розслідування вбивств.

РОЗДІЛ 2. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

2.1. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень

Елементами криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень є:

- 1) спосіб учинення кримінального правопорушення;
- 2) типова «слідова картина»;
- 3) місце та час учинення кримінального правопорушення;
- 4) мотив;
- 5) особа потерпілого;
- 6) особа злочинця.

Спосіб учинення кримінального правопорушення. Для кримінальних правопорушень розглядуваної категорії характерним є відсутність елемента підготовки, оскільки умисел на заподіяння тілесних ушкоджень виникає найчастіше раптово, наприклад, під час сварки, з'ясування відносин тощо. У випадках, коли мають місце якісь підготовчі дії, то для них не характерна особлива ретельність.

В половині випадків для заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому не застосовувалися будь-які знаряддя або засоби. В інших випадках, знаряддями заподіяння тілесних ушкоджень були:

– предмети господарсько-побутового призначення: сувенірні, саморобні та інші ножі, лопи, ключі, сокири, пательні, тарілки, виделки та ін.; побутові прилади: чайники, праски, фени та ін., рідше – предмети промислово-технічного призначення: фрагменти арматури, металевих труб, дроти, запчастини тощо;

– холодна зброя;

– хімічні речовини, зокрема, кислота, що може знаходитися в господарстві (оцет, сірчана кислота, соляна кислота тощо);

– рідко – вогнепальна зброя та вибухові речовини і пристрої.

Внаслідок вказаних дій потерпілим найчастіше заподіюють наступні тілесні ушкодження: 1) проникаючі поранення; 2) відкриті та закриті переломи кісток; 3) забій головного мозку тощо.

Крім того, як правило, потерпілий також чинить опір нападаючому, в результаті чого останній отримує тілесні ушкодження у вигляді саден, крововиливів, синців тощо. Інколи злочинцю заподіюють навіть легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Заходи, спрямовані на приховання слідів заподіяння тілесних ушкоджень, не характеризуються продуманістю та ретельністю підготовки, оскільки в більшості випадків заподіяння тілесних ушкоджень не планується особою завчасно, внаслідок чого злочинець після вчинення кримінального правопорушення виявляється не готовим до яких-небудь дій щодо приховання слідів протиправної події, крім того дається взнаки і збуджений емоційний стан, в якому він перебуває після вчинення своїх дій. У деяких випадках особа кається у вчиненому та взагалі ніяких дій щодо приховання кримінального правопорушення не вчиняє.

До типових дій зі знищення матеріальних слідів заподіяння тілесних ушкоджень можна віднести: приховання знарядь чи засобів вчинення кримінального правопорушення, одягу чи взуття злочинця, речей, що належали потерпілому; знищення слідів на місці події, слідів на одязі злочинця; приховання отриманих під час боротьби з потерпілим тілесних ушкоджень шляхом накладання гриму, пов'язок та інші дії.

Типова «слідова картина». Основними носіями інформації на місці заподіяння тілесних ушкоджень є: фізичні сліди, залишені потерпілим, нападаючим (сліди боротьби, сліди рук, ніг, тіла, сліди використання знаряддя кримінального правопорушення, сліди транспортного засобу); можливі виділення людського організму (слина, кров, сеча, елементи пошкоджених органів потерпілого та ін.); різноманітні предмети потерпілого або нападаючого (носильні предмети, елементи одягу, взуття тощо); предмети навколишнього середовища (пляшки, залишки цигарок, частини ґрунту, фарби, мастило тощо).

Для даної категорії кримінальних правопорушень найбільш характерними є сліди механічної взаємодії на тілі як потерпілої особи, так і нападаючого, в результаті чого залишаються сліди крові як на самих цих особах, так і на їх одязі, знарядді кримінального правопорушення, на предметах навколишньої обстановки. Форма і

розташування слідів крові на тілі, одязі та на предметах навколишньої обстановки свідчать про положення тіла потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, час їх заподіяння, механізм та знаряддя кримінального правопорушення.

Сліди, що залишаються на тілі та одязі потерпілого, можливо класифікувати залежно від знарядь заподіяння тілесних ушкоджень:

1) травми від тупих предметів:

– садна – порушення цілісності епідермісу шкіри. Їх локалізація вказує на місце дії тупого предмету, іноді на контактуючій поверхні залишаються частинки знаряддя (металу, деревини, скла тощо) та є відображенням його форми, що дозволяє його ідентифікувати;

– синці – утворюються в результаті розриву кров'яних судин та накопичення крові в підшкірно-жировій клітковині, слизових оболонках. За синцями визначають місце дії тупого предмета, його характер та час нанесення травми;

– рани – порушення цілісності шкіри, слизової оболонки і тканин. Існують забійні, рвані, забійно-рвані та укушені рани. Форма ран різноманітна та обумовлена формою травмуючої поверхні тупого предмету;

– забої – стійке зміщення суглобних кінців поєднаних кісток за рахунок непрямої травми;

– переломи – повне чи часткове порушення цілісності кістки. Бувають відкриті та закриті переломи кісток. Відповідно до морфологічних особливостей перелому визначають місце травми та направлення руху травмуючої сили;

– черепно-мозкові травми;

– пошкодження внутрішніх органів, що характеризуються різноманітними морфологічними проявами – зовнішні та внутрішні крововиливи у м'які тканини, розриви, відрив частини або всього органу тощо.

Більшість тілесних ушкоджень, що заподіюються тупими предметами супроводжуються пошкодженнями одягу. Слідами застосування тупого предмету на одязі є: порушення цілісності (розриви) тканини чи окремих волокон; порушення будови тканини

(вдавнення, переміщення чи здертя ворсу, кошлатання поверхні тканини); наявність сторонніх для даної тканини чужорідних залишків. Іноді на тканині залишається слід від контактуючої поверхні тупого предмета у вигляді забруднення;

2) тілесні ушкодження від дії гострих предметів – різані, колоті, рубані, пиляні рани. Різані рани завжди виділяють багато крові, а сліди крові на одязі можуть свідчити про місцезнаходження потерпілого в момент нанесення удару. Крім того, сліди крові потерпілого можуть залишитися й на руках чи одязі нападаючого. Пошкодження на одязі гострим предметом називається розрізом, який свідчить про силу удару, направлення руху, кут нанесення удару тощо;

3) вогнепальні поранення бувають кульовими, дробовими та осколочними. Типовими морфологічними проявами вогнепального поранення є вхідний отвір, раневий канал та вихідний отвір. Характер ушкоджень та слідів на них залежить від дистанції пострілу. Так, при близькому пострілі на одязі чи шкірі людини залишаються сліди кіптяви у вигляді темно-сірого, коричневого або чорного нашарування від центру пошкодження, і чим більша відстань пострілу, тим менше нашарування кіптяви.

Місце та час учинення кримінального правопорушення. Найчастіше випадки заподіяння тілесних ушкоджень зустрічаються у міській місцевості, в сільській місцевості лише в третині випадків.

Місця заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути найрізноманітнішими: місця для розваг та побутового обслуговування, місця проживання потерпілих або злочинців, парки, ліси, адміністративні будівлі, інші місця.

Найбільша кількість випадків заподіяння тілесних ушкоджень спостерігається у неділю та суботу, найменша – у понеділок. Найбільша кількість вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень спостерігається у вечірній час – з 18 до 24 год., найменша – вранці з 6 до 12 год.

Мотив. Мотивом заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому найчастіше є: 1) особисті неприязні відносини; 2) помста; 3) корисливі

мотиви; 4) хуліганські спонування; 5) національна, релігійна або інша неприязнь.

Найбільш поширеними підставами для формування неприязних відносин між злочинцем і потерпілим бувають: неправильна чи аморальна поведінка потерпілого; образливі слова чи вживання нецензурної лайки потерпілим на адресу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, чи третіх осіб; ревності; розбіжності з будь-яких питань; незгода з приводу належності матеріальних цінностей тощо.

Для жінок, крім названих, типовим мотивом заподіяння тілесних ушкоджень є психологічна обстановка, яка утворилася в результаті поведінки потерпілого, що виражається в постійних образах, побитті її та дітей, зрадах, безпідставних підозрах, аморальній поведінці потерпілого, тяжкому матеріальному стані з вини потерпілого тощо.

Особа потерпілого. Потерпілих від даної категорії кримінальних правопорушень можливо умовно поділити на дві групи:

– особи, які провокують сварки з незнайомими людьми перебуваючи у громадських місцях чи розважальних закладах, де і трапляються такі кримінальні правопорушення (зловживають алкогольними напоями чи наркотичними засобами, ведуть себе брутально та зневажливо до оточуючих);

– особи, які постійно сваряться на ґрунті ревностей, заздрощів, неприязних відносин з родичами, друзями за місцем проживання учасників бійки або в місцях спільного вживання алкогольних напоїв (дії потерпілого часто носять провокаційний характер).

Потерпілими, як правило, є чоловіки, жінок лише третина. За віковою категорією, найчастіше, це особи віком від 18 до 30 років, найрідше – від 41 до 50 років. У більшості випадків такі особи не мають постійного заробітку, мають середню освіту та раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. Крім того, більшість потерпілих на момент заподіяння тілесних ушкоджень перебували у стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння.

Особа злочинця. У переважній більшості випадків тілесні ушкодження потерпілому заподіює одна особа, і лише третина з них – у групі. Найчастіше це молоді чоловіки, які не мають постійного місця

роботи та заробітку, віком від 18 до 40 років, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, і на момент вчинення кримінального правопорушення перебували в стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння або в стані сильного душевного хвилювання.

Вчинення даного кримінального правопорушення жінками є нетиповим, а заподіяння тілесних ушкоджень групою жінок – це досить рідкий випадок, хоча така поведінка більш характерна для неповнолітніх дівчат, які з'ясовують відносини в підлітковому віці.

2.2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень

На початковому етапі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути виділені наступні групи типових слідчих ситуацій з урахуванням наявних даних про окремі елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення.

Перша група – слідчі ситуації, що залежать від того, в якому місці та в який час було вчинене кримінальне правопорушення:

1) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження за місцем його проживання чи його друзів, знайомих. У більшості випадків у такій ситуації винними особами в заподіянні тілесних ушкоджень є друзі чи знайомі потерпілого. Основним напрямом розслідування в такому випадку буде перевірка на причетність до вчинення кримінального правопорушення осіб, з якими потерпілий підтримував дружні стосунки або навпаки знаходився в неприяних відносинах;

2) у випадку заподіяння тілесних ушкоджень в громадському місці або на відкритій місцевості, розслідування слід направляти на перевірку таких версій: кримінальне правопорушення вчинила малознайома чи незнайома особа в результаті сварки, яка виникла раптово; кримінальне правопорушення вчинила незнайома особа з метою приховання чи вчинення іншого кримінального правопорушення; кримінальне правопорушення вчинила особа з хуліганських спонукань; кримінальне правопорушення могла вчинити особа, яка є родичем або знайомим потерпілого.

Основними слідчими (розшуковими) діями в такому випадку можуть бути: огляд місця події; допит потерпілого і свідків; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного необхідно провести його особистий обшук, допит, огляд речей, у необхідних випадках, освідування, пред'явлення для впізнання та ряд інших необхідних слідчих (розшукових) дій.

Друга група – слідчі ситуації, які формуються на основі інформації про нападника, отриманої від потерпілого:

1) потерпілий добре знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження та може надати всю необхідну інформацію для розшуку особи.

Це найбільш сприятлива ситуація для розслідування кримінального правопорушення. В цьому випадку необхідно ретельно провести огляд місця події; допитати потерпілого і всіх можливих свідків-очевидців та призначити судово-медичну і криміналістичні експертизи;

2) потерпілий не знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але може описати його зовнішність та особливі прикмети.

У таких випадках, з метою розшуку підозрюваного, необхідно скласти композиційний і словесний портрети останнього та з їх допомогою здійснювати його розшук. У разі затримання підозрюваного, пред'явити його для впізнання потерпілому і свідкам;

3) потерпілий не знає нападника та не може повідомити ніякої інформації про нього.

Ця складна ситуація розслідування є досить рідкою в даній категорії кримінальних проваджень. У таких випадках необхідно організувати проведення заходів, спрямованих на встановлення очевидців події та підозрюваних;

4) потерпілий знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але умисно приховує інформацію від слідчого, відмовляючись від дачі показань.

Часто така ситуація трапляється, коли винною особою є близький родич чи знайомий, і потерпілий не бажає притягнення його до кримінальної відповідальності через дружні відносини або через погрози з боку особи, яка заподіяла тілесні ушкодження. В таких випадках

слідчому потрібно самостійно шукати необхідні докази для доведення вини підозрюваної особи, і тому доцільним буде проведення наступних слідчих (розшукових) дій: огляду місця події; допиту свідків-очевидців; слідчого експерименту; призначення різноманітних судових експертиз;

5) потерпілий не може повідомити, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, через те, що знаходиться без свідомості або в тяжкому стані.

У таких випадках можна висунути версії про заподіяння тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, в результаті нещасного випадку, хуліганських дій, розбійного нападу. Слідчому після огляду місця події необхідно організувати проведення заходів, спрямованих на встановлення очевидців події, особи потерпілого, перевірки проживаючих поблизу місця події підозрілих осіб; надати необхідну інформацію та фотокартку потерпілого до засобів масової інформації; перевірити його відбитки за дактилоскопічними обліками; при можливості витребувати медичні документи з лікувального закладу для призначення судово-медичної експертизи; призначити необхідні криміналістичні експертизи; провести допити свідків для встановлення особистості потерпілого та характеру події.

Третя група – слідчі ситуації, що складаються залежно від позиції підозрюваної особи:

1) особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення повністю визнає свою вину.

Така слідча ситуація виникає у випадках, коли тілесні ушкодження потерпілому заподіяні на ґрунті неприязних відносин, що виникли раптово між знайомими або родичами в результаті сварки. Джерелом інформації про дане кримінальне правопорушення, як правило, є заява потерпілого, близьких родичів, повідомлення медичних установ, які надавали медичну допомогу потерпілому.

Основне завдання розслідування в такій слідчій ситуації – закріплення та дослідження доказів від вже встановлених джерел, що забезпечується: оглядом місця події; допитом потерпілого (бажано відразу на місці події чи в медичній установі); допитом свідків-очевидців (про час і місце вчинення кримінального правопорушення, про особу, яка

завдала тілесні ушкодження, причини сварки та її відносини з потерпілим); оглядом одягу потерпілого; призначенням судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного, необхідно його допитати; провести огляд його речей та освідування;

2) підозрюваний визнає факт застосування незначного насильства до потерпілого, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали.

У таких випадках підозрюваний пояснює, що тілесні ушкодження у потерпілого мали місце до застосування насильства з його боку або потерпілий отримав їх вже після бійки з ним.

Основне завдання розслідування – встановлення причинно-наслідкового зв'язку між насильницькими діями підозрюваного і наслідками у вигляді тілесних ушкоджень. З цією метою необхідно розширити коло свідків; провести слідчий експеримент як з потерпілим, так і з підозрюваним на місці події із залученням судово-медичного експерта; за результатами слідчого експерименту – призначити судово-медичну експертизу;

3) підозрюваний визнає факт насильства, але вказує, що діяв у стані самозахисту або афекту.

У такій ситуації підозрюваний вказує, що ініціатором бійки був сам потерпілий, який її спровокував шляхом приниження честі і гідності підозрюваного чи навіть заподіяння тілесних ушкоджень, а підозрюваний вже діяв в стані афекту у результаті образи чи захищаючись від нанесення тілесних ушкоджень з боку потерпілого.

Основне завдання розслідування в такій ситуації – встановити, чи мало місце насильство або інша провокація відносно підозрюваного, що могло викликати стан сильного душевного хвилювання. Для цього необхідно провести освідування підозрюваного на предмет встановлення наявності тілесних ушкоджень; огляд речей підозрюваного; огляд місця події, де зосередити особливу увагу на пошук речових доказів, що свідчать про поведінку потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, спосіб та механізм їх заподіяння; призначити судово-медичну та криміналістичні експертизи з метою з'ясування питання щодо механізму заподіяння тілесних ушкоджень; призначити судово-психологічну експертизу для встановлення психологічного стану

підозрюваного до, під час та після заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому;

4) підозрюваний відмовляється від факту застосування насильства щодо потерпілого, а наявність тілесних ушкоджень у останнього пояснює його необережністю, випадковим збігом обставин або обмовою з боку потерпілого.

В даному випадку небажання підозрюваних нести відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення переважає здоровий глузд і тому вони намагаються ввести слідство в оману, наводячи факти, які досить часто не знаходять свого підтвердження під час досудового розслідування.

Основне завдання розслідування – доведення вини підозрюваного у вчиненому кримінальному правопорушенні. Найкраще це зробити шляхом проведення огляду місця події, де зосередити увагу на виявленні слідів злочинних дій підозрюваного; освідування потерпілого та підозрюваного з метою виявлення взаємозв'язку тілесних ушкоджень; з цією ж метою оглянути їх одяг та речі; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз, з метою з'ясування питання про механізм та спосіб заподіяння тілесних ушкоджень; встановлення свідків події та їх допиту; слідчого експерименту за участю потерпілого та підозрюваного, за результатами якого призначити судово-медичну експертизу, зокрема, для з'ясування питання про можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим та підозрюваним;

5) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому або відмовляється від дачі показань.

Такі ситуації є характерними у випадках, коли підозрюваний впевнений у неможливості доведення його вини у вчиненому кримінальному правопорушенні, особливо коли подія відбулася без свідків.

Основне завдання розслідування – встановлення причетності підозрюваного до вчиненого кримінального правопорушення. Дане завдання вирішується шляхом пошуку необхідних доказів під час

проведення огляду місця події; проведення освідчування підозрюваного і потерпілого, а також огляду їх одягу з метою виявлення слідів кримінального правопорушення; проведення допиту потерпілого; проведення одночасного допиту вже допитаних потерпілого та підозрюваного; встановлення свідків кримінального правопорушення та їх допиту.

2.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. З метою якісного та послідовного огляду слідчому бажано поділити всю територію огляду на певні ділянки, що дозволить сконцентрувати увагу на певних об'єктах та пов'язати їх з предметами, слідами на місці події. Не слід забувати про фіксацію місця події за допомогою додаткових засобів фіксації – фото-, відеозйомка, схеми, плани, малюнки, креслення тощо.

Тактика огляду місця події на робочому етапі передбачає загальну (статичну) та детальну (динамічну) стадії огляду. Під час проведення загального огляду місця заподіяння тілесних ушкоджень слідчому необхідно виявити та зафіксувати: розташування місця події, вказавши повну адресу, ділянку вулиці, місцевості; якщо кримінальне правопорушення вчинене за межами міста – необхідно зробити прив'язку до нерухомих орієнтирів; всі виявлені сліди та предмети, що мають значення для встановлення обставин події; обставини, що сприяють розслідуванню кримінального правопорушення за «гарячими слідами»; умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Детальний огляд потребує від слідчого прискіпливого огляду всіх предметів та слідів, що можуть мати значення для кримінального провадження, ретельного опису їх у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Слідчому під час огляду місця події слід звернути увагу на відшукування речових доказів, які б свідчили про правдивість слів потерпілого та підозрюваного, надали можливість перевірити версії про умисне чи ненавмисне заподіяння тілесних ушкоджень, в результаті самозахисту, можливе інсценування.

Особливу увагу слід звертати на виявлення слідів, що вказують на особу злочинця: сліди рук, ніг, взуття, волосся, сліди крові, частинки епітелію шкіри, волокна одягу, мікрочастинки, запахові сліди. При цьому необхідно мати на увазі, що обстановка на місці події дає змогу отримати відомості не лише про анатомічні чи фізіологічні властивості особи, але й дає змогу оцінити її психічний стан. Про відхилення в психіці свідчать багаточисельні рани на тілі потерпілого, різного роду написи на стінах, не мотивовані жорстокі дії злочинця.

Під час огляду місця події слідчому необхідно оглядати не лише приміщення чи територію, де був виявлений потерпілий чи сліди боротьби, а й прилягаючу територію, що дозволяє виявити об'єкти, які мають важливе значення для встановлення істинного характеру минулої події. Наприклад, під час дослідження прилягаючої місцевості можна виявити місце, де особа чекала на свою жертву, шляхи підходу та відходу після вчинення кримінального правопорушення, сліди транспортного засобу, предмети, загублені чи залишені підозрюваним тощо.

Найбільш результативним є проведення даної слідчої (розшукової) дії за участю свідка-очевидця, який надасть допомогу у визначенні меж місця події, виявленні шляхів переміщення підозрюваного, що зробить можливим зосередити увагу на виявленні слідів та речових доказів безпосередньо на місці заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому.

По даній категорії кримінальних проваджень до участі в проведенні огляду місця події слід залучати наступних спеціалістів: судово-медичного експерта – для виявлення та вилучення виділень людини (крові, слини, сечі); інспектора-криміналіста – для виявлення, фіксації і вилучення матеріальних слідів-відображень (рук, взуття, транспортних засобів), застосування вогнепальної, холодної зброї або предметів, що використовувалися як зброя; кінолога зі службовою собакою – для переслідування підозрюваного за «гарячими слідами» тощо.

Допит потерпілого та свідків. У кримінальних провадженнях за фактом заподіяння тілесних ушкоджень негайне проведення допиту потерпілого часто неможливе через його тяжкий фізичний стан. Тому,

якщо потерпілий знаходиться у лікарні, про можливість проведення допиту слід запитати у лікаря. У випадках, коли потерпілий не може дати показання, бажано допитати медичний персонал, який надавав йому медичну допомогу, для з'ясування, що саме пояснив потерпілий з приводу отримання ним тілесних ушкоджень.

Перші показання потерпілого відразу після заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути неповними та дещо спотворювати обставини події у зв'язку з перебуванням останнього в шоківому чи тяжкому фізичному стані. Іноді потерпілий намагається приховати злочинні дії своїх близьких, знайомих чи родичів, оскільки бажає захистити їх від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, чи побоюється помсти з боку злочинця, чи має намір пізніше сам «розібратися», і в результаті чого дає завідомо неправдиві показання. Але в будь-якому випадку не слід зволікати з проведенням даної слідчої (розшукової) дії, оскільки потерпілий може забути про деякі деталі події або викласти їх у зміненому вигляді під впливом відомостей, отриманих у процесі спілкування з іншими особами.

Як правило, недобросовісну поведінку потерпілого можна виявити шляхом проведення аналізу особистості потерпілого, його поведінки на допиті, взаємовідносин з іншими учасниками під час проведення слідчих (розшукових) дій, відношення до події кримінального правопорушення та співставлення його показань з іншими матеріалами кримінального провадження.

Під час допиту потерпілого необхідно визначити коло питань які підлягають з'ясуванню: час, місце події; обставини знайомства чи іншого контакту з особою, яка заподіяла тілесні ушкодження (в яких відносинах перебували, чи виникали конфлікти, якщо раніше незнайомі – чи зможе описати зовнішність нападника тощо); якими знаряддями були заподіяні ушкодження, послідовність нанесення ударів, особливо якщо нападаючих було декілька; які сліди та від чого могли залишитися на злочинцях; чи не залишили нападаючі на місці кримінального правопорушення випадково якісь предмети, знаряддя кримінального правопорушення; в якому напрямку вони зникли; хто ще знаходився на

місці події та міг бути очевидцем кримінального правопорушення; чи зникли у потерпілого якісь речі або матеріальні цінності.

Під час допиту свідків необхідно з'ясувати всі відомі їм обставини події: час, місце вчинення кримінального правопорушення; обставини, що передували вчиненню кримінального правопорушення; особа потерпілого та злочинця; якщо ці особи їм невідомі – ознаки їх зовнішності; за допомогою яких знарядь були заподіяні тілесні ушкодження; дії нападника, спрямовані на заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого; дії потерпілого під час та після нанесення ушкоджень, чи була з його боку провокація, чи чинив він опір нападнику тощо.

Допит підозрюваного необхідно проводити негайно після його затримання, оскільки він в цей момент знаходиться у розгубленому стані і у нього немає часу для побудови правдоподібних неправдивих версій події.

Під час підготовки до допиту підозрюваного слідчому необхідно детально вивчити всі матеріали кримінального провадження та всю наявну інформацію про особу підозрюваного (його біографію, сімейний та соціальний стан, характеристики з місця навчання чи роботи, поведінку в побуті, відносини з сусідами тощо); визначити перелік питань, які необхідно з'ясувати; скласти план допиту, визначити прийоми і методи, що можуть бути застосовані на допиті та необхідні речові докази, які будуть використані під час запланованих тактичних прийомів.

Вже на першому допиті підозрюваного необхідно детально та послідовно з'ясувати наступні обставини кримінального правопорушення: наявність судимостей; його відносини з потерпілим; мотиви та мета заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому; чи були злочинні дії викликані аморальною або агресивною поведінкою потерпілого та якою саме; чи готувався підозрюваний до побиття потерпілого, зокрема, чи підшукував або готував знаряддя кримінального правопорушення; місце, час та детальні обставини кримінального правопорушення, зокрема, як, в якій послідовності наносив удари, як реагував потерпілий, чи чинив опір; психічний стан підозрюваного на момент заподіяння тілесних ушкоджень; дії після

вчинення кримінального правопорушення, зокрема, чи вживав заходи щодо приховання слідів кримінального правопорушення, надання допомоги потерпілому; обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, сприяли вчиненню кримінального правопорушення тощо. У випадках, коли кримінальне правопорушення вчинене декількома особами, слідчому необхідно з'ясувати роль кожного зі співучасників у вчиненому кримінальному правопорушенні, зокрема, хто був організатором, виконавцем, характер насильницьких дій кожного, в якій послідовності, якими знаряддями та куди наносилися удари потерпілому.

Важливе значення на даному етапі має належна фіксація показань підозрюваного (крім протоколу допиту необхідно використовувати аудіо- чи відеозапис), а також негайне проведення інших слідчих (розшукових) дій, направлених на перевірку показань підозрюваного: освідування – для виявлення та фіксації слідів боротьби на тілі підозрюваного, отриманих під час бійки з потерпілим; обшуку – для відшукування та вилучення речових доказів, знарядь кримінального правопорушення; слідчого експерименту – для перевірки та закріплення показань підозрюваного тощо.

Освідування. Необхідність у проведенні освідування виникає у випадках, коли потерпілий під час допиту вказує на особливі прикмети, які є на тілі підозрюваного у вигляді шрамів, татувань, родимих плям та ін., а також на тілесні ушкодження, які могли залишитися на тілі підозрюваного в результаті опору потерпілого.

Освідування свідків проводиться у випадках, коли вони брали безпосередню участь у бійці (захищали потерпілого, розбороняли учасників бійки тощо). Освідування потерпілого проводиться рідше, оскільки у даній категорії кримінальних проваджень для визначення характеру, локалізації та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого обов'язково призначається судово-медична експертиза.

При виявленні під час освідування тілесних ушкоджень чи особливих прикмет необхідно зафіксувати їх за допомогою фото- чи відеозйомки. Якщо особливі прикмети чи тілесні ушкодження виявлені

на ділянках тіла, що скриті одягом, то з етичних міркувань, їх слід фотографувати, по можливості, уникаючи обличчя освідуваної особи.

Призначення судово-медичної експертизи. Призначення судово-медичної експертизи у даній категорії кримінальних проваджень є обов'язковим з метою встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого, а також підозрюваного (у випадку наявності у нього тілесних ушкоджень, що виникли внаслідок захисту потерпілого).

Під час призначення судово-медичної експертизи виникають наступні слідчі ситуації, що впливають на перелік питань, які ставляться перед експертом:

1) факт заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому встановлений та доведений зібраними у кримінальному провадженні доказами. Судово-медична експертиза призначається для встановлення: наявності та характеру тілесних ушкоджень; давності виникнення тілесних ушкоджень; локалізації та механізму утворення тілесних ушкоджень; ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого;

2) наявні в кримінальному провадженні відомості дають підстави вважати, що потерпілий отримав тілесні ушкодження в результаті неумисних дій винної особи чи в результаті нещасного випадку. В такій ситуації перед судово-медичним експертом, крім вказаних вище питань, ставляться питання про: направлення раневого каналу; положення потерпілого в момент заподіяння йому тілесних ушкоджень; взаємне розташування підозрюваного та потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень останньому; можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим (підозрюваним);

3) наявні в кримінальному провадженні відомості дають підстави вважати, що потерпілий самостійно заподіяв собі тілесні ушкодження. В такій ситуації перед судово-медичним експертом, крім вказаних вище питань, ставляться питання про: можливість утворення тілесних ушкоджень при падінні з висоти власного зросту; можливість заподіяти потерпілим самому собі наявні тілесні ушкодження;

4) наявні в кримінальному провадженні відомості дають підстави вважати, що наявні у потерпілого тілесні ушкодження утворилися не в

результаті дій підозрюваного, а до чи після події. В такій ситуації перед судово-медичним експертом, крім вказаних вище питань, ставляться питання про: точний час та послідовність виникнення тілесних ушкоджень у потерпілого; можливість потерпілим вчиняти певні дії та пересуватися з отриманими тілесними ушкодженнями; можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим; чи можливе заподіяння тілесних ушкоджень знаряддям, на яке вказує потерпілий;

5) залежно від способу заподіяння тілесних ушкоджень, слідчому перед судово-медичним експертом необхідно ставити питання про: яким предметом чи зброєю потерпілому було заподіяне тілесне ушкодження; можливість заподіяння тілесних ушкоджень наданим на дослідження предметом тощо.

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень.
2. Характеристика способів заподіяння тілесних ушкоджень.
3. Характеристика типової «слідової картини» заподіяння тілесних ушкоджень.
4. Характеристика місця, часу та мотивів заподіяння тілесних ушкоджень.
5. Характеристика особи злочинця та потерпілого.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування заподіяння тілесних ушкоджень та напрями їх вирішення.
7. Особливості огляду місця події під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.
8. Особливості допиту потерпілих та свідків під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.
9. Особливості допиту підозрюваних під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.
10. Особливості призначення судово-медичної експертизи під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.

РОЗДІЛ 3. РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

3.1. Криміналістична характеристика торгівлі людьми

Поняття торгівлі людьми міститься в статті 149 КК України, а саме, вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Причому всі і дії можуть здійснюватися як в межах України, так і поза територіальними кордонами України.

Криміналістична характеристика даного кримінального правопорушення включає наступні елементи:

- а) спосіб вчинення торгівлі людьми;
- б) «слідова картина» торгівлі людьми;
- в) особа потерпілого;
- г) особа злочинця.

Спосіб вчинення торгівлі людьми. Для вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень характерна наявність декількох взаємопов'язаних між собою етапів злочинної діяльності, обов'язковими елементами якого, як правило, є:

1) створення фірм, які, прикриваючись підприємницькою або спонсорською діяльністю, вербують та вивозять за кордон людей під виглядом їх подальшого працевлаштування;

2) налагодження корумпованих зв'язків з посадовими особами державних органів, які займаються оформленням та видачею необхідних для виїзду за кордон документів, а також здійснюють безпосередній контроль за переміщенням громадян через державний контроль України;

3) підшукування поза межами України за участю іноземних громадян «ринків збуту» для продажу потерпілих з метою їх подальшої експлуатації;

4) підшукування та вербування осіб, які з огляду на вік та зовнішні дані можуть бути використані для продажу;

5) добір способів для переміщення потерпілих через державний кордон України – законного (за дійсними документами) або незаконного (за підробленими документами або нелегально, без будь-яких документів);

6) примушування людей до виконання тої чи іншої роботи та контроль над ними після прибуття в країну призначення;

7) вибір способу оплати та перевезення грошей за поставлений таким чином «товар».

Підшукування та вербування людей для подальшого їх продажу здійснюється наступними прийомами, які є різноманітними і водночас традиційними для цієї сфери.

По-перше – з цією метою використовуються засоби масової інформації для розміщення оголошень (як правило, завуальованого характеру) про набір молодих дівчат (людей) для участі в різноманітних заходах легального, цілком пристойного характеру (наприклад, конкурсах), або які пропонують роботу на території України чи за кордоном, що не потребує високої кваліфікації (офіціанти, няні, домогосподарки тощо), хоч нерідко вказані фірми взагалі не мають ліцензії. Вони друкуються в усіх газетах (як правило, місцевих), які пропонують роботу для громадян України.

За останні роки цей спосіб став менш актуальним, оскільки люди стали більш поінформованими в проблемі торгівлі людьми і вони схильні більш довіряти своїм знайомим, тому останнім часом найбільш розповсюдженим методом вербування людей в Україні стає *другий прийом* – через друзів і знайомих, які користуються їх довірою. Вербувальниками в цьому випадку найчастіше виступають жінки, через те, що вони менше всього асоціюються зі злочинцями. Явище, що отримало розповсюдження, називають «друга хвиля», коли вивезені, люди повертаються додому для вербування інших людей.

Наступні прийоми вербування потерпілих в кримінальних провадженнях про торгівлю людьми майже не зустрічаються через їх завуальованість і складність доказування вини підозрюваних, однак фахівці в даній галузі вказують на їх існування.

Третій прийом вербування українських громадян здійснюється через шлюбні агентства або міжнародні служби знайомств. На відміну від фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном, ці агенції взагалі не повинні отримувати ніяких ліцензій та проходити перевірок.

Четвертий прийом потрапляння до рабства – через Інтернет. Нові технології призвели до того, що знайомство в Інтернеті бажана і дуже реальна перспектива виїхати за кордон. Цьому сприяє те, що в Інтернеті кожен бажаний може сховати своє обличчя і таким чином уникати відповідальності, за будь-які свої дії. Тут навіть не потрібно створювати ніяких агенцій, люди, самі знаходять торговців людьми.

П'ятий прийом вербування українських громадян за кордон здійснюється через туристичні фірми. На відміну від фірм, що працевлаштовують, вони оформлюють туристичні візи, які не дають можливості легального працевлаштування, і тому українські громадяни працевлаштовуються за кордоном на свій ризик. Відповідальність за їхні долі туристичні агентства не несуть.

Для вивезення потерпілих, злочинцями, як правило, використовується декілька наступних прийомів переміщення їх через державний кордон України.

Переміщення через кордон на законних підставах. У таких випадках злочинці, використовуючи передані їм потерпілими загальногромадянські паспорти останніх, займаються оформленням закордонних паспортів та інших необхідних для перетину кордону документів, як правило, за допомогою корумпованих працівників відділів у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб. Саме оформлення документів майбутніх потерпілих відбувається або цілком законно, або з незначними порушеннями. У цьому зацікавлені не тільки потерпілий, але й торговці, які уникають в такий спосіб багатьох проблем під час переміщення потерпілих.

До речі, вказані обставини в подальшому можуть використовуватися як додаткові важелі для психологічного тиску на потерпілих, тобто злочинці заявляють останнім про виникнення боргу, оскільки на оформлення документів ними були витрачені значні кошти, які необхідно повернути.

Переміщення через кордон за підробленими документами є менш поширеним. Цей дорогий, більш небезпечний прийом застосовується тільки в тих випадках, коли за кордон необхідно вивезти неповнолітніх або осіб, які не мають право його перетинати в силу того, що їх уже раніше депортували з країни призначення, а також з метою приховування факту виїзду за кордон конкретних осіб (що значно ускладнює роботу з виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень).

Злочинцями за допомогою корумпованих працівників Державної міграційної служби України оформляються закордонні паспорти на інших осіб: знайомих (за їхньою згодою або навіть без їх відома), інших громадян, чії документи опинилися з будь-яких причин у володінні злочинної групи (загублені, викрадені і т. ін.). При цьому до Державної міграційної служби України надаються вже підроблені паспорти таких осіб з фотокартками потерпілих.

Незаконне перетинання кордону без будь-яких документів. Як правило, вказаний прийом використовується у випадках перетину кордону вже інших держав, куди потерпілі були вивезені легально, з метою подальшого переміщення потерпілих до суміжних країн (через це даний спосіб не зустрічається в кримінальних провадженнях про торгівлю людьми на Україні). Проте, це не виключає поодиноких випадків перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску або у таких пунктах, але без встановлених документів, зокрема, з використанням корумпованих зв'язків з працівниками прикордонних органів.

Серед прийомів, які використовуються для примушування людей до виконання тої чи іншої роботи та контролю над ними після прибуття в країну призначення, можна виділити насильство як психологічного, так і фізичного характеру. Прийоми психологічного насильства застосовуються такі: *конфіскація документів*, після чого особа практично перестає існувати як людина; *боргова кабала* – люди, у яких не було коштів для оформлення документів на виїзд, або люди присутні на «торгах» знають, яка сума була за них заплачена, і розуміють, що повинні повернути ці гроші; *шантаж* – наприклад, погроза розповсюдження порнографічних фотознімків або відеозаписів за

участю потерпілої, розголошення відомостей про роботу в сфері проституції тощо; *погроза розправою* над родичами, або така ж погроза відносно самої особи. Насильство фізичного характеру має такі форми, як: *звалтування* (групове звалтування), *побиття*, *виснаження голодом*, *поставлення в наркотичну або алкогольну залежність*. Також можна виділити форму «подвійного» впливу (психологічного та фізичного).

«Слідова картина» торгівлі людьми. Спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберегли на собі інформацію про подію кримінального правопорушення, у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми досить широкий і утворює чотири великі групи:

1) документи (загальногромадянські та закордонні паспорти потерпілих та підозрюваних з візами та відмітками про перетинання державного кордону, анкети-заяви на отримання закордонних паспортів, боргові розписки тощо);

2) предмети (засоби, за допомогою яких підроблялися паспорти та інші документи, необхідні для отримання віз для виїзду за кордон, бланки документів тощо);

3) технічні носії електронної інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски тощо);

4) пам'ять людей (ідеальні відображення).

При вербуванні жертв через засоби масової інформації, ознаками такої кримінально протиправної діяльності можуть бути оголошення у газетах, що спеціалізуються виключно на публікації різноманітних оголошень, по радіо та телебаченню, в яких пропонуються послуги щодо працевлаштування за кордоном та запрошуються люди.

Слідами, які свідчать про підготовку до такої протиправної діяльності, є відсутність певних документів на реєстрацію такої фірми у встановленому законом порядку, на отримання відповідного дозволу (ліцензії) на посередництво у працевлаштуванні або інших видів діяльності, про які йдеться в оголошеннях і т.ін. Оголошення в ЗМІ про високооплачувану роботу за кордоном частіше за все дають фіктивні, не зареєстровані фірми.

При переміщенні потерпілих через державний кордон України за підробленими закордонними паспортами, найбільш поширений спосіб

підробки, як правило, традиційний – переклеювання фотокарток потерпілих. Крім того, жертви достатньо часто перетинають український кордон з підробленою візою і справжнім паспортом. Очевидно, це пов'язано з тим, що підробити візу простіше, ніж паспорт.

На підставі цього, доказового значення набувають вилучені у відділах Державної міграційної служби України документи, які послужили підставою для оформлення закордонних паспортів, а також показання працівників цих відділів про обставини підготовки та оформлення даних документів.

При розслідуванні торгівлі людьми доказового значення також набувають вилучені у осіб, причетних до торгівлі людьми, трудових договорів (контрактів) з потерпілими та іншими особами; боргові розписки; закордонні та громадянські паспорти потерпілих та інших осіб (або їх копії); закордонні паспорти злочинців з великою кількістю віз та відміток про перетинання кордонів; анкети для отримання закордонних паспортів; митні декларації; трудові договори (контракти); копії квитанцій на міжнародні поштові відправлення; установчі документи, що підтверджують право на заняття туристичною діяльністю, діяльністю по працевлаштуванню (в тому числі і за кордоном); проїзні квитки, білети; банківські дозволи на вивіз валюти; записні книжки, в тому числі і електронні; інші записи; мобільні телефони з пам'яттю, передусім, якщо там є анкетні дані, адреси, номери телефонів великої кількості осіб жіночої статі, а також іноземних громадян, банківських рахунків; документи про надходження та одержання грошових переказів; альбоми з фотографіями різноманітних людей тощо. До того ж, у пам'яті комп'ютерів, вилучених у вищевказаних осіб, можуть зберігатися й інші дані, що стосуються кримінально протиправної діяльності, зокрема, облік людей, отриманих за їх продаж грошей і т. ін.

Суттєве значення мають дані операторів, що надають послуги з телефонного зв'язку, про вхідні та вихідні дзвінки з телефонів осіб, які підозрюються у причетності до протиправної діяльності.

Оскільки нерідко злочинці використовують безготівкові форми розрахунків через банки, це надає можливість отримати з банківських установ відповідні документи.

Водночас в Державній прикордонній службі України залишаються відомості про місце і час, з ким і на якому автотранспорті особи, причетні до торгівлі людьми, перетинали будь-коли державний кордон України. Крім того, відповідні дані залишаються в касах аеропортів, залізничних вокзалів, оскільки у багатьох випадках при оформленні проїзних документів вказується прізвище пасажирів. На митниці залишаються митні декларації про вивезення та ввезення іноземної валюти на територію України при безпосередньому перевезенні злочинцями грошей за поставлених людей.

Особа потерпілого. Найхарактернішими ознаками осіб, які складають потенційну групу ризику бути втягнутими в торгівлю або стали об'єктами торгівлі людьми, є наступні. По-перше, жертви торгівлі людьми – це, як правило, молоді люди віком від 18 до 25 років. Потерпілі, які не відповідають цим віковим параметрам – скоріше, виключення.

По-друге, потерпілі-жінки, як правило, відрізняються привабливою зовнішністю. Це представляється цілком логічним, оскільки за привабливих людей можна одержати більше грошей, і тому вони користуються більш високим попитом.

По-третє, абсолютна більшість жертв торгівлі людьми – з малозабезпечених родин.

По-четверте, в більшості випадків, потерпілі мають середню освіту, а іноді навіть і незакінчену середню.

По-п'яте, на момент вербування всі потерпілі були безробітними, хоча деякі з них раніше працювали продавцями на ринках чи в кіосках.

Особа злочинця. Узагальнену характеристику особи злочинця визначити дуже важко, оскільки неможливо виділити характерні особливості – загальні для всієї категорії злочинців. Серед них 43,4% чоловіків та 56,6% жінок. Дуже великий віковий діапазон (до 18 років – 6% осіб, які проходили за кримінальними справами; 18–30 років – 38,6% осіб; 30–45 років – 48,2%; більше 45 років – 7,2%), різний рівень освіти (неповна середня – 19,3% осіб; середня – 69,9%; незакінчена вища – 3,6%; вища – 7,2%); 6% осіб – іноземні громадяни; 77,1% осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності за кримінальними

провадженнями (справами) про торгівлю людьми, не мали постійної роботи.

Торгівля людьми має певні криміналістичні особливості через те, що ці кримінальні правопорушення головним чином вчиняються злочинними групами на досить високому рівні організованості. Групи створюються, як правило, на ґрунті особистих знайомств, до їх складу входять як громадяни України, так і іноземці.

Характерними ознаками злочинних груп, що спеціалізуються на торгівлі людьми, є розподіл ролей, до складу яких, як правило, входять:

- організатор (керівник), який здійснює загальне керівництво діяльністю об'єднання, забезпечує розподіл між учасниками прибутків від злочинної діяльності, підтримує корумповані зв'язки з працівниками відділів Державної міграційної служби України для оформлення необхідних для виїзду документів, налагоджує міжнародні контакти, планує злочинну діяльність угруповання. Дуже часто організатори мають помічників, як правило, осіб жіночої статі, які самі раніше були в ролі жертви від торгівлі людьми;

- «вербувальники», тобто особи, які підшуковують людей для подальшого їх продажу та безпосередньо спілкуються з останніми з цього приводу, використовуючи обман або зловживання довірою;

- «кур'єри», які займаються безпосереднім переміщенням потерпілих через державний кордон України, передачею останніх «покупцям» та перевезенням одержаних за них грошових коштів;

- закордонні «покупці», які займаються безпосереднім «працевлаштуванням» отриманих таким чином людей (можлива наявність посередників).

3.2. Початковий етап розслідування торгівлі людьми

Слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, що виникають на початковому етапі розслідування, доцільно класифікувати на три групи:

1. Наявні ознаки торгівлі людьми і відома особа (особи), яка її вчинила.

2. Наявні ознаки торгівлі людьми, особа (особи), яка її вчинила, невідома.

3. Наявні ознаки торгівлі людьми і є відомості про підозрюваного, але місцезнаходження останнього невідоме.

Перша типова слідча ситуація характеризується тим, що до початку розслідування, як правило, відомі причетні до кримінального правопорушення особи, дані про підготовку, безпосереднє вчинення торгівлі людьми або про результати злочинної діяльності, проте інші обставини відомі не повністю. До таких ситуацій, наприклад, належить вчинення торгівлі людьми під прикриттям діяльності різних підприємницьких структур, коли в результаті оперативної розробки і за допомогою технічних засобів виявляються факти торгівлі людьми.

Відмінною рисою таких ситуацій є раптовість проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, спрямованих на процесуальне закріплення зібраних та пошук нових доказів. При цьому типовий перелік невідкладних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів з розглядуваної типової ситуації може охоплювати:

- 1) затримання, особистий обшук підозрюваних;
- 2) допит підозрюваних;
- 3) допит потерпілих та свідків;
- 4) тимчасовий доступ до речей і документів державних органів, організацій та установ, причетних до оформлення необхідних для виїзду документів, з метою виявлення та вилучення усіх наявних примірників, копій, що пов'язані з їх оформленням та подальшим використанням, і, при необхідності, призначення по ним експертиз;
- 5) обшуки за місцем роботи, проживання осіб, підозрюваних у вчиненні вказаних кримінальних правопорушень, в тому числі і посадових осіб державних органів, організацій та установ;
- 6) огляд носіїв інформації, вилучених за місцем роботи та проживання підозрюваних;
- 7) накладення арешту на кореспонденцію;
- 8) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

З метою перевірки показань потерпілих та підозрюваних необхідно невідкладно встановити осіб, на яких посилаються останні, та допитати їх про вказані обставини, а також про інші обставини, що можуть бути їм відомі.

У разі виникнення суперечностей у показаннях підозрюваних, потерпілих та свідків між ними проводяться одночасні допити, при цьому їм в обов'язковому порядку передусє пред'явлення для впізнання, оскільки потерпілі спілкувалися зі злочинцями, як правило, протягом досить нетривалого часу; а з даними про їх особу (прізвище, ім'я та по батькові) потерпілі можуть бути обізнані (якщо їм взагалі це відомо) тільки зі слів останніх.

Для доведення вини причетних до вчинення кримінального правопорушення осіб суттєве значення також має проведення криміналістичних експертиз, зокрема, за вилученими документами: почеркознавчої – з метою встановлення виконавців підписів та рукописних текстів; технічної експертизи документів – з метою встановлення технічних засобів, що використовувалися під час виготовлення завідомо неправдивих документів і т. ін.

Крім цього, у разі наявності даних про заподіяння потерпілим під час експлуатації або при примушуванні до виконання тої чи іншої роботи тілесних ушкоджень, зараження венеричною хворобою або вірусом імунодефіциту тощо, про звернення останніх у зв'язку з цим до медичних установ необхідно проводити судово-медичні експертизи з метою встановлення характеру і тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, оскільки їх висновки можуть мати суттєве значення для кваліфікації дій злочинців, зокрема, як за відповідними частинами статті 149 КК України, так і за іншими статтями.

У ряді випадків, за наявності достатніх підстав, для встановлення тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і для визначення заподіяної потерпілій шкоди, може виникнути необхідність у проведенні також судово-психіатричних та судово-психологічних експертиз щодо визначення психічного стану потерпілих.

Під час проведення експертиз необхідно вжити заходів до пошуку додаткових та закріплення наявних доказів, а також перевірити версії про

співучасть у злочинній діяльності посадових осіб державних органів, установ та організацій.

З метою остаточного закріплення доказів про торгівлю людьми необхідно, використовуючи наявність міжнародних угод про надання правової допомоги, перевірити показання потерпілих через правоохоронні органи іноземних країн, до яких вони вивозилися, щодо обставин, пов'язаних з перебуванням останніх за кордоном, примушуванням до зайняття проституцією, інших форм експлуатації, позбавленням їх можливості повернутися в Україну і т. ін. Тому з урахуванням тривалості строків виконання міжнародно-правових доручень, доцільно невідкладно підготувати відповідні доручення про надання правової допомоги, передбачивши вилучення всіх необхідних документів, допити осіб, які були причетні до вказаних подій, а також осіб, з якими можливо спілкувалися потерпілі з цього приводу.

Для забезпечення можливої конфіскації майна необхідно вжити заходів щодо своєчасного встановлення місця знаходження коштів, вкладів, майна, інших цінностей, що належать підозрюванім.

Друга група типових слідчих ситуацій виникає коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, невідома. Такі ситуації, як правило, виникають у випадках звернення потерпілого від торгівлі людьми або його родичів до правоохоронних органів з заявою про вчинення відносно нього кримінального правопорушення. При цьому особу, яка схилила його на поїздку за кордон, а потім продала, потерпілий знає тільки на ім'я. Однак, як показує практика, в більшості випадків, це ім'я є вигаданим.

На відміну від першої типової ситуації вона є менш сприятливою. Для неї характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про особу злочинця, а коло інших джерел для його розшуку вкрай обмежене. Тому першочерговим завданням є встановлення особи підозрюваного, його розшук та затримання. У цій ситуації діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення і систематизацію максимальної кількості доказової та орієнтовної інформації, що характеризує особу підозрюваного і злочинний характер події. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває

використання даних, що містяться у криміналістичній характеристиці кримінального правопорушення, що звужує коло підозрюваних осіб та визначає напрями пошуку доказової інформації.

Третя типова слідча ситуація є більш сприятливою для початкового етапу розслідування, ніж друга, оскільки особа підозрюваного відома, але останній переховується. Як правило, вона поєднує конкретні випадки, коли торгівлю людьми виявляють після її вчинення.

Основні напрями розслідування в даній ситуації повинні бути орієнтовані на виявлення, збір і фіксацію доказової та орієнтуючої інформації про подію кримінального правопорушення й особу підозрюваного, який переховується. У цій ситуації дії слідчого мають бути спрямовані на негайний розшук підозрюваного за «гарячими слідами», а також на збір даних, що характеризують особу розшукуваного, встановлення його зв'язків, найбільш ймовірного місцезнаходження або появи, вжиття заходів для затримання підозрюваного.

Тому відправною точкою для пошуку та встановлення особи, яка вчинила торгівлю людьми, виступають, як правило, типові відомості про особу підозрюваного. До них належать: 1) деякі установочні дані (ім'я, місце народження, місце проживання, роботи названі підозрюваним при свідках-очевидцях або відомі з інших джерел); 2) відомості про ознаки зовнішності; 3) дані, що дозволяють судити про його фахові навички, фізичну силу, стать, вік, захоплення і вміння; 4) відомості про речі, що належали підозрюваному (одяг, транспортні засоби тощо); 5) сліди (у вузькому значенні) залишені злочинцем. Це, насамперед, сліди рук, ніг, взуття, транспортних засобів, документи, слина, кров, а також запах особи, яка вчинила торгівлю людьми; 6) дані, що характеризують дії особи з підготовки, вчинення торгівлі людьми і приховання цього кримінального правопорушення.

У розслідуванні торгівлі людьми поряд з особистим досвідом великої практичної та теоретичної значущості набувають системи типових версій.

Типовими загальними версіями у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми можна визначити наступні:

1. Має місце торгівля людьми.
2. Має місце торгівля людьми, пов'язана з учиненням інших кримінальних правопорушень (ст. 149 і ст.ст. 331, 358 КК України та ін.).
3. Вчинено не торгівлю людьми, а інше кримінальне правопорушення (ст.ст. 302, 303 КК та ін.).
4. Факт вчинення торгівлі людьми відсутній; особа, яка звернулася з заявою про вчинення відносно неї торгівлі людьми, зробила це з метою уникнути кримінальної відповідальності за заняття проституцією чи незаконне перетинання державного кордону або отримання допомоги від неурядових громадських організацій.

3.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Допит свідків. Свідків у кримінальних провадженнях даної категорії можна умовно згрупувати у три групи:

1. До першої групи свідків відносяться особи, які можуть підтвердити вчинення певних дій підозрюваними щодо підготовки або вчинення ними торгівлі людьми.

Зокрема, підлягають допиту працівники державних органів, організацій та установ, які причетні до оформлення закордонних паспортів, інших необхідних для виїзду за кордон документів та можуть у зв'язку з цим вказати на осіб, які зверталися до них з цього приводу чи прохали їх про прискорення такого оформлення або у разі використання підроблених документів – про підробку таких документів, і т. ін.

У разі встановлення фактів отримання злочинцями грошей за вивезених за кордон людей через банківські установи, як свідки можуть бути допитані з цього приводу працівники вказаних установ.

2. До другої групи належать свідки з числа осіб, які добре знають потерпілих (друзі, знайомі, співробітники, сусіди, деякі з родичів потерпілих тощо).

Важливе значення для доказування факту торгівлі людьми можуть мати показання родичів, знайомих потерпілих, яким зі слів останніх може бути відомо про те, що вони були вивезені за кордон обманним шляхом (наприклад, під виглядом працевлаштування), що їх примушували займатися проституцією шляхом застосування насильства, погроз, залучення до боргової кабали. Не виключена наявність у таких осіб переданих у зв'язку з цим потерпілими листів, записок з проханням про допомогу у поверненні в Україну, відшуканні коштів на погашення боргу тощо.

3. Третя група – свідки з числа осіб, які добре знають підозрюваних.

При допиті свідків цієї категорії варто враховувати деякі фактори, що негативно впливають на об'єктивність показань: родинні стосунки з підозрюваним (подружжя, батьки, брат, сестра та ін.); небажання псувати дружні стосунки (сусід, колега по роботі, близький знайомий); підкуп свідків; їх безпосереднє сприяння підозрюваному при підготовці до вчинення кримінального правопорушення.

Питання, що з'ясовуються при допитах осіб, які добре знають підозрюваних, мають бути спрямовані на отримання відомостей про подію кримінального правопорушення, дії підозрюваного, що передували вчиненню торгівлі людьми, особу підозрюваного. Вказані обставини з'ясовуються за допомогою таких основних питань: 1) в яких відносинах знаходиться свідок з підозрюваним (родичі, сусіди, товариші по службі); 2) дані про особу підозрюваного: анкетні; фізичні (ріст, вага, особливі прикмети); психологічні (нахили, навички, характер); інтереси та спосіб життя; 3) взаємовідносини свідка з підозрюваним (дружелюбні, довірливі, неприязні та ін.); 4) що свідку відомо про характер вчинених дій підозрюваним; звідки це стало йому відомо; 5) період злочинної діяльності підозрюваного; 6) що свідкові відомо про коло осіб, які брали участь на всіх етапах злочинної діяльності; 7) чи збиралися в помешканні його знайомі, обговорюючи при цьому плани і масштаби злочинних операцій; 8) з якими абонентами підозрюваний вів міжнародні телефонні переговори; як часто; 9) чи має підозрюваний приятельські, ділові зв'язки з працівниками відділів у

справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, правоохоронних органів, прикордонниками; якщо так, то які і з ким; 10) чи траплялися випадки давання будь-якій службовій особі неправомірної вигоди для сприяння у вчиненні торгівлі людьми.

Допит вказаної категорії свідків сприяє повному і всебічному з'ясуванню як позитивних, так і негативних сторін особи підозрюваного, його способу життя, нахилів та інтересів. При цьому отримані відомості дозволяють встановити психологічний контакт з підозрюваним.

Допит потерпілих. Під час проведення допиту потерпілих необхідно враховувати їх психологічний стан і акцентувати увагу не тільки на обставинах вчинення кримінальних правопорушень відносно тих потерпілих, які допитуються, але й інших осіб, про яких їм відомо, що вони також постраждали внаслідок торгівлі людьми або іншої злочинної діяльності, зокрема, їх разом вивозили за кордон, примушували до зайняття проституцією тощо.

Під час допиту потерпілих необхідно з'ясувати:

– яким чином та за яких обставин вони познайомилися з організаторами виїзду за кордон, з ким вони спілкувалися з цього приводу, які висловлювалися пропозиції щодо характеру їх роботи за кордоном, її умов та платні (зокрема, чи йшлося про надання сексуальних послуг, якщо так – то за яких умов), яка була досягнута домовленість, у тому числі щодо оплати послуг посередників за «працевлаштування», оформлення документів, придбання квитків тощо;

– як вирішувалося питання про оформлення необхідних для виїзду за кордон документів, хто саме цим займався, що їм відомо з цього приводу;

– за яких обставин здійснювався виїзд за кордон, зокрема, перетинання державного кордону України, інших країн (час, місце, спосіб, інші обставини), хто саме супроводжував їх, чи спілкувалися вказані особи з працівниками Державної прикордонної служби України, що їм відомо з цього приводу;

– які події відбувалися після виїзду за кордон – куди саме вони прибували, хто їх там зустрічав, як вирішувалося питання з їх працевлаштуванням, що їм пояснював новий «хазяїн», чи сповіщав при цьому останній на вже існуючу домовленість з українськими організаторами виїзду за кордон, з оформленням документів щодо їх перебування на території цієї країни, якими були умови їх «праці»;

– чи заперечували вони проти зайняття проституцією або іншими видами роботи, якщо так – яким чином їх примушували до цього, чітко визначивши характер погроз, насильства або зловживання довірою, чи зверталися вони до правоохоронних, інших державних органів іноземної країни, до представництв України, якщо ні – то чому,

– що їм відомо про членів злочинної групи, інших осіб, з якими вони спілкувалися під час вказаних подій (вербувальники, кур'єри, фотографи, працівники паспортних установ тощо), а також про потерпілих, які опинилися разом з ними за кордоном за аналогічними обставинами.

Допит підозрюваних. Перед проведенням допиту підозрюваного необхідно вивчити особу підозрюваного методом ознайомлення з наявними у кримінальному провадженні матеріалами: характеристиками з місця роботи, навчання, показаннями свідків, потерпілих; даними, отриманими в ході проведення оперативно-розшукових заходів, результатами спостереження за ним тощо; матеріалами кримінальних проваджень у тому випадку, коли особа раніше притягувалася до кримінальної відповідальності (якщо це можливо). Отримана слідчим інформація дозволяє встановити психологічний контакт з допитуваним, обрати найбільш раціональну систему тактичних прийомів допиту, визначити характер і стан можливого та найбільш ефективного психологічного впливу і прогнозувати можливі способи протидії з боку допитуваного.

Під час допиту підозрюваного необхідно детально з'ясувати всі обставини по кожному з відомих слідству епізодів злочинної діяльності, зокрема:

– коли, де, з ким за числою ініціативою та за яких обставин була досягнута домовленість про продаж людей іноземним «партнерам», які

умови з цього приводу були узгоджені та яким чином вони виконувалися, яким чином підтримувався зв'язок з останніми, як здійснювалася оплата за вивезених за кордон людей;

– коли, де, ким та яким чином здійснювалося «вербування» потерпілих, які саме способи при цьому ним використовувалися;

– як здійснювалося вивезення людей за кордон, починаючи з оформлення необхідних для цього документів (хто їх оформлював, за яких обставин, якщо при цьому вказані документи підроблялися – то ким саме та за яких умов) та закінчуючи переміщення через державний кордон України (час, місце, спосіб, якщо мало місце незаконне перетинання кордону – то за яких обставин, з чією допомогою і т. ін.);

– яким чином здійснювалося «працевлаштування» потерпілих за кордоном (хто, коли і де їх зустрічав, де саме та в якості кого вони «працювали», що їм відомо про обставини їх подальшого перебування за кордоном і т. ін.);

– хто входив до складу злочинної групи та як здійснювався розподіл ролей між її учасниками.

Обшук. До першочергових слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми також відносяться: а) тимчасовий доступ, а у передбачених законом випадках – обшуки, у приміщеннях державних органів, організацій та установ, причетних до оформлення документів, необхідних для виїзду за кордон, з метою виявлення та вилучення усіх наявних примірників, копій цих документів, що пов'язані з їх оформленням та подальшим використанням; б) обшуки за місцем проживання осіб, які причетні до вчинення вказаних кримінальних правопорушень, у тому числі і посадових осіб державних органів, організацій та установ з тією ж метою, а також з метою відшкодування у подальшому шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

В процесі обшуку виявляються і вилучаються, передусім, трудові договори (контракти) з потерпілими та іншими особами, боргові розписки, закордонні та громадянські паспорти потерпілих та інших осіб тощо, а також інші предмети і документи, що можуть служити

речовими доказами і будуть використані для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Найчастіше тимчасовий доступ надається до таких документів: анкети для отримання закордонних паспортів; митні декларації; трудові договори (контракти); копії квитанцій на міжнародні поштові відправлення та переклади; установчі документи, що підтверджують право на заняття туристичною діяльністю, діяльністю з працевлаштування (в тому числі і за кордоном); проїзні квитки, білети; списки пасажирів; довідки про телефонні переговори підозрюваних; банківські дозволи на вивіз валюти; відомості про проживання в готелях і т. ін.

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики торгівлі людьми.
2. Характеристика способів учинення торгівлі людьми.
3. Характеристика типової «слідової картини» торгівлі людьми.
4. Характеристика особи злочинця та потерпілого.
5. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування торгівлі людьми.
6. Типові загальні версії в кримінальних провадженнях про торгівлю людьми.
7. Особливості допиту свідків під час розслідування торгівлі людьми.
8. Особливості допиту потерпілих під час розслідування торгівлі людьми.
9. Особливості допиту підозрюваних під час розслідування торгівлі людьми.
10. Особливості проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми.

РОЗДІЛ 4. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ

4.1. Криміналістична характеристика згвалтувань

Згвалтування, тобто вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи, відповідальність за які передбачена ст. 152 КК України, є найбільш суспільно небезпечним кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Основними елементами криміналістичної характеристики згвалтувань є:

- спосіб вчинення згвалтувань;
- обстановка вчинення згвалтувань;
- типова «слідова картина»;
- особа злочинця;
- особа потерпілого.

Спосіб вчинення згвалтувань можна класифікувати за наступними критеріями:

1. Залежно від підготовки до вчинення кримінального правопорушення: згвалтування вчинене раптово (у малолюдних місцях); після попередньої спроби познайомитися, безуспішних спроб статевої близькості за згодою; з використанням обману, коли потерпілу особу злочинець шляхом усіляких хитрощів заманує до відлюдного місця (наприклад, злочинець пропонує покатати потерпілу, підвести її до місця відпочинку, піти на вечірку тощо) або ж коли злочинець обманним шляхом проникає до приміщення (під виглядом працівника комунальної служби, лікаря тощо).

2. За способом безпосереднього вчинення злочинних дій: вчинено шляхом орального проникнення в тіло потерпілої особи, вчинено шляхом вагінального проникнення в тіло потерпілої особи, вчинений шляхом анального проникнення в тіло потерпілої особи.

3. За способом приховання згвалтування: із застосуванням засобів маскуванню зовнішності (накладні вуса, перука тощо) або без такої; із

застосуванням засобів і прийомів, що ускладнюють виявлення слідів (використання презервативів, рукавичок, хімічних препаратів).

4. Залежно від кількості епізодів: одноразово, неодноразово (повторно).

За структурою спосіб вчинення зґвалтування є трикомпонентним, тобто включає в себе етапи: підготовки, безпосереднього вчинення та приховання слідів кримінального правопорушення.

Підготовка до вчинення зґвалтування включає в себе підготовку місця його вчинення та пошук потенційної жертви, вибір часу посягання, зброї, підручних та маскувальних засобів, слідкування або очікування потерпілої особи в конкретному місці.

Вибір злочинцем конкретного способу вчинення кримінального правопорушення залежить від:

- особистих психофізіологічних якостей гвалтівника;
- одноособового або групового характеру зґвалтування;
- наявності (відсутності) попереднього знайомства гвалтівника з потерпілою особою.

Спосіб вчинення зґвалтування може визначатися також місцем його вчинення та іншими об'єктивними умовами. Наприклад, при раптовому нападі на вулиці в умовах дефіциту часу і підвищеним ризиком бути затриманим, гвалтівник частіше застосовує грубість та жорстокість фізичного впливу. При посяганні у безлюдному місці або ж на квартирі фізичний вплив може бути менш виразним та інтенсивним.

Третьою складовою способом вчинення зґвалтування є дії злочинця, спрямовані на приховування кримінального правопорушення. Загалом, їх можна згрупувати таким чином:

1. Дії, спрямовані на приховування факту вчинення кримінального правопорушення. До них можна віднести: забезпечення алібі, нав'язування думки, що потерпіла особа сама в усьому винна тощо.

2. Приховування матеріальних об'єктів – одягу або інших особистих речей потерпілого або злочинця, різноманітних слідів матеріального характеру, виникнення яких пов'язане з діями злочинця на місці вчинення кримінального правопорушення.

3. Спотворення ідеальних слідів: погрози потерпілому та свідкам, вмовляння, шантаж тощо.

Дані про спосіб вчинення зґвалтування дозволяють судити про деякі особливості особи, яка його вчинила (її вік, злочинний досвід, характер, професію, дефекти психіки тощо). Наприклад, про психічні аномалії гвалтівника можуть свідчити сліди викрадення у жертви інтимних предметів туалету тощо.

Обстановка вчинення зґвалтувань. Як правило, місце вчинення зґвалтування є безлюдним, таким, де ніхто не завадить довести свій злочинний намір до кінця, де потерпілій особі не придуть на допомогу. Такими місцями, як правило, є: лісопосадки, парки, сквери, будівництва, під'їзди будинку, підвали, горища, сходові клітки, квартири чи інше житло з окремими приміщеннями, де злочинець має можливість вчинити зґвалтування, тощо.

У житлових приміщеннях найчастіше вчиняються насильницькі дії сексуального характеру щодо знайомих і родичів.

При вчиненні зґвалтування в помешканні злочинця тривалість його знайомства з потерпілою особою, зазвичай, є недовгою (знайомство відбувалося в день вчинення зґвалтування або незадовго до цього). При вчиненні зґвалтування за місцем проживання жертви період знайомства є більш тривалим.

Для насильницьких сексуальних посягань, вчинених на вулиці, характерним є відсутність знайомства між злочинцем та потерпілою особою, а також дефіцит часу, що впливає на підвищену жорсткість дій насильника.

Найчастіше зґвалтування вчиняються у теплу пору року, ввечері або вночі (21–23 год.), в основному у святкові та передсвяткові дні.

Типова «слідова картина». Сліди вчинення зґвалтування можна поділити на сліди людини, зняття вчинення кримінального правопорушення, засоби сприяння вчиненню кримінальному правопорушенню, інші матеріальні сліди.

До слідів людини, які можуть залишатися після вчинення зґвалтування, відносяться ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного, свідків-очевидців тощо) та матеріальні сліди: а) сліди-

відображення (зовнішності, шкіряного покриву, рук, ніг, нігтів, зубів, звуку голосу, навиків (письма, ходи, способу дій)); б) сліди-речовини, мікрооб'єкти (крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток), виділення (потожирові, слина, запах, сеча, кал, рідина з піхви, виділення з носа, блювотні маси).

Типові матеріально фіксовані сліди події залишаються на:

- тілі та одязі потерпілої особи (сліди крові, сперми, епітелію, волосся, слини, виділень людського організму; мікрочастки у піднігтьовому вмісті; гематоми на шиї, обличчі, стегнах та інші тілесні ушкодження; розірваний одяг потерпілої особи із залишками рослинних об'єктів, ґрунту, мікрочастки одягу злочинця та інших об'єктів з місця події);

- тілі та одязі гвалтівника (подряпини, укуси, утворені під час опору потерпілої особи, мікрволокна її одягу тощо);

- місці вчинення кримінального правопорушення (сліди пальців рук, предметів, запаху, біологічні сліди учасників події; сліди боротьби, опору, насильницьких дій на місці події; окремі елементи одягу – гудзики, банти, нижня білизна; інколи, різні документи та інші папери).

Особа злочинця. Виходячи з мотивоформуючих факторів, злочинців, які вчинили зґвалтування, можна розділити на дві великі групи: ті, що вчиняють кримінальне правопорушення ситуативно, й ті, що мають психічні розлади.

Осіб, які мають психічні розлади, поділяють на дві групи. До першої групи належать особи з різноманітними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм тощо). До цієї групи також відносяться особи, які страждають психозом пізнього віку, розвинутим слабоумством. Частіше за все ними вчиняються статеві посягання відносно малолітніх та неповнолітніх.

Другу групу складають особи, які не мають патологічних змін у психічній та статевій сфері. Їх можна поділити на три підгрупи:

- 1) хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи, раніше засуджені за кримінальні правопорушення проти статевої свободи і статевої недоторканості особи та інші насильницькі кримінальні правопорушення. Вони відрізняються грубістю, жорстокістю до

оточуючих, моральною розпустою (наприклад, бажанням задовольнити статеву пристрасть неприродним шляхом, домінувати над потерпілою особою тощо);

2) особи, які не мають різко виражених ознак першої підгрупи. У більшості випадків вони відрізняються примітивними інтересами, цинічним відношенням до жінок, надмірним вживанням алкогольних напоїв. Сюди також відносяться і особи, які вчинили зґвалтування при наявності складних, специфічних взаємовідносин з потерпілою особою, у ситуації, коли в її поведінці була помітна розкутість і навіть провокація;

3) неповнолітні гвалтівники. Такі гвалтівники частіше за все посягають на малолітніх та неповнолітніх. Для них характерні групові зґвалтування, що супроводжуються жорстоким, цинічним ставленням до жертви, задоволенням статевої пристрасті неприродним способом.

Під час розслідування зґвалтувань, учинених групами неповнолітніх, слід враховувати, що доволі часто такі групи вчиняють й інші кримінальні правопорушення (крадіжки, грабежі тощо). Характерним для таких груп є те, що більшість їх учасників, як правило, є мешканцями одного району, добре знають один одного за навчанням, спільним проведенням часу і вчиняють зґвалтування неподалік від постійного місця проживання, або ж місця, де проводять свій вільний час.

Особа потерпілого. Переважна більшість потерпілих від зґвалтувань є особами жіночої статі. Досить часто потерпіла особа і гвалтівник тією чи іншою мірою знайомі один з одним (приблизно половина зареєстрованих зґвалтувань). Значну частину потерпілих складають неповнолітні (в тому числі і чоловічої статі), серед яких досить багато виховувалися в несприятливих сімейних умовах (відсутність одного з батьків, матеріальні труднощі, насильство в родині, пияцтво батьків, їх аморальна поведінка тощо). Біля третини всіх потерпілих (дорослих й неповнолітніх) перебували в момент статевого посягання в тому чи іншому ступені алкогольного сп'яніння.

Специфічну групу потерпілих складають особи, які страждають різними психічними захворюваннями, у тому числі шизофренією, а найчастіше олігофренією. Особливо велика частина таких потерпілих

серед 14–15-літніх. Порушення психічного розвитку, інтелектуальна недостатність досить часто пов'язані у неповнолітніх з підвищеною сексуальністю, що значною мірою полегшує здійснення сексуальних посягань, – вони в силу свого хворобливого стану не в змозі адекватно оцінювати та перешкоджати статевим посяганням злочинця.

4.2. Початковий етап розслідування зґвалтувань

Типовий перелік обставин, який підлягає встановленню під час розслідування зґвалтувань, включає: відомості про особу потерпілого; місце і час вчинення кримінального правопорушення; спосіб учинення кримінального правопорушення; наявність обтяжуючих обставин; відомості про особу злочинця, характер його стосунків з потерпілим; ступінь вини і роль кожного з учасників вчинення групового кримінального правопорушення; наслідки кримінального правопорушення; причини й умови, що сприяли вчиненню зґвалтування.

На початковому етапі розслідування зґвалтувань перед слідчим стоять наступні завдання: отримання й закріплення вихідної інформації про кримінальне правопорушення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій; встановлення та затримання підозрюваного; перевірка причетності конкретної особи чи осіб до вчиненого кримінального правопорушення.

Після отримання заяви про зґвалтування слідчому необхідно невідкладно розпочати кримінальне провадження, оскільки зволікання може спричинити зникнення слідів кримінального правопорушення, наприклад, сперми, тілесних ушкоджень, що свідчать про статеві зносини та їх насильницький характер. Обов'язково вчиняються заходи, що забезпечують збереження одягу і білизни потерпілої особи та підозрюваного (з усіма наявними на них слідами), терміново призначається судово-медична експертиза цих осіб з метою фіксації слідів статевого акту (насильницьких дій сексуального характеру) і тілесних ушкоджень.

Початок розслідування ситуаційно залежить від наявності (відсутності) попередніх стосунків між потерпілою особою та гвалтівником.

Типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування зґвалтувань, можна класифікувати за наступними критеріями:

1. Залежно від моменту затримання підозрюваного: затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення; затриманий через деякий час; підозрюваний зник з місця події, але відомі його дані; підозрюваний зник з місця події, і його дані невідомі.

2. За кількісним складом учасників зґвалтування: одноосібно; групою осіб. У разі вчинення зґвалтування групою осіб: потерпіла особа знає всіх учасників кримінального правопорушення; потерпіла особа знає одного з учасників кримінального правопорушення, а інших – ні, потерпіла особа не знає жодного з учасників кримінального правопорушення.

3. Залежно від факту знайомства потерпілої особи і підозрюваного: потерпіла особа знайома з підозрюваним; потерпіла особа познайомилася з підозрюваним незадовго до нападу; потерпіла особа не знайома з підозрюваним, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати; потерпіла особа не знайома з підозрюваним і впізнати його не зможе.

У системі першочергових слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на розслідування зґвалтування, слід виділити наступні:

- допит потерпілої особи;
- огляд місця події;
- тимчасове вилучення та огляд одягу потерпілої особи і підозрюваного;
- призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи;
- освідування потерпілої особи (в окремих випадках, якщо виникає необхідність у виявленні на її тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет);
- призначення судово-медичної експертизи підозрюваного (або, за аналогією, освідування);
- призначення інших судових експертиз (дактилоскопічної, біологічної, експертизи матеріалів, речовин та виробів тощо).

Якщо на початковому етапі розслідування у слідчого відсутня інформація про особу підозрюваного, можуть бути вивчені аналогічні кримінальні правопорушення, що дозволить доповнити перелік ознак невідомого гвалтівника та висунути версію про вчинення цих кримінальних правопорушень однією особою.

Якщо місцезнаходження підозрюваного невідоме, слідчий, прокурор згідно ст. 281 КПК України оголошує його розшук. Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам.

Загальними типовими версіями під час розслідування зґвалтувань є:

- 1) мало місце зґвалтування;
- 2) заява про зґвалтування є неправдивим повідомленням про вчинення кримінального правопорушення;
- 3) мало місце вчинення іншого кримінального правопорушення (наприклад, сексуальне насильство);
- 4) кримінальне правопорушення не було закінченим (потерпіла особа змогла захиститися), був лише замах на зґвалтування.

Щодо особи злочинця повинні бути перевірені наступні типові версії:

- 1) зґвалтування вчинено особою, на яку вказала потерпіла особа;
- 2) потерпіла особа помиляється щодо особи, яка вчинила зґвалтування;
- 3) потерпіла особа умисно обмовляє конкретну особу.

Під час перевірки версії про причетність до зґвалтування конкретної особи перш за все повинні бути проведені такі слідчі (розшукові) дії, як допит підозрюваного та пред'явлення його для впізнання.

Найчастіше на свій захист підозрювані висувають наступні версії:

- 1) визнають зустріч з потерпілою особою та факт статевих зносин з нею, але заперечують їх насильницький характер;
- 2) заперечують статеві зносини з потерпілою особою, посилаючись на алібі.

Для перевірки версії про добровільний характер статевого акту необхідно докладно проаналізувати обставини зустрічі та стосунки

потерпілої особи з підозрюваним. З цією метою слідчий повинен шляхом допиту підозрюваного, потерпілої особи та свідків, на яких вони посилаються, встановити:

- чи давно вони знайомі та за яких обставин відбулося їх знайомство;
- чи виявлялась при колишніх зустрічах у кого-небудь з них схильність до зближення;
- як поводи́ла себе потерпіла особа в колі знайомих з підозрюваним та іншими чоловіками;
- чи була вона раніше або в даний час близька з ким-небудь з них;
- з якою метою та з чиєї ініціативи відбулася зустріч на місці події, хто знав про цю зустріч та бачив їх перед нею.

У ситуації, коли підозрюваний заперечує факт зустрічі з потерпілою особою, посилаючись на алібі, необхідно:

- перевірити заявлене алібі;
- порівняти наявні факти, що містяться в показаннях підозрюваного та потерпілої особи, з результатами огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій;
- у разі наявності суттєвих розбіжностей у показаннях підозрюваного та потерпілої особи провести їх одночасний допит.

При перевірці версії про завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення слід встановити такі обставини:

- 1) обставини подання заяви про зґвалтування:
 - ким, коли і з чиєї ініціативи;
 - чи добровільно подана заява;
- 2) чи дозволяли об'єктивні умови вчинити зґвалтування (обстановка вчинення кримінального правопорушення, погодні умови та інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);
- 3) чи є на тілі потерпілої особи та її одязі сліди насильства: синці, садна та інші ушкодження;
- 4) в яких стосунках перебувала заявниця з підозрюваним до події кримінального правопорушення (особисті, службові, сімейні, майнові

або інші стосунки, які могли стати підставою для завідомо неправдивого повідомлення про вчинення кримінального правопорушення).

Під час розслідування зґвалтувань важливо враховувати, що позиція і показання потерпілих можуть бути нестійкими. Найчастіше це відбувається під впливом зацікавлених осіб (родичів, друзів, знайомих особи, яка вчинила зґвалтування) і одночасно тієї складної життєвої ситуації, до якої потрапляє після кримінального правопорушення потерпіла особа. Тому, по можливості, необхідно забезпечити збереження в таємниці місця проживання і навчання (роботи) потерпілої особи та її рідних, запропонувати їм негайно повідомляти про будь-які спроби здійснення на них впливу. При надходженні відповідних сигналів необхідно проводити розслідування в повному обсязі за кожним фактом впливу і вирішувати питання про притягнення винних до відповідальності. Крім того, із самого початку розслідування необхідно ретельно перевіряти та підкріплювати іншими доказами інформацію, отриману від потерпілих, підозрюваного та інших осіб для того, щоб згодом, у випадку зміни потерпілою особою позиції і показань, сукупність зібраних доказів відображала повне і неупереджене розслідування події.

4.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події у кримінальних провадженнях про зґвалтування є обов'язковою і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. До участі в його проведенні, якщо є така можливість, необхідно запросити потерпілу особу.

На стадії підготовки до проведення огляду потрібно вирішити низку організаційних питань, які надалі забезпечать якість проведення вказаної слідчої (розшукової) дії, а саме: 1) вжити заходів щодо забезпечення охорони місця події; 2) отримати інформацію про місце проведення огляду, особу злочинця, особу потерпілого; 3) запросити спеціалістів; 4) запросити понятих; 5) підготувати відповідну техніку, необхідну для пошуку слідів кримінального правопорушення.

Після прибуття на місце події потрібно: 1) зафіксувати обстановку, яка склалася на момент огляду; 2) шляхом опитування очевидців у формі

бесіди отримати попередні відомості, які повинні бути взяті до уваги під час огляду; встановити, які зміни, ким і з якою метою були внесені на місці події; 3) провести інструктаж учасників огляду.

Під час огляду місця події слідчий, насамперед, за слідами встановлює факт перебування там потерпілої особи і підозрюваного. Це, зокрема, можуть бути: сліди пальців рук; порушення обстановки – меблів, предметів побуту (що може свідчити про боротьбу потерпілої особи підозрюваного); речі або їх частини, що належали потерпілій особі чи підозрюваному; сліди крові, сперми, слини, поту, інших виділень організму. Особливу увагу необхідно зосередити на тих місцях (наприклад, ліжку), де безпосередньо мало місце зґвалтування, при цьому, важливо оцінювати, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявника.

Залежно від місця, де було вчинене зґвалтування (ліс, поле, вулиця, приміщення тощо), звертається увага на стан навколишньої обстановки. Наприклад, якщо зґвалтування вчинене на відкритій місцевості, то необхідно зафіксувати в протоколі огляду і плані до нього віддаленість місця події від житлових будівель або тих місць, де у момент події могли бути люди, а також характер і стан ґрунту, трави, кущів тощо.

Заключний етап огляду при розслідуванні зґвалтування включає в себе такі дії: 1) складання протоколу огляду й необхідних планів, схем, креслень; 2) упаковку об'єктів, вилучених з місця події; 3) вжиття заходів для збереження тих, що мають доказове значення, об'єктів, які неможливо або недоцільно вилучати з місця події.

Необхідно пам'ятати, що від правильної організації та проведення огляду місця події залежить подальший хід розслідування в цілому, а також, що втрата будь-якої доказової інформації може призвести до негативних наслідків (наприклад, не встановлення особи злочинця тощо).

Освідчування є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка часто передує призначенню в кримінальному провадженні судово-медичної експертизи. Як і будь-яка слідча (розшукова) дія, освідчування включає в себе три етапи: підготовчий, робочий і заключний.

Підготовка до проведення освідування під час розслідування згвалтування передбачає: 1) прийняття рішення про проведення освідування; 2) планування проведення освідування; 3) створення необхідних умов для успішного проведення освідування.

Безпосередньо робочий етап освідування під час розслідування згвалтування складається з такого комплексу дій та їх послідовності:

1. Проведення загального огляду освідуваного, який відбувається зверху донизу, від загального до окремого. Необхідно оглянути відкриті ділянки тіла – голову, шию, кисті рук. При огляді голови й тіла особливу увагу необхідно звернути на ті частини, які вкриті волоссяним покривом.

2. Запропонувати освідуваній особі зняти одяг та скласти окремо кожен його предмет (це потрібно для його подальшого огляду та призначення судових експертиз).

3. Проведення детального огляду освідуваного. Для цього рекомендується залучити спеціаліста та технічні засоби фіксації. Під час опису тілесних ушкоджень необхідно зафіксувати: вид ушкодження, кількість і локацію ушкоджень, розміри, конфігурацію, стан, колір, характер країв ран і периферичної поверхні, взаємне розташування ушкоджень, їх розташування щодо інших орієнтирів. Опис особливих прикмет має включати в себе: характер, найменування, місце розташування, форму, розмір, колір, зміст татуйованого малюнка або напису.

На заключному етапі проведення освідування складається протокол, що повинен точно, послідовно й об'єктивно відображати всю криміналістично значущу інформацію.

Допит потерпілого. Показання потерпілих у зв'язку з посяганням на їх статеву свободу та недоторканість відрізняються, як правило, підвищеною емоційністю. Потерпілі, як правило, тривалий час зберігають в емоційній пам'яті те, що пережили: страх, біль, відчай, фізичне страждання. В окремих випадках можливе навіть виникнення душевного розладу. Тому вкрай важливі обставини кримінального правопорушення ніби відторгаються свідомістю.

Враховуючи це, взаємодія слідчого з потерпілим повинна будуватися з урахуванням стану останнього. Під час його допиту слідчий

повинен дотримуватися правил пристойності, виявляти уважність, люб'язність, чемність, вихованість, підтримувати потерпілого морально. Іноді ефективним буде проведення такого допиту слідчим жіночої статі.

Головне для слідчого під час такого допиту – не допускати тривалої тиші. Це особливо пригнічує потерпілого. Отже, поведінка слідчого має бути активною, відзначатися старанністю, турботою і навіть видимим співчуттям. Доброзичливість та терпіння – це головне, що потрібно слідчому під час такого допиту. Важливо переконати потерпілого, що від повноти та точності отриманих від нього показань залежить успішність розслідування та притягнення гвалтівника до відповідальності. Також потерпілому потрібно пояснити, що показання про відомі йому обставини будуть зберігатися в таємниці.

Оскільки найбільш важливу інформацію про вчинене кримінальне правопорушення слідчий, як правило, отримує від потерпілого, його необхідно якомога детальніше допитати про всі обставини зґвалтування, про його поведінку та дії гвалтівника в момент посягання та після нього.

Під час допиту потерпілого необхідно встановити наступні відомості:

1) де і коли вчинене зґвалтування, та хто вчинив це кримінальне правопорушення;

2) якщо потерпіла особа раніше була знайома з гвалтівником, то де і коли познайомилися з ним і які стосунки підтримувала;

3) у разі коли заява про зґвалтування була подана через деякий час після зазначеної події, потрібно з'ясувати причини такої поведінки потерпілої особи;

4) чи мав місце статевий акт чи інше проникнення в тіло (оральне чи анальне);

5) якщо зґвалтування вчинене групою осіб, то які дії вчиняв кожний з них;

6) які конкретні дії вчиняв гвалтівник і що говорив;

7) чи чинила опір потерпіла особа гвалтівникові і, якщо так, то який саме, чи могли залишитися його сліди на одязі та тілі злочинця;

8) які тілесні ушкодження отримала потерпіла особа від гвалтівника;

9) як вона була одягнута у момент зґвалтування, де цей одяг знаходиться, чи підлягав він пранню або хімічному впливу, чи є сліди боротьби та насильства на її одязі;

10) як був одягнутий гвалтівник, які предмети, що належать їй або злочинцю, могли залишитися на місці події;

11) кому розповідала потерпіла особа про те, що трапилося з нею;

12) хто ще володіє будь-якими відомостями, що можуть мати значення для розслідування;

13) чи мала потерпіла особа до зґвалтування статеві зносини, якщо так, то коли востаннє;

14) які наслідки для потерпілої особи спричинило зґвалтування;

15) чому потерпіла особа виявилася в місці, де була зґвалтована.

Якщо потерпілому гвалтівник не відомий, то під час допиту необхідно найдокладніше з'ясувати ознаки зовнішності злочинця, які сприяли б його розшуку.

Допит підозрюваного. Допит підозрюваного необхідно проводити одразу після допиту потерпілого і огляду місця події. До допиту підозрюваного необхідно ретельно підготуватися, проаналізувати показання потерпілого, свідків, результати огляду місця події, одягу потерпілого та підозрюваного, освідчення потерпілого, ознайомитися з документами, що дозволяють скласти уявлення про особу підозрюваного, його спосіб життя та поведінку. Такі дані необхідні для визначення тактики допиту та орієнтування слідчого під час його проведення.

В більшості випадків на першому допиті підозрюваний заперечує факт статевих зносин з потерпілою особою, посиляючись на алібі, а у разі визнання – стверджує, що воно мало місце за добровільною згодою. В окремих випадках він може навіть стверджувати, що перебуває з потерпілою особою значний час в статевому зв'язку.

Для перевірки алібі підозрюваний детально з усіма подробицями допитується з приводу того, де він був і що робив в той час коли було вчинене зґвалтування і хто це може підтвердити, щоб в подальшому можна було знайти свідків і перевірити алібі.

У випадку, якщо підозрюваний визнає факт статевих зносин, але стверджує, що це було за згодою потерпілої, необхідно з'ясувати наступні питання: як давно він знайомий з потерпілою і який характер їх відносин, хто може це підтвердити. Якщо в ході розслідування буде встановлено наявність ушкоджень на тілі потерпілої особи, у підозрюваного необхідно вимагати пояснень з приводу їх походження.

У тому разі, коли підозрюваний визнає свою вину, йому пропонують дати детальні показання про час, місце і обставини вчиненого зґвалтування, а також про характер застосованого насильства та опір потерпілої особи.

Призначення судових експертиз. У кримінальних провадженнях про зґвалтування особливе місце серед інших видів судових експертиз займає *судово-медична експертиза*. Вона проводиться з метою встановлення самого факту статевих зносин з потерпілою особою, дослідження слідів, що свідчать про їх насильницький характер, а також для визначення наслідків зґвалтування (тяжкість і механізм утворення тілесних ушкоджень у потерпілої особи та підозрюваного, зараження венеричною хворобою, вагітність тощо).

Потерпіла особа направляється на судово-медичну експертизу негайно після її допиту. Залежно від обставин кримінального провадження на вирішення експертизи можуть бути винесені наступні питання:

- чи є тілесні ушкодження, характерні для зґвалтування, їх давність;
- чи порушена дівоча пліва (якщо так, то коли, а якщо ні, то чи можливий статевий акт без їх ушкодження);
- чи відповідає характер виявлених ушкоджень обставинам, які викладені заявницею;
- чи є на тілі потерпілої особи плями крові або сперми, їх групова належність;
- чи жила раніше потерпіла статевим життям;
- чи є будь-які ознаки венеричної хвороби, давність їх виникнення;
- чи вагітна заявниця, термін вагітності.

Під час розслідування зґвалтувань досить часто призначається *експертиза матеріалів, речовин та виробів*. Як правило, вона проводиться з метою дослідження мікрооб'єктів, що залишаються на місці події, на підозрюваному та потерпілій особі або на їх одязі. На вирішення цієї експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

- чи є на одязі потерпілої особи нашарування у вигляді волокон тканини (якщо так, то чи не з одягу підозрюваного);
- чи є на одязі підозрюваного волокна одягу потерпілої особи;
- чи мав місце факт контактної взаємодії одягу підозрюваного та потерпілої особи;
- чи є на їх одязі які-небудь частки, які мають загальну групову належність;
- чи є на знаряддях кримінального правопорушення мікрооб'єкти (якщо так, то яка їх групова належність);
- чи є в піднігтьовому вмісті підозрюваного текстильні волокна (якщо є, то чи мають вони спільну групову належність з волокнами одягу потерпілої особи).

Судово-біологічна експертиза може бути призначена у разі необхідності дослідити одяг потерпілої особи або підозрюваного для виявлення групової належності плям крові, слини та інших виділень людського організму.

Судово-психологічна експертиза проводиться для вирішення питань, що стосуються психологічної характеристики потерпілої особи та підозрюваного, особливо якщо вони є неповнолітніми. З її допомогою можна визначити:

- здатність вказаних осіб правильно сприймати обставини, які мають значення для розслідування, та давати про них показання;
- можливість запам'ятати в конкретній ситуації прикмети зовнішності людини, предметів, ділянок місцевості тощо;
- наявність або відсутність стану фізіологічного афекту або іншого емоційного стану;
- психологічні особливості особи (темперамент, характер, потреби, інтереси тощо);

– чи усвідомлювала потерпіла особа значення дій, які вчиняли з нею, та ін.

Додаткового, якщо потерпіла особа та підозрюваний є неповнолітніми або малолітніми, на вирішення судово-психологічної експертизи можуть бути додатково поставлені наступні питання:

– рівень розумового розвитку та його відповідність віку;
– найбільш яскраве виявлення психічних властивостей особи, які можуть впливати на її поведінку (запальність, замкненість, надзвичайна обережність тощо);

– чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати характер і значення своїх дій або дій, вчинених відносно нього;

– чи властива йому схильність до навіювання і фантазування;

– чи здатен малолітній чи малолітня до логічного мислення та дачі показань.

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики зґвалтування.
2. Характеристика способів вчинення зґвалтування.
3. Характеристика обстановки вчинення зґвалтування.
4. Характеристика типової «слідової картини» зґвалтування.
5. Характеристика особи злочинця та потерпілого від зґвалтування.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань.
7. Типові слідчі версії під час розслідування зґвалтувань.
8. Особливості огляду місця вчинення зґвалтування.
9. Особливості допиту потерпілих та підозрюваних під час розслідування зґвалтувань.
10. Призначення судових експертиз під час розслідування зґвалтувань.

РОЗДІЛ 5. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУШЕНЬ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

5.1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності

До кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності, відносяться кримінальні правопорушення, передбачені ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав) та ст. 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію) КК України.

Основними елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності, є:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- типова «слідова картина»;
- особа злочинця.

Предмет злочинного посягання. Предметом злочинного посягання порушення авторського права і суміжних прав є твори науки, літератури, мистецтва, комп'ютерні програми та бази даних, фонограми та програми мовлення, об'єкти суміжних прав.

До творів науки, літератури та мистецтва відносяться: а) літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; б) комп'ютерні програми, бази даних; в) музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; г) аудіовізуальні твори (кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайдофільми), твори образотворчого мистецтва; д) твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; е) фотографічні твори, у тому числі твори, виконані

способами, подібними до фотографії; є) твори ужиткового мистецтва, в тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства з художнього скла, ювелірні вироби тощо, якщо вони не охороняються законами України про правову охорону об'єктів промислової власності; ж) ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, твори що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; з) сценічні обробки творів і обробки фольклору, придатні для сценічного показу, похідні твори; и) збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; і) тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів.

Під суміжними правами законодавство України розуміє права виконавців, виробників фонограм, відеограм і програм організацій мовлення. Цим поняттям охоплюються чотири групи прав: а) права виконавців; б) права виробників відеограм; в) права виробників фонограм; г) права організацій мовлення на свої програми (передачі).

Предметом злочинного посягання порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію є:

а) винахід – результат творчої діяльності людини у будь-якій галузі науки і техніки, технології виробництва тощо. Об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини), а також спосіб виробництва;

б) корисна модель – конструктивне виконання пристрою;

в) промисловий зразок – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання, ним може бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб;

г) топографія інтегральних мікросхем – зафіксовані на матеріальному носіїві просторово-геометричні розміщення сукупності елементів інтегральної мікросхеми та з'єднань між ними;

д) сорт рослин – штучно відібрана сукупність рослин з притаманними їм біологічними ознаками і властивостями, що характеризують спадковість, якщо вона має хоча б одну відмінність від відомих сукупностей рослин того ж біологічного виду і може вважатися єдиною з точки зору придатності для відтворення сорту;

е) раціоналізаторська пропозиція – технічне рішення, що є новітнім і корисним для підприємства, організації чи установи, котрим воно подається, і яке передбачає зміну конструкції виробу, технології виробництва і застосовуваної техніки або зміну складових матеріалу.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення. Способи злочинного порушення авторських та суміжних прав поділяють на три групи. Перша група – *незаконне відтворення авторського права і суміжних прав* – це виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку можна зчитувати. Зазначене злочинне діяння може вчинятися такими способами:

а) за формою відтворення:

– незаконне копіювання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав у формі оригіналу. Має місце, коли здійснюється виготовлення копій творів у тих же обсягах, що і копіюваний оригінал;

– незаконне копіювання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав у іншій формі. Твір повинен вважатися відтвореним у інших формах, ніж оригінал, у разі виготовлення копій тривимірних творів у двох вимірах. Це може мати місце при фотографуванні й зображенні скульптур, архітектурних споруд та інших тривимірних охоронюваних творів;

б) за рівнем майстерності:

– просте відтворення – виготовлення творів чи об'єктів суміжних прав на матеріальних носіях;

– відтворення творів чи об'єктів суміжних прав на матеріальних носіях з частковим або повним копіюванням ознак ліцензійного примірника;

– відтворення творів чи об'єктів суміжних прав на матеріальних носіях зі знищенням або блокуванням засобів захисту від несанкціонованого копіювання;

в) за обсягом відтворення:

– виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі;

– тиражування – багаторазове відтворення ідентичних примірників творів чи об'єктів суміжних прав на матеріальних носіях;

г) за порушенням правового режиму відтворення:

– перевищення кількості відтворень, передбачених авторською угодою або ліцензією;

– перевищення передбаченого авторською угодою або ліцензією терміну відтворення;

– відтворення на недозволеній угодою території;

– відтворення на підставі авторської угоди, укладеної не з усіма правовласниками.

Друга група – *незаконне розповсюдження об'єктів авторського права і (або) суміжних прав* – це будь-яка дія, за допомогою якої без дозволу авторів, виконавців або виробників твори, виконання, фонограми, відеограми, програми мовлення чи їх частини передаються у власність або користування, в тому числі доведення цих об'єктів до відома таким чином, що користувачі можуть здійснити доступ до цих об'єктів з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором.

Основними способами незаконного розповсюдження примірників творів є:

– укладення угод з власниками авторського права і суміжних прав, незаконно випущених в обіг (продаж, обмін), які направлені на відчуження права власності;

– укладення угод з надання послуг з використанням як легальних, так і контрафактних примірників творів і об'єктів суміжних прав (комерційний прокат);

- розповсюдження способом, не передбаченим договором;
- розповсюдження з використанням можливостей комп'ютерної мережі.

Камкординг – відеозапис аудіовізуального твору під час його публічної демонстрації в кінотеатрах, інших кіновидовищних закладах особами, які перебувають у тому самому приміщенні, де відбувається така публічна демонстрація, для будь-яких цілей без дозволу суб'єкта авторського права або суміжних прав.

Кардшейрінг – забезпечення у будь-якій формі та в будь-який спосіб доступу до програми (передачі) організації мовлення, доступ до якої обмежений суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав застосуванням технічних засобів захисту (абонентська карта, код тощо), в обхід таких технічних засобів захисту, в результаті чого зазначена програма (передача) може бути сприйнята або в інший спосіб доступна без застосування технічних засобів захисту.

Третя група – *інше умисне порушення авторського права і суміжних прав.*

Способами вчинення кримінального правопорушення третьої групи є:

- а) способи плагіату – повне чи часткове присвоєння авторства:
 - зазначення особи, яка не брала участі у створенні твору, як співавтора, або визнання її як єдиного автора твору;
 - привласнення авторства на частину твору, створену іншим співавтором;
 - привласнення авторства перекладів твору. З метою маскуванння може змінюватись назва твору, імена головних героїв, без фактичної зміни сюжету твору та його ідейно-тематичної побудови;
 - використання чужих художніх образів у власному творі;
- б) способи незаконного імпорту творів і об'єктів суміжних прав:
 - переміщення примірників творів і об'єктів суміжних прав через митний кордон України під виглядом товарів не для комерційних цілей;
 - переміщення примірників творів і об'єктів суміжних прав через митний кордон України поза митним контролем;
 - переміщення творів і об'єктів суміжних прав з обманним

використанням документів і засобів ідентифікації;

– переміщення творів і об'єктів суміжних прав без декларування або з недостовірним декларуванням;

– ввезення товарів за допомогою міжнародного поштового обміну чи за допомогою засобів міжнародного зв'язку і глобальних комп'ютерних мереж;

в) способи незаконного публічного виконання творів:

– «живе» виконання, воно має місце, коли виконавець безпосередньо виконує твір, без використання раніше записаних виконань творів;

– виконання запису, має місце при повідомленні публіці раніше зробленого запису твору, виконання, постановки, фонограми, передачі організації ефірного чи кабельного мовлення;

– комбіноване виконання;

г) способи незаконного публічного показу творів:

– демонстрація оригіналу чи примірника твору безпосередньо чи на екрані за допомогою плівки, діапозитива, телевізійного кадру чи інших технічних засобів;

– демонстрація окремих кадрів аудіовізуальних творів без дотримання їх послідовності;

д) способи порушення прав на повідомлення твору або об'єкта суміжних прав до загального відома:

– передача в ефір чи по кабелю творів або об'єктів суміжних прав без згоди правоволодільців;

– повідомлення творів або об'єктів суміжних прав до загального відома в комп'ютерних мережах;

ж) способи незаконного перекладу творів:

– бездоговірний переклад твору і, відповідно, порушення інших майнових прав;

– виготовлення і використанні декількох варіантів перекладу, коли в договорі обговорене право перекладача лише на один варіант перекладу;

– підготовка недозволеного перекладу твору на мови, не дозволені авторським договором;

з) способи порушення авторських прав на переробку творів. Способом незаконної переробки твору є недозволена автором (правовласником) переробка творів: музичне аранжування, інсценування, сценарна переробка літературних творів, звукозапис, художнє репродукування, короткий виклад, скорочення, редакційні додатки, анотації, редакційні уточнення, зміни архітектурного проекту, зміна архітектурного об'єкта (добудування, перебудова, перепланування).

і) способи порушень авторських прав на практичну реалізацію дизайнерського, архітектурного, містобудівного і садово-паркового проекту:

- розробка будівельної документації відповідно до архітектурного проекту без згоди автора архітектурного проекту;
- недозволене автором зведення дизайнерського, архітектурного, містобудівного й садово-паркового об'єктів.

Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію може бути вчинене у трьох основних формах:

а) незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції:

– виготовлення продукту із застосуванням запатентованого винаходу (корисної моделі), застосування такого продукту, пропонування для продажу, у т.ч. через Інтернет, продаж, імпорт (ввезення) та інше введення його в цивільний обіг або зберігання такого продукту в зазначених цілях;

– застосування процесу, що охороняється патентом, або пропонування його для застосування в Україні, якщо особа, яка пропонує цей процес, знає про те, що його застосування забороняється без згоди власника патенту або, виходячи з обставин, це і так є очевидним;

- копіювання топографії інтегральної мікросхеми;

– виготовлення інтегральної мікросхеми із застосуванням даної топографії;

– виготовлення будь-яких виробів, що містять такі інтегральні мікросхеми;

– ввезення таких інтегральних мікросхем та виробів, що їх містять, на митну територію України;

– пропонування для продажу, у т.ч. через Інтернет, продаж та інше введення в цивільний обіг або зберігання в зазначених цілях інтегральних мікросхем, виготовлених із застосуванням топографії інтегральних мікросхем, та будь-яких виробів, що містять такі інтегральні мікросхеми;

б) привласнення авторства на вищевказані об'єкти;

в) інше умисне порушення права на вищевказані об'єкти.

Типова слідова картина. Типові сліди, які залишаються після вчинення кримінальних правопорушень, зазвичай об'єднують у дві групи: *матеріальні* та *ідеальні*. До матеріальних слідів можна віднести:

1) електронно-обчислювальна техніка, як носій неліцензійного програмного забезпечення;

2) продукція з явними ознаками контрафактності;

3) бухгалтерська документація щодо придбання, виготовлення та розповсюдження програмного забезпечення і електронно-обчислювальної техніки; документи, буклети рекламного характеру щодо програмного забезпечення та електронно-обчислювальної техніки;

4) наявність слідів рук на електронно-обчислювальній техніці та іншому обладнанні, яке використовувалось злочинцем для тиражування;

5) типографське устаткування, копіювально-множилна техніка (принтери, сканери, копіювальні машини), промислове устаткування (прес-форми та кліше, що використовуються для виготовлення тари й упакування, включаючи фасувальні поліетиленові пакети для торговельних майданчиків, для підробленого товару), які, таким чином, служать засобами вчинення кримінального правопорушення.

До *ідеальних* слідів можна віднести сліди, які формуються у пам'яті осіб: які стали очевидцями безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності; які можуть надати інформацію щодо характеристики особи злочинця, його діяльності.

Особа злочинця. Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення, що посягають на права інтелектуальної власності, характеризуються наступним чином: у абсолютній більшості випадків це чоловіки (93,0 %), більше половини осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за ст. 177 КК України (69,2 %), мають повну вищу освіту.

Найбільше осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за ст.ст. 176 та 177 КК України, є приватними підприємцями, бізнесменами або комерсантами – 27,5 % та 36,8 % відповідно. Наступною за величиною є частка осіб, які є службовцями (21,1 %). Таку ж саму за розміром частку складають працездатні особи, які не працюють і ніде не навчаються.

З огляду на те, що діяльність, направлена на порушення прав інтелектуальної власності, особливо при виготовленні та реалізації аудіо-, відеопродукції, комп'ютерних програм та ігор, вимагає наявності елементарних знань в галузі відповідної техніки (наприклад, при необхідності проконсультувати покупця), 52,0 % реалізаторів фальсифікованої продукції мають вищу освіту, а 26,0 % – професійно-технічну.

За місцем роботи й навчання зазначена категорія осіб характеризується в основному позитивно, учні, студенти, як правило, не мають ні академічної заборгованості за навчання, ні дорікань з боку адміністрації освітніх закладів.

5.2. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, які порушують права інтелектуальної власності

Незалежно від джерела інформації, на початковому етапі розслідування кримінальних проваджень даної категорії в тому чи іншому обсязі завжди містяться відомості про подію кримінального

правопорушення, спосіб його вчинення, місце, час та обстановку, особу злочинця, предмет злочинного посягання.

Можливо виділити наступні типові слідчі ситуації, що є характерними для початкового етапу розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії, незалежно від конкретного виду кримінального правопорушення.

Перша типова слідча ситуація виникає у тому випадку, коли *факт порушення прав інтелектуальної власності виявлений суб'єктом права інтелектуальної власності (творцем (творцями) об'єкта права інтелектуальної власності (автором, виконавцем, винахідником тощо) та іншими особи, яким належать за заповітом або за договором особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності), особу порушника встановлено.*

У таких випадках перед слідчим стоїть завдання зібрати докази причетності особи до кримінального правопорушення та встановити обставини його вчинення.

У даній ситуації характерне проведення таких невідкладних слідчих (розшукових) дій:

- 1) затримання і допит підозрюваного;
- 2) огляд місця затримання з метою з'ясування обстановки події, виявлення слідів кримінального правопорушення та речових доказів;
- 3) огляд предметів, що мають відношення до кримінального правопорушення;
- 4) допит осіб, які виявили кримінальне правопорушення, а також допит свідків-очевидців про обставини кримінального правопорушення та затримання підозрюваного;
- 5) призначення судових експертиз;
- 6) обшук за місцем проживання підозрюваного та в інших місцях, з метою виявлення і фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення.

Друга типова слідча ситуація виникає у тому випадку, коли *факт порушення прав інтелектуальної власності виявлений суб'єктом права інтелектуальної власності (творцем (творцями) об'єкта права інтелектуальної власності (автором, виконавцем, винахідником тощо)*

та іншими особи, яким належать за заповітом або за договором особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності), особу порушника не встановлено.

У цій ситуації першочерговим завданням є встановлення особи підозрюваного, його розшук, затримання та викриття. Для неї доцільними будуть наступні слідчі (розшукові) дії та інші заходи:

- 1) допит потерпілого;
- 2) огляд місця події, включаючи огляд предметів та місць їх приховування;
- 3) виявлення можливих свідків та їх допит;
- 4) складання (грунтуючись на показаннях свідків) суб'єктивного портрета особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 5) призначення за результатами огляду криміналістичних експертиз;
- 6) доручення оперативним підрозділам про встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, оперативним шляхом.

Третя типова слідча ситуація виникає, коли *працівниками оперативних підрозділів виявлено ознаки порушення прав інтелектуальної власності та встановлено особу порушника.*

У цій ситуації до початку розслідування, як правило, відомі особи, причетні до кримінального правопорушення та місце події, відомості про його підготовку та вчинення, однак інші обставини відомі не повністю.

Характерною особливістю таких ситуацій є раптовість проведення сукупності слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, таких, як:

- 1) затримання, особистий обшук підозрюваного;
- 2) огляд місця події; допит підозрюваного;
- 3) допит свідків;
- 4) огляд документів, обшук за місцем роботи та проживання підозрюваного;
- 5) призначення судових експертиз;
- 6) огляд складських та виробничих приміщень за місцем роботи підозрюваного і товарів, що там знаходяться;

7) огляд даних, що містяться в пам'яті комп'ютерів за місцем роботи та проживання підозрюваного і, при необхідності, призначення щодо них судових експертиз; накладення арешту на кореспонденцію.

5.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Місцем події у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, що посягають на права інтелектуальної власності, можуть бути:

1) службові, офісні, складські та виробничі приміщення підприємств, організацій – у кримінальних провадженнях про порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію;

2) житлові приміщення, приміщення, де знаходиться апаратура, призначена для тиражування примірників творів, складські приміщення, де зберігаються незаконно виготовлені примірники творів, приміщення готелів, барів, ресторанів, нічних клубів, дискотек – у кримінальних провадженнях про порушення авторського права та суміжних прав.

Обов'язковими підготовчими заходами до огляду місця події, що проводиться під час розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності, є:

1) вивчення внутрішнього розташування приміщень, в яких буде проведено огляд;

2) встановлення наявності охорони об'єкту;

3) визначення кола осіб, які будуть брати участь у проведенні огляду місця події, розподіл обов'язків та проведення інструктажу;

4) підготовка техніко-криміналістичних та інших засобів виявлення, фіксації та вилучення слідів злочинного порушення прав інтелектуальної власності;

5) забезпечення відповідної охорони об'єкту, де буде проводитися огляд місця події;

б) забезпечення наявності транспортних засобів, необхідних для виїзду на місце проведення даної слідчої (розшукової) дії, та доставляння вилучених речових доказів.

На підготовчій стадії огляду, до виїзду на місце події, слідчому, залежно від характеру події і слідчої ситуації, за наявності достатньої інформації про подію, бажано запросити відповідного спеціаліста та отримати від нього консультацію з питань подальшої підготовки до огляду, його учасників, намітити план дій, обговорити, які науково-технічні засоби необхідні, разом зі спеціалістом перевірити їх наявність, комплектність та справність.

Після прибуття на місце події проводяться:

- 1) перевірка ефективності блокування й охорони приміщень, вилучення сторонніх осіб;
- 2) з'ясування кількості приміщень їх розташування;
- 3) роз'яснення учасникам, які беруть участь в огляді, їх прав і обов'язків;
- 4) планування огляду (визначення послідовності й порядку власних дій і дій учасників огляду).

Важливе значення має залучення підозрюваного до огляду місця події, якщо останній під час проведення допиту вказав на певні особливості об'єкта, який підлягає огляду.

На робочому етапі огляду місця події вирішуються такі завдання:

- 1) виявлення, фіксація та вилучення об'єктів, які свідчать про порушення авторського та суміжних прав, порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію;
- 2) виявлення, фіксація та вилучення слідової інформації, що вказує на зв'язок між злочинцем та об'єктом, що оглядається.

Огляд комп'ютерної техніки під час розслідування кримінальних правопорушень даної категорії проводиться з метою виявлення технічної, бухгалтерської документації, що пов'язана із незаконним відтворенням і тиражування аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних і друкованої продукції та реалізацією творів, виготовленням та реалізацією фальсифікованої

продукції; виявлення електронного листування між співучасниками та ін.

Допит свідків. У кримінальних провадженнях про порушення прав інтелектуальної власності як свідки можуть бути допитані:

1) особи, які мають відомості про належність авторського права і суміжних прав, прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, прав на раціоналізаторську пропозицію;

2) виконавці твору;

3) родичі, знайомі, друзі, сусіди, колеги автора, виконавця, винахідника;

4) співробітники організації-правовласника (бухгалтери, юристи, менеджери);

5) співробітники підприємства, на якому вироблялася фальсифікована продукція;

5) водії, які перевозили товар;

6) продавці, які здійснювали реалізацію продукції, покупці;

7) особи, які безпосередньо виявили факт злочинного порушення прав інтелектуальної власності;

Під час підготовки до допиту необхідно:

– визначити питання, які стосуються технічних аспектів підготовки злочинних намірів та їх реалізації;

– з'ясувати відомості про потерпілу особу, технічні засоби, що використовувалися підозрюваним, насамперед, стосовно використання комп'ютерної техніки;

– визначити перелік найскладніших запитань;

– підготувати доказові матеріали, які можуть бути використані під час допиту.

Під час допиту особи, яка безпосередньо виявила факт злочинного порушення прав інтелектуальної власності, необхідно з'ясувати: яку посаду займає і в чому полягають її функціональні (посадові) обов'язки; яким чином було виявлено факт злочинного порушення прав інтелектуальної власності, та в чому воно виявилось; час, місце виявлення фактів злочинного порушення прав інтелектуальної власності; обстановка, при якій було виявлено факт

злочинного порушення прав інтелектуальної власності; дії, поведінка особи-порушника права інтелектуальної власності; інші питання, залежно від конкретної слідчої ситуації;

Допит підозрюваного. Підготовка до допиту підозрюваного потребує особливої уваги. Слідчий повинен скласти план та підготувати перелік питань. Для проведення допиту у таких кримінальних провадженнях слідчому необхідно проводити консультації зі спеціалістами з метою правильного формулювання питань, що дасть змогу конкретизувати предмет допиту та правильно оцінити показання допитуваної особи.

Під час допиту підозрюваного необхідно з'ясувати:

- яким видом діяльності займається, яку посаду займає, з якого часу та які функціональні (посадові) обов'язки виконує;
- хто, де і яким чином здійснював виготовлення фальсифікованої продукції, виготовлення інтегральної мікросхеми із застосуванням даної топографії, виготовлення будь-яких виробів, що містять такі інтегральні мікросхеми;
- обставини укладення договору з придбання фальсифікованої продукції та хто здійснював поставку такої продукції, її вартість;
- чи здійснювався оптовий продаж такої продукції, кому саме та в яких обсягах;
- чи знала особа про порушення нею права інтелектуальної власності;
- яка кількість фальсифікованого товару знаходиться у підозрюваного і місце його знаходження;
- які технічні засоби використовувалися під час виробництва фальсифікованої продукції;
- які технічні засоби використовувалися для тиражування творів;
- звідки надходили упакування, поліграфія, контрольні марки та інші супутні матеріали;
- яка документація є на контрафактну продукцію;
- хто купував продукцію.

Призначення судових експертиз. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, які посягають на права інтелектуальної власності, має свої особливості.

Перед призначенням судової експертизи слідчий повинен:

1) ознайомитися з відповідною спеціальною літературою та проконсультуватися із спеціалістами;

2) визначити, які саме спеціальні знання потрібні для вирішення певних питань і які саме експертизи потрібно призначити;

3) визначити оптимальну послідовність проведення експертиз по дослідженню об'єктів, а за необхідності, розглянути можливість призначення комплексної експертизи.

У постанові про призначенні судової експертизи необхідно точно описати об'єкт дослідження, а в окремих випадках вказати відомості, які будуть враховані експертом під час проведення експертизи (джерело походження об'єкта, умови його експлуатації, зберігання, обставини вилучення тощо).

Під час розслідування кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності, найчастіше призначаються: експертиза об'єктів інтелектуальної власності, судово-технічна експертиза, судово-товарознавча експертиза і технічна експертиза документів.

Експертиза у сфері інтелектуальної власності. У кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, які порушують права інтелектуальної власності, ця експертиза призначається з метою визначення властивостей об'єктів інтелектуальної власності, зокрема об'єктів авторського права (твори науки, літератури та мистецтва), суміжних прав (прав виконавців творів, виробників фонограм та організацій мовлення (радіо- та телеорганізацій)) та промислової власності (винаходів, корисних моделей, раціоналізаторських пропозицій, промислових зразків, сортів рослин, селекційних досягнень).

Під час дослідження об'єктів авторського права та суміжних прав експертом можуть вирішуватися наступні питання:

1) чи є твір... об'єктом авторського права (суміжних прав); якщо так, до якого виду об'єктів він належить?

2) чи використаний твір (фрагмент твору, оригінальна назва твору)... у творі гр. К.?

3) яким способом (відтворення, публічна демонстрація тощо) використано даний твір?

4) чи охороняється авторським правом географічна основа карт?

5) чи є даний компакт-диск, що містить програмні продукти, ліцензійним?

6) чи дотримано авторські права скульптора при опублікуванні в даному періодичному виданні фотографії його твору?

7) чи є даний твір, створений автором з власної ініціативи, але в службовий час і за допомогою службового обладнання (документів, матеріалів), службовим твором?

8) яку частину вартості нематеріальних активів підприємства становлять об'єкти інтелектуальної власності, що йому належать?

9) чи є стаття «...», надрукована в газеті «...» №... твором; якщо так, то чи охороняється вона авторським правом?

10) чи має місце факт використання частини статті «...» в книзі гр. К. «...»?

11) чи є посилання на статтю «...», на автора статті та джерело запозичення в книзі Н.«...» на сторінках...; якщо так, то чи є таке запозичення плагіатом або контрафакцією?

12) чи є загальновідомими в Україні твір прикладного мистецтва як об'єкт авторського права, зображення та фірмове найменування «...»?

13) з яким власником авторських майнових прав в Україні асоціюється зображення «...»?

14) чи є об'єктами авторського права фотографія та скульптура..., зображена на фотографії?

15) чи є опублікування фотографії, на якій зображена скульптура..., у журналі «...» за березень 2020 року фактом використання витвору мистецтва – скульптури «...»?

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.
2. Предмет злочинного посягання кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.
3. Способи вчинення кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.
4. Типова слідова картина кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.
5. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.
6. Огляд місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.
7. Допит свідків та підозрюваних під час розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.
8. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на права інтелектуальної власності.

РОЗДІЛ 6. РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

6.1. Криміналістична характеристика крадіжок

Крадіжка – таємне викрадення чужого майна (ст. 185 КК України) – є найпоширенішим кримінальним правопорушенням проти власності, яке завдає як матеріальної так і моральної шкоди.

Основними елементами криміналістичної характеристики крадіжок є:

- 1) способи вчинення крадіжок;
- 2) предмет злочинного посягання;
- 3) типова «слідова картина»;
- 4) особа злочинця;
- 5) особа потерпілого.

Найбільш інформативним елементом криміналістичної характеристики крадіжок виступають відомості про *способи вчинення кримінальних правопорушень* даного виду. Поняттям «крадіжка» охоплюється значне коло кримінальних правопорушень, що відрізняються одне від одного предметом злочинного посягання, способом вчинення і приховування, місцем реалізації злочинного задуму. З огляду на це виділяють:

- крадіжки з приміщень (квартир, будинків, дач, гуртожитків, крамниць, кіосків, складів, готелів тощо);
- крадіжки матеріальних цінностей з підприємств, організацій;
- крадіжки вантажів на транспорті (залізничному, річковому, морському і повітряному, автомобільному);
- крадіжки особистих речей громадян на вокзалах, з купе поїздів тощо;
- кишенькові крадіжки.

До числа типових дій злочинців з підготовки до вчинення крадіжки слід віднести:

- вибір об'єкта крадіжки (квартири, будинку, дачі, крамниці, вагона, контейнера, автомобіля тощо), що здебільшого здійснюється шляхом проведення розвідувальних дій або завдяки прямій чи побічній наводці інших осіб, у тому числі і майбутнього потерпілого;

– вивчення об'єкта крадіжки й обстановки, в якій злочинцю доведеться діяти. З цією метою, як правило, використовуються різноманітні приводи для відвідування приміщень (наприклад під виглядом медичного працівника, страхового агента, слюсаря, електрика тощо). Під час такого «відвідування» злочинцем намічаються предмети крадіжки і визначаються місця їх зберігання, вивчається розташування приміщень (кімнат), особливості замків на дверях, вікнах тощо, створюються необхідні умови для реалізації злочинного задуму (злочинець пошкоджує охоронну сигналізацію, викрадає ключ від замка вхідних дверей тощо);

– вибір найбільш ефективного способу безпосереднього заволоння майном, а також підготовка необхідних технічних засобів, що полегшують здійснення злочинного наміру (знарядь спеціального призначення, що використовуються для подолання перешкод, вимкнення охоронної сигналізації, транспортних засобів для пересування до об'єкта крадіжки і перевезення викраденого тощо);

– вибір способу приховання слідів крадіжки, в тому числі приховання чи збут викрадених речей;

– попередню змову між співучасниками крадіжки, розподіл ролей і визначення ролі кожного у майбутньому злочині, а також при необхідності – забезпечення «алібі».

Серед усіх видів крадіжок найбільш поширеними є крадіжки з приміщень. Вони мають багато спільного: схожий характер слідів і знарядь злому, схожість обставин учинення та інше, що дозволяє згрупувати способи безпосереднього проникнення до приміщення:

Першу групу способів вчинення крадіжок з приміщень складають дії, скоєні із застосуванням технічних засобів, що полегшують реалізацію злочинного наміру. До засобів належать або спеціально виготовлені злочинні інструменти («фомка», «гусяча лапа», «балерина», «слон», «пластир», «відмички», «вудочки», «крючки» тощо) або інструменти і знаряддя, призначені для господарсько-побутових потреб (лом, сокира, стамеска, дріль, склоріз тощо). З їх допомогою здійснюються проникнення до приміщення та подолання перешкод до викрадення майна, наприклад: віджимання або згинання ригеля

врізаного чи накладного замка та інших засувних пристроїв; виведення з ладу (розчинення) механізму замка концентрованою сумішшю азотної і соляної кислоти; висвердлювання пружинного механізму врізаного циліндричного замка; зруйнування короба навісного замка, виривання, перепилювання його дужки; руйнування конструктивних елементів будівель, у тому числі стелі, стіни, підлоги, створення підкопу до приміщення; розбивання, вирізання або видавлювання віконного скла, зламування стулок віконної рами, квартирки чи дверей на лоджіях або балконах.

Другу групу складають способи вчинення крадіжок майна, матеріальних цінностей з приміщень, доступ до яких є відносно вільним. До них належать: використання заздалегідь викраденого ключа від вхідних дверей; знайдення і використання ключа від вхідних дверей, «захованого» потерпілим в обумовленому для членів сім'ї місці (під дверним килимком, у поштовій скриньці тощо); прохід через залишені відімкнутими вхідні двері квартир, господарських приміщень, лоджій і балконів, проникнення до приміщення через сміттепроводи, сантехнічні вентиляційні шахти.

Важливого значення для характеристики способів вчинення крадіжок має типовий час їх учинення. Зокрема, дев'ять з десяти квартирних крадіжок вчиняються з 9-ї до 17-ї години у робочі дні тижня, більше половини – влітку; крадіжки з крамниць, комор – у вечірні та нічні часи, в святкові або вихідні дні; значна кількість кишенькових крадіжок вчиняються вранці та у вечірні години, години «пік», коли виникає сприятлива для цього ситуація у міському транспорті, крамницях, на ринках та в інших багатолюдних місцях.

Особливості мають і способи приховування крадіжок. Часто вживаються заходи для маскування, знищення і фальсифікації слідів на місці злочину (рукавички, покриття долонь рук лаком або знежирюючим розчином, взуття більшого розміру або жіноче, зміна зовнішнього вигляду або призначення предмета крадіжки, знищення маркувальних і номерних знаків, обмова співучасників, створення фальшивих алібі тощо); швидкий збут викраденого або його приховання на певний час; викидання викраденого майна у випадку виникненні небезпеки викриття;

дача неправдивих показань, відмова від дачі показань; вплив на очевидців, свідків, потерпілих з метою дачі ними неправдивих показань або відмови від дачі показань тощо.

Відомості про способи вчинення крадіжки, відображені в криміналістичній характеристиці, дозволяють визначити деякі особливості особи, яка вчинила дане кримінальне правопорушення (стать, вік, професійна приналежність тощо). Так, наприклад, для підлітків характерним способом вчинення крадіжки є «вільний доступ» до квартири родичів, знайомих, друзів, іноді використання ключа, отриманого від потерпілого, або шляхом обману малолітніх дітей.

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики крадіжок посідають відомості про *предмет злочинного посягання*. Так, під час квартирних крадіжок, як правило, викрадаються: гроші, цінні папери, вироби з коштовних металів та каменю, антикваріат, сучасні технічні пристрої, одяг, взуття та інші предмети господарсько-побутового призначення. Предметом кишенькових крадіжок є гроші, коштовності та невеликі технічні пристрої, які викрадають з кишень, сумок, портфелів тощо. У сфері комунального господарства предметами крадіжок є каналізаційні люки, будинкові лічильники, агрегати ліфтів, металеві елементи споруд, обладнання в трансформаторних підстанціях тощо.

Визначення предмета крадіжки під час розслідування конкретного кримінального правопорушення сприяє встановленню інших його елементів, зокрема окремих характеристик особи злочинця, обстановки вчинення тощо. Так, впевнена орієнтація злочинця на місці крадіжки, швидкість і цілеспрямованість дій у виявленні схованок свідчить про поінформованість злочинця; викрадення автомашин та інших технічних пристроїв вчиняються, як правило, особами, які володіють певними технічними знаннями і навичками.

Наступним елементом криміналістичної характеристики крадіжок є *відомості про типову «слідову картину»*. Механізм утворення слідів під час вчинення крадіжок обумовлюється характером взаємодії злочинця з оточуючою матеріальною обстановкою. На місці вчинення крадіжки, як правило, залишаються сліди: а) злочинця (сліди рук, ніг,

зубів, губ, крові, слини, інших виділень, мікрочастинок одягу і взуття, запахів сліди тощо); б) знарядь злочину. Так, наприклад, характерними ознаками віджиму дверей і дверної коробки є наявність на чільній і засувній планці замка пошкоджень у вигляді вдавлених слідів від робочої частини знаряддя злому. Застосування злочинцями розчинення механізму замка концентрованою сумішшю азотної і соляної кислоти передбачає наявність слідів кислотної дії у вигляді плавлення і крапель металу (киплячої рідини) із замкової щілини і відповідних плям на підлозі під дверима.

Сліди свідчать про певні навички та інші властивості особи злочинця. Крім того, на самому злочинцеві (на тілі, одязі, взутті) та на використуваних знаряддях також залишаються сліди з місця події та від злочинних дій (пошкодження, нашарування фарби, штукатурки, ґрунту, металевої стружки чи дерев'яної тирси, волокон тканини тощо).

У криміналістичній характеристиці крадіжок особливе місце посідають *відомості про особу злочинця*. Злочинців, які вчиняють крадіжки, умовно поділяють на дві групи:

а) професійні крадії, для яких крадіжки є основним джерелом існування. Як правило, такі особи раніше були засуджені за аналогічні злочини і в цьому сенсі їх злочинна діяльність – одна з найбільш стійких. Ці особи мають певну спеціалізацію (крадіжки за допомогою розрізання одягу, сумок спеціальними технічними пристроями – «технарі»; під прикриттям рук різними предметами – плащами, букетами квітів, сумками – «ширмачі»; крадіжки із сумок та гаманців за допомогою спеціально виготовлених гачків – «рибалки»; крадіжки за допомогою пінцетів, особливо з важкодоступних місць – «хірурги»; крадіжки без використання технічних засобів та «ширми» групою осіб при скупченні народу – «щипачі»; крадіжки за допомогою вибивання предметів точними швидкими рухами – «трясуни»; крадіжки з усіх видів жіночих сумок – «сумочники»; крадіжки речей із господарських сумок – «верхушечники»; крадіжки з проникненням до приміщення, використовуючи «відмички» або підбираючи ключі – «техніки»; крадіжки шляхом злому дверей і засувних пристроїв – «слюсарі» і

«шніфери»; крадіжки шляхом видалення вікна – «склярі» тощо). Дана категорія злочинців може займати найвищий щабель злочинної ієрархії;

б) особи, які вчинили крадіжку вперше, або вчиняють їх нерегулярно внаслідок конкретних обставин: по-перше, сприятливих умов для вчинення крадіжки (залишені без догляду або без належної охорони матеріальні цінності, незамкнені двері квартири чи автомашини тощо); по-друге, дані особи допускають можливість вчинення інших аморальних вчинків. Ці особи, як правило, діють спонтанно, не професійно, викрадають предмети, що перебувають без нагляду, і намагаються швидко залишити місце крадіжки.

Дані криміналістичної характеристики крадіжок свідчать про якісні зміни злочинного середовища. Спостерігається значне омолодження квартирних злодіїв, середній вік яких складає 25 років (лиши п'ятий з числа засуджених за крадіжки був старше 29 років). У той же час серед засуджених за крадіжки державного і колективного майна вдвічі більше питома вага осіб середнього віку (30–49 років). Майже половина крадіжок вчиняється злочинними групами з розподілом ролей між їх членами і відповідною «технологією» підготовки, вчинення і приховання даних кримінальних правопорушень (наводка, збирання інформації, відпрацювання плану, розподіл функцій виконання, збут краденого тощо).

У криміналістичній характеристиці крадіжок особистого майна громадян слід виділити і такий елемент, як *особа потерпілого*. Взаємозв'язок «злочинець – потерпілий» часто посідає ключове місце у виявленні різноманітних обставин. У криміналістичній характеристиці крадіжок головним чином акумулюється інформація про потерпілого та його поведінку, що дозволяє отримати уявлення про специфіку його взаємовідносин зі злочинцем, спосіб виникнення цього зв'язку. Так, важливого значення набувають відомості про потерпілого, якими міг скористатися злочинець під час підготовки і вчинення квартирної крадіжки (місця схову грошей чи коштовностей, тривала відсутність тощо). При цьому особливо виділяються дані про віктимну поведінку потерпілого (безтурботне ставлення до охорони свого житла від злочинних посягань, нерозбірливість і зайва довіра до незнайомих

людей, які відвідали їх помешкання, демонстрування забезпеченого побуту, систематичне публікування об'яв про купівлю-продаж дорогих предметів чи коштовних речей, звичка носити при собі значні грошові суми тощо).

6.2. Початковий етап розслідування крадіжок

Під час розслідування крадіжок необхідно встановити такі основні обставини:

- а) факт таємного викрадення майна;
- б) місце, час та умови вчинення крадіжки;
- в) предмет крадіжки, його вартість, особливі ознаки;
- г) спосіб учинення крадіжки, технічні засоби, які були застосовані для таємного викрадення і приховання;
- г) тривалість перебування і конкретні дії злочинця на місці крадіжки;
- д) суб'єкт крадіжки (ким її вчинено), мотиви його поведінки;
- е) наявність злочинної групи та роль кожного з її членів;
- є) спосіб, час і місце збуту вкраденого;
- ж) обставини, що сприяли вчиненню крадіжки;
- з) обставини, що впливають на ступінь і характер вини.

У кожному конкретному випадку може виникнути необхідність у встановленні й інших важливих у кримінальному провадженні обставин.

Для початкового етапу розслідування крадіжок найбільш типовим є такі слідчі ситуації:

1. *Факт крадіжки встановлено і підозрюваного затримано з речовими доказами або за «гарячими слідами».* Як правило, це ті випадки коли інформування про проникнення злочинця до приміщення здійснюється за допомогою заздалегідь встановлених у ньому засобів охоронної сигналізації чи інформація надходить від конкретних очевидців злочину, які часто самостійно або з участю працівників поліції затримують злочинців з викраденим майном. Основне тактичне завдання в даній ситуації – зафіксувати сліди злочину.

Типові загальні версії у вказаній ситуації:

- кримінальне правопорушення вчинила затримана особа;

– кримінального правопорушення не було – повідомлення помилкове або неправдиве (затриманий придбав майно та володіє правами на нього тощо).

Крім того, висуваються та перевіряються окремі версії про обставини розслідуваної події (наявність співучасників, щодо ролі кожного із них, тощо).

З метою перевірки цих версій проводяться такі слідчі (розшукові) дії: особистий обшук, огляд одягу, речей, вилучених у затриманого, а також його допит. Відстрочення цих дій на пізніший час не припустимо, оскільки це може негативно відбитися на збереженні викраденого майна (його як серйозний доказ вини злочинці намагаються позбавитися вже в момент реальної для них небезпеки затримання) та слідів на тілі й одязі затриманого, обумовлених, наприклад, способом подолання перешкод. Невідкладність допиту підозрюваного обумовлена тим, що сам факт затримання з речовими доказами створює суттєвий тактичний вплив на обрання лінії поведінки і позицію допитуваного (відсутність психологічної готовності пояснити, продумати фальшиву спрямованість своїх показань). Далі слід допитати свідків, потерпілого, посадових або матеріально відповідальних осіб, що дозволить отримати важливу доказову інформацію про обставини крадіжки, та її виявлення, учасників та обставини затримання підозрюваного, коло осіб, поінформованих про розслідувану подію, опис викраденого майна.

Після виконання вказаних слідчих (розшукових) дій слідчий проводить огляд місця події (завчасно забезпечивши його охорону), в тому числі й місця затримання підозрюваного з метою виявлення, фіксації, вилучення інших речових доказів, що підтверджують причетність затриманого до розслідуваної крадіжки. Початковий етап розслідування в даній ситуації закінчується проведенням обшуку за місцем проживання затриманого; пред'явленням для впізнання потерпілому або матеріально відповідальній особі майна (матеріальних цінностей), вилучених у підозрюваного; призначенням судових експертиз.

2. Факт крадіжки встановлено, є відомості про особу злочинця (або групу злочинців), проте ніхто не затриманий. У розслідуванні ситуації

визначальним чинником є час. Дії слідчого і співробітника оперативного підрозділу мають відзначитися максимальною оперативністю і спрямованістю на збирання пошукової інформації шляхом короткого опитування очевидців про кількість, індивідуальні прикмети зовнішності злочинців (стать, вік, особливі прикмети, одяг тощо), в якому напрямку вони зникли, можливі місця їх знаходження, а також характер чи специфічні ознаки викраденого ними майна. Після чого негайно здійснюється переслідування підозрюваного (групи осіб) за «гарячими слідами». Зокрема, здійснюються тактичні операції: «Розшук злочинця», «Затримання за «гарячими слідами», «Розшук викраденого майна», «Встановлення свідків», які включають в себе різноманітні слідчі (розшукові) дії. Так, коло свідків у кримінальному провадженні про крадіжку визначається залежно від особливостей розслідуваної події. Наприклад, у кримінальному провадженні про квартирну крадіжку слід виявляти свідків насамперед серед мешканців будинку, де вчинена крадіжка (з числа пенсіонерів, домашніх господарок, учнів), а також серед працівників житлово-експлуатаційних контор (двірників, слюсарів, електриків тощо). При розслідуванні крадіжок, вчинених з приміщення державних чи колективних організацій, свідки виявляються з числа клієнтів, працівників та осіб, які охороняли даний об'єкт. Особливу групу свідків складають працівники крамниць, ломбардів, а також водії таксі.

У випадках, коли в результаті проведення названих тактичних операцій підозрюваного встановлено і затримано, надалі необхідно дотримуватися порядку дій слідчого, викладеного щодо першої слідчої ситуації. Якщо ж підозрювана в крадіжці особа не буде встановлена, в подальшому проводяться огляд місця події, допити свідків і потерпілого, результати яких для встановлення зниклого злочинця і викраденого майна мають вирішальне значення. Так, завданням огляду місця крадіжки в цій ситуації є виявлення, фіксація і вилучення слідів кримінального правопорушення з метою уточнення і розширення наявних у розпорядженні слідчого даних про особу, яка вчинила крадіжку. Допит потерпілого має бути спрямований на встановлення предмета крадіжки, визначення розміру збитку, а також виявлення осіб з числа знайомих і

родичів (за описаними свідками прикметами зовнішності), можливо причетних до розслідуваної події.

3. *Факт крадіжки встановлено, але дані про злочинця відсутні.* Така слідча ситуація в інформаційному плані є найменш сприятливою, а в організаційному – найскладнішою. Основні завдання – встановлення особи, яка вчинила крадіжку, і виявлення викраденого майна. Для цього можуть проводитися тактичні операції «Збирання відомостей про злочинця» і «Розшук викраденого майна». Реалізація даних тактичних операцій може здійснюватися таким чином: допит потерпілого (матеріально відповідальної особи) щодо змін в обстановці місця події (незвичне розташування або зникнення певних предметів тощо); огляд місця події, який включає дослідження матеріальної обстановки (не тільки приміщення, з якого вчинена крадіжка, а й оточуючої місцевості – сходових площадок, горниц і підвалів жилих будинків, дворів, підсобних приміщень тощо); допит потерпілого та свідків (черговість допиту цих осіб визначається залежно від того, хто з них першим виявив крадіжку і повідомив про неї); проведення судових експертиз; перевірка за криміналістичними обліками (дактилоскопічним, за способом учиненого злочину); постановка на облік викрадених номерних предметів; вивчення матеріалів раніше не розкритих крадіжок, учинених аналогічним способом.

Для початкового етапу розслідування крадіжок характерні також певні типові слідчі версії. Так, при розслідуванні крадіжок державного чи колективного майна, вчинених шляхом проникнення до приміщення, висувуються такі версії:

- крадіжку вчинив працівник даного об'єкта або особа, яка охороняла даний об'єкт;
- крадіжку вчинила стороння особа;
- крадіжку вчинила стороння особа за участю або при сприянні працівника об'єкта;
- крадіжку вчинила стороння особа, але факт крадіжки використано матеріально відповідальною особою для приховання недостачі або присвоєння інших цінностей, що є у її розпорядженні;

– крадіжку вчинила стороння особа при сприянні матеріально відповідальної особи, яка намагається приховати нестачу;

– крадіжку зі зломом інсценувала матеріально відповідальна особа з метою приховання нестачі або ухилення від сплати податків.

Для розслідування крадіжок особистого майна громадян, які вчинено з квартир, будинків, дач, характерні такі типові версії:

а) щодо події злочину:

– крадіжка дійсно мала місце;

– крадіжки фактично не було, а заявник помиляється стосовно події кримінального правопорушення;

– крадіжка інсценована заявником з метою приховання факту втрати чи розтрати довірених на зберігання документів, коштовностей, зброї тощо;

б) щодо осіб, причетних до вчинення крадіжки, то вона вчинена:

– однією особою чи злочинною групою;

– особою з числа родичів потерпілого;

– особою, обізнаною про місце знаходження викраденого;

– особою, яка володіє певними навичками;

– особою, яка раніше проводила певні роботи у потерпілого або побувала в його квартирі з іншого приводу.

Висунення робочих версій у конкретному випадку розслідування залежить від обсягу зібраної первинної інформації та слідчої ситуації, що склалася. Так, при висуненні версій про осіб, причетних до вчинення крадіжки, беруться до уваги способи вчинення кримінального правопорушення, вид і кількість викрадених цінностей, а також відомості, отримані в результаті дослідження слідів та інших речових доказів, виявлених на місці події.

Ефективність розслідування крадіжок багато в чому обумовлена наявністю погоджених планів слідчих (розшукових) дій. Планами розслідування передбачаються заходи зі встановлення і затримання злочинця, виявлення співучасників, виявлення і вилучення викраденого, відшкодування шкоди, розпізнання інсценування тощо. Організуюча роль у цій діяльності належить слідчому. Він визначає пріоритетні напрями розслідування, дає доручення оперативним підрозділам на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

6.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

На специфіку засобів підготовки, вчинення і приховування крадіжок істотно впливає обстановка вчинення даного кримінального правопорушення. Аналізуючи реальну обстановку, що склалася, злочинець прагне максимально використати її для реалізації своїх злочинних задумів, пристосуватися до неї, знайти в ній слабкі ланки, змінити її в потрібному напрямку. Відповідно, специфіка проведення окремих слідчих (розшукових) дій, їх комплексів, визначається особливістю способу вчинення цього виду злочинів і тактико-психологічними задумами злочинця при їх вчиненні.

Огляд місця події під час розслідування крадіжок є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій. Результати огляду дозволяють побудувати версії та спланувати подальші дії щодо їх перевірки. До виїзду на місце події необхідно забезпечити його охорону з тим, щоб обстановка крадіжки залишилась недоторканою, потім визначити, хто повинен взяти участь в огляді (поняті, інспектор-криміналіст, спеціаліст-кінолог, співробітник оперативного підрозділу, посадові і матеріально відповідальні особи, потерпілі, свідки тощо).

На місці події під час детального огляду першочергово обстежують місце проникнення злочинця до майна: двері, вікна, балкони, дахи, стелі, підлоги, засувні пристрої, їх розміщення і стан.

Сліди рук необхідно шукати, керуючись версією про дії злочинця: на засувних пристроях, вікнах, дверях, пакувальних матеріалах, пляшках, касових апаратах, сейфах, посуді та інших предметах. Сліди знарядь злому можуть знаходитися на замках, петлях дверей, накладках та інших частинах вікон і дверей, а також навколо них. З метою виявлення слідів ніг і транспортних засобів оглядаються можливі шляхи підходу і зникнення злочинців після вчинення крадіжки. Особливо уважно оглядаються предмети з явними слідами кримінального правопорушення (відкриті і пошкоджені шафи, ящики і кришки письмових столів, шкатулки, предмети пакування). Під час огляду встановлюється також наявність у потерпілого технічних паспортів, фабричних ярликів, етикеток, товарних чеків, пакувальних матеріалів від

викрадених предметів, зразків матеріалу, з якого виготовлені викрадені речі тощо.

Для організації розшуку підозрюваного звертається увага на пошук і вилучення мікрослідів, залишених злочинцем на місці події. Це можуть бути частинки бруду, фарби, пилу, крові, волокна рукавичок, одягу тощо. Іноді з метою ускладнити розслідування злочинці посипають підлогу тютюном, молотим перцем, поливають сильно пахучою рідиною, бензином, сумішшю на ефірній або ацетоновій основі. Частинки тютюну, перцю, інших мікрослідів, а також предмети з запахом вилучаються і ретельно пакуються. Під час огляду місця події по даній категорії кримінальних проваджень виявляються і фіксуються негативні обставини, що вказують на можливе інсценування крадіжки, а також встановлюються такі фактичні дані:

а) хто вчинив крадіжку, скільки осіб брало участь у реалізації злочинного наміру, їх прикмети;

б) шляхи підходу до місця крадіжки і його залишення, транспортний засіб, використаний злочинцем;

в) чим і як давно здійснено злом, чи був злочинець достатньо досвідчений, які його фізична сила і звички, тривалість крадіжки, сліди злочинця і його дії на місці злочину, а також сліди, які могли залишитися на самому злочинцеві, його одязі, знаряддях злочину (частинки певної породи дерева, сліди кіптяви, мастила, штукатурки, фарби тощо);

г) предмети злочинного посягання, а також способи їх винесення, вивезення, схову.

Допит потерпілих, свідків із числа матеріально відповідальних осіб і керівників об'єкта має за мету встановити певні обставини.

1. За фактами крадіжки державного або колективного майна:

– що викрадено, які родові та індивідуальні ознаки викрадених предметів (назва, призначення, місце і час виготовлення, матеріал, клейма, товарні знаки, упаковка тощо);

– чи залишилися предмети більш цінні, ніж викрадені;

– час виявлення крадіжки; коли востаннє здійснювалася перевірка наявності товарно-матеріальних цінностей;

– який режим роботи підприємства;

– хто має доступ до сховищ, як вони охороняються, чи перевіряється приміщення перед закінченням роботи, чи не було відхилень від розпорядку роботи в день крадіжки;

– якщо були, то які і за чією вказівкою, хто міг знати про ці відхилення;

– чи не з'являлися перед крадіжкою підозрілі особи, якщо так, то чим вони цікавились і які їх прикмети;

– чи є на підприємстві охоронна сигналізація, як вона працює, її стан після крадіжки;

– чи є охорона, хто саме охороняв об'єкт у день крадіжки;

– чи було звільнено кого-небудь перед крадіжкою з підприємства, за що, коли саме, як характеризуються ці особи, їх місцезнаходження в даний час; чи були раніше на даному підприємстві крадіжки або замах на крадіжки, про які не повідомлялося до органів поліції; як вони вчинялися, що саме і за яких обставин злочинець крав або намагався вкрати;

– що сприяло вчиненню крадіжки (недоліки в роботі підприємства, організації охорони, упущення в підборі кадрів тощо).

Якщо під час огляду або з інших підстав виникла версія про інсценування крадіжки матеріально відповідальною особою з метою приховати факт крадіжки, під час допиту додатково необхідно з'ясувати: де перебувала ця особа і чим займалася в час, коли була вчинена крадіжка; як давно працює на цьому підприємстві; які зауваження були по роботі, чи були недостачі товарно-матеріальних цінностей, причини їх виникнення, ким вони виявлені, яких заходів було вжито для відшкодування шкоди; чи підозрює кого-небудь допитуваний у вчиненні крадіжки, на якій підставі. У даному випадку в обов'язковому порядку призначається інвентаризація.

2. За фактами крадіжки особистого майна громадян:

– що саме викрадено, ознаки викраденого (паспорти, товарні чеки, фотографії цих речей), чи залишилися у потерпілої речі, аналогічні викраденим;

– де знаходилися викрадені речі, хто знав про їх існування, місцезнаходження;

- час виявлення і вчинення крадіжки, за яких обставин вона вчинена;
- які умови полегшили вчинення крадіжки і хто міг знати про ці сприятливі умови;
- кого потерпілий підозрює у вчиненні крадіжки;
- хто із сторонніх осіб був перед крадіжкою у нього в квартирі (будинку) і виявив інтерес до його майна.

Допитом свідків встановлюються дані про прикмети підозрюваного, час і спосіб вчинення крадіжки, про сліди або предмети, які залишили злочинці на місці злочину, викрадені цінності та їх індивідуальні особливості, про напрямок, в якому зникли злочинці, транспортні засоби тощо. Сусіди можуть дати показання про час вчинення крадіжки, підозрюваних та їх прикмети, про обставини, за яких була виявлена крадіжка, про осіб які заходили в квартиру або з'являлися біля будинку напередодні крадіжки. Допитуючи осіб, які затримали злочинця на місці кримінального правопорушення, слід встановити, за яких обставин вони його помітили, що навело їх на думку про вчинення ним крадіжки, які дії були вжиті ними для затримання, як поведив себе затриманий (чи чинив опір, намагався втекти, позбутися викраденого майна), чи не було у нього співучасників. Працівники комісійних магазинів можуть повідомити прикмети зовнішності осіб, які здали на комісію речі з числа викрадених. Допитуючи сторожів, слід з'ясувати час заступання їх на зміну, місцеперебування під час чергування, в тому числі, в період вчинення крадіжки, коли і ким вона виявлена, чи не відлучалися вони з посту, коли і куди саме.

Допит підозрюваного проводиться після затримання і особистого обшуку. Слід запропонувати допитуваному розповісти про факт крадіжки, пояснити, коли, в зв'язку з чим виник намір учинити крадіжку, чи була підготовка до неї, хто сприяв крадіжці або знав про неї, як вчинена крадіжка, чи використовувалися технічні засоби і які саме, що було викрадено, де воно сховане, а якщо продане, то кому, де, на яку суму, чи витрачені ці гроші, чи були спільники, хто саме, їх місцезнаходження.

Об'єктивність показань підозрюваного підтверджується результатами пред'явлення для впізнання (осіб, речей, знарядь злочину), слідчого експерименту.

Призначення експертиз. Під час розслідування крадіжок експертизи, що призначаються, можуть бути поділені на дві групи: а) ті, що призначаються для ідентифікації злочинця, знарядь злочину, взуття, транспортних засобів (або їх частин), дослідження способу подолання перешкод, укриття сховищ; б) ті, що призначаються для дослідження викраденого майна. До першої групи належать, наприклад, дактилоскопічна експертиза, судово-медична, трасологічна (в тому числі встановлення цілого за частинами), експертиза слідів нашарування тощо. До другої групи належать товарознавча, хімічна і біологічна експертизи.

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики крадіжок.
2. Характеристика способів вчинення крадіжок.
3. Характеристика типової «слідової картини» крадіжок.
4. Характеристика особи злочинця і потерпілого.
5. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування крадіжок.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок та напрями їх вирішення.
7. Типові слідчі версії під час розслідування крадіжок.
8. Особливості огляду місця події під час розслідування крадіжок.
9. Особливості допиту потерпілих, свідків та підозрюваних під час розслідування крадіжок.
10. Особливості призначення судових експертиз під час розслідування крадіжок.

РОЗДІЛ 7. РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ

7.1. Криміналістична характеристика грабежів та розбоїв

Грабежі та розбої відносяться до числа найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, під час яких злочинці посягають не тільки на матеріальні цінності, але й на життя та здоров'я людини, що в свою чергу обумовлює специфіку їх розслідування.

Основними елементами криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв є:

- 1) спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- 2) предмет злочинного посягання;
- 3) типова «слідова картина»;
- 4) характеристика особи потерпілого та злочинця.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення. Можливо умовно виділити наступні типові дії з підготовки до грабежу чи розбою:

– вибір об'єкту (будинку, квартири, особи тощо), на який злочинці мають намір вчинити напад, зазвичай здійснюється за наведенням інформаторів;

– вивчення злочинцями об'єкту нападу та обстановки, в якій належить діяти, з цією метою під яким-небудь приводом вони проникають до приміщення та з'ясовують якими цінностями володіють її мешканці, місця зберігання грошей та інших цінних речей, спосіб життя наміченої жертви та розклад дня членів родини;

– підготовка зброї чи предметів, які можливо використати для подолання опору потерпілого; автотранспорту для пересування до об'єкту нападу та перевезення викраденого (нерідко для цього використовують таксі або викрадають автотранспорт);

– попередній зговір між співучасниками нападу (характерний для випадкової, не стійкої злочинної групи), або чіткий розділ ролей між членами організованої групи (властивий високоорганізованим, стійким та гарно законспірованим злочинним формуванням);

– вибір способу нападу, у тому числі, переховування або збуту викраденого майна;

– вибір способів зміни зовнішності виконавців нападу та забезпечення алібі співучасникам.

Таким чином, дії злочинців з підготовки до грабежу або розбою пов'язані, як правило, єдиним умислом з майбутнім злочинним актом і можуть бути безпосередньою умовою застосування ними певного способу його вчинення.

Способи вчинення грабежів та розбоїв детермінуються низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. Об'єктивними факторами є: особливості місця і часу вчинення цих кримінальних правопорушень; знаряддя кримінального правопорушення (наприклад, холодна та вогнепальна зброя), що є в розпорядженні злочинців; спрямованість діяльності злочинного угруповання тощо. До суб'єктивних факторів належать: наявність у членів злочинного угруповання професійних знань та злочинного «досвіду», соціальні, психологічні та фізичні особливості злочинців тощо.

Під час нападу групою, злочинці, використовуючи свою чисельну перевагу, швидко подавляють опір потерпілого шляхом застосування фізичного насильства, небезпечного для життя та здоров'я останнього, або погрози його застосування. У багатьох випадках характер насильства обумовлюється статтю, віком, фізичною силою потерпілого, кількістю осіб, які зазнають нападу, їх поведінкою і т.п. У випадках відмови потерпілого віддати гроші та коштовності, злочинці застосовують фізичну силу та заподіюють тілесні ушкодження.

Найбільш розповсюдженими заходами з приховування грабежів та розбоїв є маскуваність злочинцем (злочинцями) своєї зовнішності. Ця обставина обумовлена наявністю безпосереднього контакту злочинця і потерпілого, а також побоювання бути впізнаним. З метою маскуваності зовнішності використовують темні окуляри, закривають обличчя шарфом, використовують маски або капронові панчохи, інколи рукавички, речовини, що нейтралізують запах тощо.

Предмет злочинного посягання. Практика розслідування цих кримінальних правопорушень, показує, що безпосередніми предметами злочинного посягання під час вчинення грабежів та розбоїв є: гроші, цінні папери, мобільні телефони, годинники, коштовності, прикраси,

транспортні засоби, побутова техніка, музичні інструменти, одяг, взуття, вино-горілчані напої, продукти харчування та інші речі.

Встановлення предмету злочинного посягання вимагає від слідчого з'ясування того, хто з оточення знав про зберігання викраденого майна у потерпілого. Інформація, отримана від потерпілого про кожний викрадений предмет та його індивідуальні ознаки, може бути відправною основою для побудови конкретних версій, спрямованих на окреслення кола осіб, які могли бути співучасниками нападу або неусвідомленими контактами з ними, що сприяло кримінальному правопорушенню.

Типова «слідова картина». Якщо грабіж або розбій вчинені на відкритій місцевості, то сліди утворюються: від принесених на місце кримінального правопорушення речей, залишених або викинутих знарядь; вчиненого пострілу; в результаті боротьби злочинця і потерпілого; у зв'язку з використанням транспортних засобів. У цьому випадку на місці кримінального правопорушення залишаються наступні сліди: сліди рук, взуття, транспортних засобів, сліди паління, волокна одягу, запахові сліди, слина, волосся, сліди пострілу (кулі, гільзи, дріб, картеч), сліди крові, тілесні ушкодження на тілі потерпілих і підозрюваних, деталі одягу, знаряддя, головні убори, гудзики, волокна.

Характерною особливістю «слідової картини» грабежів і розбоїв, вчинених на відкритій місцевості, є те, що вона швидко знищується в результаті погодних умов (дощ, спека, мороз та інші явища, що негативно впливають на збереження слідів кримінального правопорушення); якщо кримінальне правопорушення вчинене в місті, то серед умов, що негативно впливають на збереження слідів кримінального правопорушення, виступають: наявність громадського транспорту, скупчення людей.

При вчиненні розбою з проникненням до приміщення сліди, головним чином, утворюються у зв'язку зі змінами, що відбуваються з речами та об'єктами, які знаходяться на місці події. Характер типових слідів, залишених злочинцями на місці вчинення грабежів та розбоїв, в багатьох випадках залежить від способу їх проникнення до приміщення, інших дій злочинців в момент нападу. Якщо проникнення до приміщення пов'язане з подоланням (зломом) перешкоди, то на місці

кримінального правопорушення зазвичай залишаються багаточисельні матеріальні сліди: рук, ніг, слини, знарядь злому, плями крові, недопалки та інші загублені або залишені злочинцями предмети.

До ознак, що свідчать про застосування злочинцями способу проникнення до приміщення під благовидним для потерпілого приводом, в основному, відносяться «ідеальні» сліди: показання мешканців квартири та інших свідків нападу. Але це не означає відсутність на місці події яких-небудь матеріальних слідів. Найбільш імовірними місцями, де можуть бути виявлені сліди пальців рук злочинців, можуть бути предмети, яких торкалися злочинці: ручки дверей, вимикачі електричної мережі, книги, шафи, столи, стільці та інші предмети з гладкою поверхнею. Наслідки застосування до потерпілого якого-небудь насильства, як правило, проявляються у вигляді тілесних ушкоджень. Про застосування вогнепальної або холодної зброї може свідчити наявність на тілі та одязі потерпілих вогнепальних, колотих та різаних ран. Про факти боротьби між потерпілими та нападниками можуть свідчити певні зміни в обстановці приміщення (пошкодження меблів, розбиті предмети обстановки і т.п.), а також відповідні пошкодження одягу як у потерпілих так і у нападників.

При вчиненні розбоїв на водіїв автотранспортних засобів, крім зазначених вище слідів, на місці події також характерна наявність: слідів протекторів шин, залишки лакофарбового покриття та паливно-мастильних матеріалів.

Особа потерпілого. Безпечне ставлення окремих осіб до охорони особистого майна, нерозбірливість у стосунках з людьми, – явища, які часто зустрічаються у житті. Виходячи з подібної поведінки, потерпілих від розбоїв можливо умовно розділити на три віктимні групи:

Першу групу складають громадяни, спосіб життя, вчинки або риси особистості яких містять в собі привід для нападу на них. Зазвичай це виражається у формі аморальної поведінки, наприклад, у демонстрації забезпеченого та розпусного способу життя.

До другої групи слід включити тих громадян, віктимна поведінка яких проявляється у формі неприйняття потрібних засобів безпеки до охорони свого помешкання та особистого майна, яке в ньому

знаходиться. Деякі власники квартир переховують ключі під килимком вхідних дверей, залишають відкритими вхідні двері, балкони, проявляють довірливість до незнайомих осіб, відкриваючи їм двері. Не приділяючи належної уваги можливим наслідкам своєї необережної поведінки, мешканці тим самим утворюють криміногенну ситуацію – полегшують вчинення кримінально протиправного замислу.

Третю групу складають громадяни, які в силу свого соціального статусу, професії, матеріального становища (власники та керівники бізнесових структур, працівники підприємств торгівлі та обслуговування, діячі культури та ін.) схильні стати потерпілими від розбою.

При вчиненні грабежів вибір злочинцями конкретних потерпілих в деякій мірі є випадковим. Злочинець або злочинці зазвичай спостерігають за майбутньою жертвою у місцях вірогідної появи осіб, майно яких може бути предметом злочинного посягання (наприклад, біля поштового відділення в дні видачі пенсій та ін.) та супроводжують жертву до безлюдного та зручного для нападу місця.

Потерпілі від грабежу та розбою частіше за все раніше не знайомі зі злочинцем, але не є виключенням випадки, коли вони познайомились незадовго до вчинення кримінального правопорушення.

Особа злочинця. Грабежі та розбої належать до розряду так званих «чоловічих кримінальних правопорушень», оскільки переважно їх вчиняють чоловіки і лише в деяких випадках жінки виступають співучасницями. Серед злочинців, які спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають, як правило, фізично розвинені особи. Кожний третій – рецидивіст, раніше засуджений за грабїж, крадіжку, розбій, вбивство або інші насильницькі кримінальні правопорушення. Повернувшись з ув'язнення, рецидивісти зазвичай швидко повертаються до звичної справи, організують групу спільників, знаходять шляхи придбання зброї, підшукують об'єкти майбутніх нападів, після чого вчиняють серію кримінальних правопорушень.

У злочинних групах загально кримінального типу, що спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають особи (переважно чоловіки) віком від 20 до 35 років, непрацюючі, з різним ступенем освіти.

7.2. Початковий етап розслідування грабежів та розбоїв

Для початкового етапу розслідування грабежів і розбоїв найбільш типовими є наступні слідчі ситуації:

1. Інформація про вчинений грабіж або розбій до правоохоронних органів надійшла в момент вчинення кримінального правопорушення.

2. Повідомлення, яке надійшло, свідчить про вчинення грабежу або розбою конкретними особами, але останні з місця вчинення кримінального правопорушення зникли.

3. Існує інформація про факт вчинення грабежу або розбою невідомими особами.

Перша типова слідча ситуація, коли *повідомлення про грабіж або розбій надходить до органів поліції в момент вчинення кримінального правопорушення* є найбільш сприятливою для розслідування. Тому невідкладне реагування на це повідомлення шляхом негайного виїзду слідчо-оперативної групи на місце вчинення кримінального правопорушення дозволяє за «гарячими слідами» отримати достатньо повну інформацію як про факт вчинення кримінального правопорушення, так і осіб, причетних до його вчинення, а також, в більшості випадків, затримати їх під час вчинення кримінального правопорушення.

При затриманні особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, необхідно одразу провести особистий обшук даної особи на предмет виявлення викраденого та знарядь кримінального правопорушення. Також оглядається одяг потерпілого та підозрюваного. У випадках, коли на одязі виявлені сліди кримінального правопорушення, – проводиться його тимчасове вилучення.

Використовуючи фактор раптового допиту підозрюваного, часто вдається отримати зізнання не тільки у вчиненні даного кримінального правопорушення, але й у раніше вчинених ним кримінальних правопорушень. Якщо у вчиненні грабежу або розбою приймала участь група осіб, а затримано тільки одну, необхідно провести невідкладний обшук за місцем проживання зниклих підозрюваних. Одночасно з допитом підозрюваного проводиться огляд місця події, допит потерпілого, після чого, в разі потреби, призначається судово-медична

експертиза, що дозволить отримати важливу інформацію про ступінь тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, часу і характеру їх утворення. Після виконання слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з участю потерпілого, невідкладно допитують свідків та інших осіб, чії показання мають важливе доказове значення.

Після огляду місця події проводиться робота з виявлення свідків-очевидців кримінального правопорушення шляхом опитування з цією метою громадян, які мешкають або працюють поблизу місця його вчинення, та шляхів можливого переміщення злочинців до та після його вчинення. Також проводиться обстеження місцевості в районі вчинення кримінального правопорушення для виявлення загублених, викинутих злочинцем знарядь кримінального правопорушення, інших предметів та додаткових джерел інформації про кримінальне правопорушення і осіб, які його вчинили.

В другій слідчій ситуації, коли *відомості, що надійшли до органів поліції, свідчать про вчинення грабежу або розбою конкретними особами* (наприклад, потерпілому або свідкам нападник відомий), *але останні з місця вчинення кримінального правопорушення зникли*, з метою швидкого встановлення місця знаходження зниклих злочинців необхідно після проведення огляду місця події та допитів потерпілих і свідків організувати проведення обшуків, причому, як правило, не одного, а серії одночасних обшуків як за місцем проживання підозрюваних, так і в інших місцях, обумовлених ситуацією. У всіх випадках про особу нападника та ознаки викраденого ним майна орієнтуються територіальні підрозділи органів поліції, силами яких організуються спостереження за місцями вірогідної появи злочинців та перекриття місць можливого збуту вкраденого.

У випадку встановлення місця перебування підозрюваного необхідно невідкладно організувати його затримання, особистий обшук, пред'явлення для впізнання, обшук за місцем проживання або роботи, а після цього провести допит.

Якщо ж проведені розшукові заходи не дали можливість встановити місце перебування підозрюваної особи, то початковий етап

розслідування закінчується оголошенням підозрюваного в розшук та наданням доручень оперативним підрозділам про його розшук.

Третя слідча ситуація (найбільш несприятлива для початкового етапу розслідування в зв'язку з надзвичайно обмеженими відомостями про підозрюваних), коли *органи поліції отримують інформацію про факт вчинення грабежу або розбою невідомими особами*. Такі ситуації частіше всього виникають тоді, коли єдиними свідками нападу виявляються самі потерпілі, які часто під впливом тих або інших причин (страху, втрати свідомості від отриманого поранення тощо) повідомляють слідчому надто мізерну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення і особу нападника (нападників). Нерідкими є і випадки, коли повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення надходить від органів охорони здоров'я, куди був доставлений потерпілий внаслідок заподіяння йому тілесних пошкоджень. Ситуація може ускладнюватися, коли потерпілий знаходиться без свідомості або за своїм фізичним станом не може дати показань, необхідних для розшуку підозрюваних за «гарячими слідами». Сюди також відносяться і випадки, коли нападники вбивають свою жертву.

В даній ситуації визначальним фактором є час, тому дії слідчого повинні відрізнятися максимальною невідкладністю та бути спрямовані на збір інформації шляхом огляду місця події та допиту потерпілого і свідків-очевидців про кількість нападників, ознаки їх зовнішності та інші дані (наприклад, ім'я, «кличка», які могли почути), напрямок, в якому зникли злочинці, а також характерні особливості викраденого майна. Після цього терміново організовується переслідування злочинців за «гарячими слідами».

Несприятливий характер розглядуваної слідчої ситуації викликає необхідність проведення оперативними підрозділами широкого комплексу оперативно-розшукових заходів. Такими заходами, як правило є:

- встановлення та опитування свідків-очевидців;
- застосування службово-пошукової собаки;

– переслідування підозрюваних за «гарячими слідами», бажано за участю потерпілого або свідка-очевидця, який запам'ятав прикмети злочинця;

– оперативне спостереження за місцями ймовірної реалізації викраденого майна (ринки та прилеглі до них подвір'я, комісійні магазини, ломбарди, гуртожитки, ресторани, кафе, ювелірні магазини та ін.);

– перевірка осіб затриманих за вчинення адміністративних правопорушень, з метою виявлення у них викраденого майна або слідів кримінального правопорушення на тілі та одязі;

– постановка на облік викраденого майна, зокрема того, що має індивідуально визначені ознаки.

Успішне розслідування будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі і грабежів та розбоїв, зумовлено обґрунтованим висуненням та умілою перевіркою найбільш ймовірних версій про осіб, причетних до кримінального правопорушення.

Типовими загальними версіями під час розслідування грабежів та розбоїв можна назвати наступні:

1. Мав місце грабіж або розбій.
2. Кримінального правопорушення не було, мало місце інсценування.

Конкретизація версій про осіб, причетних до грабежу або розбою, визначається характером і обсягом відомостей, що є у розпорядженні слідчого. Незалежно від повноти і якості цих відомостей слідчий повинен ретельно їх проаналізувати і на основі типових версій, намітити комплекс і послідовність слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Особливу увагу при розробці плану повинно бути приділено висуванню та перевірці наступник окремих версій:

а) про зв'язок злочинців з потерпілим, його рідними, близьким оточенням (знайомими або сусідами), які знають про наявність у нього цінностей або які відвідували його помешкання:

– кримінальне правопорушення вчинене особами, які не мають безпосереднього відношення до потерпілого, але при сприянні осіб з його ближнього оточення;

– напад вчинений сторонніми і без сприяння осіб із близького оточення потерпілого;

б) про наявність у нападників злочинного досвіду, мету та мотиви вчинення кримінального правопорушення:

– кримінальне правопорушення вчинене особами, які мали досвід вчинення подібних кримінальних правопорушень, у тому числі раніше засудженими за майнові кримінальні правопорушення (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання та ін.);

– кримінальне правопорушення вчинене особами, які не мають досвіду вчинення подібних кримінальних правопорушень;

– кримінальне правопорушення вчинене з корисливих або інших спонукань (з почуття помсти, ревнощів, заздрощів або хуліганських мотивів);

– кримінальне правопорушення вчинене під впливом погроз або примушення з боку дорослих підбурювачів;

– вчинений не грабіж або розбій, а інше кримінальне правопорушення (вимагання, замах на вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганство).

У процесі перевірки висунутих версій, з метою більш точного визначення кола осіб, серед яких слід шукати винних у вчиненні цього виду кримінальних правопорушень, ретельно аналізуються показання, повідомлені потерпілим та свідками, речові докази, вилучені з місця вчинення кримінального правопорушення, а також фактори, які обумовлюють вибір злочинцями певного способу вчинення кримінального правопорушення, береться до уваги їх поведінка під час вчинення кримінального правопорушення, характер викраденого майна.

Ефективність початкового етапу розслідування багато в чому залежить від організації взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. Для встановлення особи, яка вчинила грабіж або розбій, здійснюється перевірка відповідних категорій осіб за оперативними обліками. Особливий оперативний інтерес викликають наступні категорії осіб:

– раніше засуджені за грабежі, розбої або інші корисливі кримінальні правопорушення;

– які не мають постійної роботи чи джерела доходу та спосіб життя яких не відповідає рівню заробітку;

– молоді люди, об'єднані в антигромадські угруповання, спосіб життя яких не відповідає трудовим прибутком останніх або їх батьків і свідчить про систематичне витрачання значних грошових коштів на особисті потреби тощо.

Залежно від результатів перевірки названі особи можуть бути допитані або за ними організовується оперативне спостереження.

Якщо в результаті аналізу оперативної обстановки буде виявлено, що на території конкретного району або міста за короткий термін відмічено декілька подібних за способом вчинення грабежів або розбоїв, треба ретельно вивчити кримінальні провадження про кримінальні правопорушення зазначеної категорії, в тому числі і минулих років, щоб визначити, чи не вчинені напади одними і тими ж особами.

Важливе значення має також оперативне обслуговування місць можливого збуту викраденого. Такими є ринки, привокзальні площі, приватні підприємці, скупники речей, що були у вжитку, ломбарди, пункти прийому лому ювелірних виробів, особи, які здійснюють валютні операції, таксиста тощо. Доцільно також регулярно перевіряти не отримані з камер сховищ речі, серед яких зустрічаються і викрадені.

Для встановлення осіб, підозрюваних у груповому нападі, може стати в нагоді інформація про те, як саме нападники називали один одного. Їх прізвиська треба перевірити за реєстраційно-обліковими даними, оперативними обліками.

7.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій. Результати огляду дозволяють побудувати версії та скласти план їх перевірки.

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії важливим є обстеження місць, з яких злочинці спостерігали за потерпілим, або відслідковували шлях його пересування. При цьому необхідно приділити особливу увагу пошуку й належному оформленню та фіксації слідів ніг, недопалків, сірників, пачок від

цигарок, слідів транспортних засобів та ін. Причому за допомогою слідів ніг, транспортних засобів та інших слідів можливо встановити шляхи пересування злочинців до місця кримінального правопорушення та їх кількість. Якщо грабіж або розбій вчинено у приміщенні, слідчий повинен докласти максимум зусиль, щоб відшукати сліди рук, ніг, знарядь злому замків, плями крові, кулі, гільзи тощо. Під час огляду, оцінивши наявну інформацію з показань потерпілих і свідків, слідчий може змоделювати подію, що відбулася, і тим самим визначити завдання оперативним працівникам на розшук і затримання злочинців за «гарячими слідами».

Якщо під час нападу була застосована вогнепальна зброя, необхідно на місці події здійснювати пошук гільз, куль, дробу, пижів. За допомогою куль та гільз можливо визначити вид, систему та калібр зброї з якої стріляли, а також кількість зброї. Знайдені сліди застосування різної зброї є підтвердженням причетності до розбою групи осіб. Вилучення з місця події названих об'єктів дозволяє у подальшому ідентифікувати зброю, вилучену у осіб, підозрюваних у вчиненні розбою.

При огляді місця події в кримінальних провадженнях даної категорії кримінальних правопорушень не можна обмежуватись тільки дослідженням місця вчинення нападу та підходів до нього. Речові докази, які мають важливе значення для розслідування, нерідко знаходяться на значній відстані від місця нападу. Це обумовлює необхідність старанного огляду ділянок місцевості, які не є місцем кримінального правопорушення. Сюди також відносяться підвальні приміщення та горища багатопверхових будинків, які знаходяться безпосередньо поблизу від нього.

Під час огляду слід звернути особливу увагу на ті місця, де могли б перебувати очевидці кримінального правопорушення (житлові приміщення, будівельні майданчики та ін.).

Якщо злочинці використали транспортні засоби, то під час огляду місця події необхідно встановити місця їх стоянки, виявити і зафіксувати сліди (протекторів шин, мастила, пального тощо).

Допит потерпілих. Потерпілими в кримінальних провадженнях про грабежі та розбої, як правило, є працівники ощадних кас, відділень банків, водії таксі, інкасатори, охоронники, приватні особи, які мають певне

майно або цінності. З метою заволодіння матеріальними цінностями злочинці застосовують до них психічне або фізичне насильство. Причому ці дії супроводжуються погрозами застосування зброї або інших знарядь кримінального правопорушення. Крім того, необхідно враховувати, що ці кримінальні правопорушення тривають в основному короткий проміжок часу. Все це відбивається на психічному стані потерпілого, тому слідчий, оцінюючи і деталізуючи інформацію, мусить проявити особливу делікатність у стосунках з допитуваним.

З'ясування обставин вчинення грабежу або розбою полягає в отриманні від потерпілого вичерпних відповідей на наступні питання:

- місце, де було вчинено напад;
- коли відбувся напад, точний час;
- чим займався потерпілий перед нападом;
- хто, крім нього, ще знаходився в даному місці (наприклад, члени родини, родичі, знайомі), їх прізвища та місця проживання, а у необхідних випадках і мета перебування в даному місці;
- скільки осіб приймало участь у вчиненні грабежу або розбою;
- спосіб нападу, характер і послідовність насильницьких дій або погроз з боку кожного із учасників нападу;
- хто з нападників мав при собі зброю, яку саме;
- чи застосовували вони зброю і які наслідки її застосування;
- поведінка потерпілого під час нападу (кричав, кликав на допомогу, чинив опір, в чому він виражався);
- характер поведінки інших осіб під час нападу та чи було застосовано до них насильство;
- хто із сторонніх осіб міг спостерігати або чути подію кримінального правопорушення;
- чи приймав потерпілий які-небудь заходи для переслідування злочинців; якщо ні, то чому;
- чи внесені які-небудь зміни в обстановку місця події до прибуття слідчого, якщо так, то які, ким, з якою метою.

До групи запитань, що характеризують осіб, які вчинили грабiж або розбiй, необхідно включити:

- які відмінні ознаки зовнішності кожного із співучасників нападу;

- зміст розмови нападників між собою та як вони називали один одного;
- в якому напрямку зникли злочинці;
- чи мали вони транспортні засоби та прикмети цих засобів;
- які сліди на одязі та тілі нападників могли залишитися після того, як потерпілий чинив опір;
- чи може потерпілий впізнати кожного із нападників.

При з'ясуванні характеру і розміру викраденого майна слідчий повинен уточнити такі питання:

- що викрали нападники, відмінні ознаки кожної викраденої речі, її ціна та ступінь зношеності (якщо названий потерпілим список містить окремі номерні речі, то необхідно поцікавитись, чи зберіг він відповідні технічні паспорти);
- чи не залишились у потерпілого речі, відповідні викраденим;
- де знаходилось викрадене майно на виду або було приховане від сторонніх, де саме (в останньому випадку потрібно з'ясувати, знайшли нападники схованку самі чи потерпілий вказав їм її місцезнаходження);
- чи належить викрадене майно потерпілому або іншим особам, установам або організаціям;
- яке матеріальне становище потерпілого та розміри шкоди, яка завдана йому у результаті нападу;
- чи може потерпілий у випадку розшуку викраденого майна впізнати його.

Допит підозрюваного проводиться після його затримання і особистого обшуку. Підготовка і тактика проведення даної слідчої (розшукової) дії в кримінальних провадженнях про грабежі та розбої у значному ступені обумовлюються слідчою ситуацією, яка склалася на момент допиту – затримано одного чи декількох членів злочинної групи, підозрюваних у вчиненні нападу, підозрюваний був затриманий на місці нападу або в іншому місці, безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення або через деякий час. Крім того, зміст допиту підозрюваних визначається їх роллю та ступенем участі в груповому нападі, а також результатами передуючих допиту інших слідчих (розшукових) дій, в ході яких були отримані докази їх вини.

Нерідко підозрюваний, приховуючи імена своїх співучасників і користуючись тим, що вони ще не встановлені, обмежується напівправдою, перекладає всю відповідальність на нібито невідомих йому осіб. Тактично правильно у таких ситуаціях запропонувати допитаному назвати прикмети зовнішності цих осіб або повідомити про них яку-небудь інформацію, якою він володіє. При цьому, максимально деталізуючи показання підозрюваного, слідчий повинен з'ясувати чому для вчинення нападу був обраний саме цей потерпілий.

При наявності в кримінальному провадженні декількох підозрюваних, як правило, перед слідчим постає питання, з кого із співників почати та у якій послідовності проводити їх допити. Узагальнення та аналіз досвіду розслідування грабежів та розбоїв, вчинених злочинними групами, показує, що тактично виправдано першими допитувати:

- співучасника, який на думку слідчого, може надати правдиві показання (має позитивні особисті якості, грав другорядну роль у вчиненні нападу та якому загрожує найменш суворе покарання);
- співучасника, відносно якого слідчий має більш переконливі докази, тому він повинен усвідомлювати безнадійність своїх неправдивих показань;
- співучасника, який займає у злочинній групі становище «опозиціонера».

Якщо хто-небудь із підозрюваних відмовляється давати показання, то слідчий повинен пояснити йому, що подібна негативна лінія поведінки не тільки не принесе йому користі, але й нашкодить, погіршить його стан, тому краще давати правдиві показання самому, ніж це за нього зроблять інші його співучасники, які спробують применшити свою вину, переклавши її на нього. При цьому важливо, щоб співучасники (за умовою відсутності у них можливості спілкуватися між собою) не були поінформовані про показання один одного.

Після отримання згоди підозрюваного давати показання, необхідно запропонувати йому розповісти про факт вчинення кримінального правопорушення, пояснити, коли, у зв'язку з чим виник умисел його вчинити, чи була проведена підготовка до його вчинення, хто сприяв

вчиненню кримінального правопорушення або знав про нього, спосіб учинення кримінального правопорушення, чи використовувалися технічні засоби і які саме, що було викрадено, де приховане крадене, а якщо реалізоване, то через кого, де, на яку суму, чи витрачені ці гроші, чи були спільники, хто саме, їх місцезнаходження. Об'єктивність показань підозрюваного підтверджується результатами інших слідчих (розшукових) дій.

Проведення експертиз. Під час розслідування грабежів та розбоїв виникає необхідність у проведенні різноманітних експертиз, найбільш поширеними з яких є судово-медична, судово-психіатрична, криміналістичні.

Судово-медична експертиза зазвичай проводиться у тих випадках, коли у потерпілого або кого-небудь з підозрюваних виявлені тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може встановити характер, ступінь тяжкості та наслідки тілесних ушкоджень, які були заподіяні потерпілому, а також збраряддя, механізм та давність заподіяння. У ряді випадків така експертиза може надати слідчому допомогу у з'ясуванні дійсного механізму нападу. Так, зокрема, судово-медичний експерт шляхом дослідження ушкоджень на тілі та одязі потерпілого може встановити в якому положенні знаходився останній в момент заподіяння йому ушкоджень, чи не міг потерпілий заподіяти собі ці ушкодження сам і т.п.

Також під час розслідування грабежів та розбоїв виникає необхідність у проведенні різного роду криміналістичних експертиз, зокрема, судово-балістичної, дактилоскопічної, трасологічної, почеркознавчої та ін. Яку експертизу проводити, слідчий вирішує залежно від характеру слідів, виявлених під час розслідування кримінального правопорушення. Так, якщо на місці події виявлені сліди пальців рук, призначається дактилоскопічна експертиза. При виявленні, наприклад, слідів взуття, збрарядь злому та їх уламків, уривків тканини чи паперу призначається відповідна трасологічна експертиза.

У тих випадках, коли на місці вчинення нападу або під час обшуку у підозрюваних слідчим вилучені записки, листи, квитанції, які представляють інтерес для встановлення істини в кримінальному

провадженні, як правило, призначається почеркознавча експертиза для встановлення, ким з підозрюваних виконано рукопис.

Залежно від обставин розслідуваного грабежу або розбою, можуть використовуватися можливості інших експертиз, пов'язаних, зокрема, з дослідженням мікрооб'єктів, значення яких дуже важливе. Так, наприклад, коли на місці події виявлені знаряддя нападу, речі, предмети з плямами, схожими на кров або інші виділення людського організму (піт, слина, сеча та ін.), а також волокна тканин, волосся, недопалки і т.п., може бути призначена експертиза речових доказів біологічного походження.

Експертному дослідженню підлягає також одяг підозрюваного, якщо на ньому виявлені забруднення або інші сліди, що могли бути утворені у результаті перебування на місці вчинення нападу. У таких випадках разом з одягом підозрюваного як порівняльні зразки на експертизу направляються зразки відповідних мікрооб'єктів (пилу, тютюну, лакофарбових матеріалів, штукатурки та інших речовин, вилучених з місця події).

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв.
2. Характеристика способів вчинення грабежів та розбоїв.
3. Характеристика типової «слідової картини» грабежів та розбоїв.
4. Характеристика особи злочинця та потерпілого.
5. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування грабежів та розбоїв та напрями їх вирішення.
6. Типові слідчі версії під час розслідування грабежів та розбоїв.
7. Особливості огляду місця вчинення грабежів та розбоїв.
8. Особливості допиту потерпілих під час розслідування грабежів та розбоїв.
9. Особливості допиту підозрюваних під час розслідування грабежів та розбоїв.
10. Особливості призначення експертиз під час розслідування грабежів та розбоїв.

ГЛАВА 8. РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

8.1. Криміналістична характеристика порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів

Відповідно до правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306, *дорожньо-транспортна пригода* (далі – ДТП) – це подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки. Згідно Кримінального кодексу України утворюють склад кримінального правопорушення ДТП, внаслідок яких завдані середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження, настала смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки.

Основними елементами криміналістичної характеристики порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів є:

- механізм дорожньо-транспортної пригоди;
- способи порушень правил дорожнього руху водієм транспортного засобу;
- типова «слідова картина».

Механізм ДТП являє собою процес розвитку в часі і просторі дорожньої ситуації в місці ДТП з моменту виникнення небезпеки для руху до моменту, коли настання шкідливих наслідків від даного ДТП закінчилося. Представлений у формулі «водій – транспортний засіб – дорожня обстановка», механізм ДТП виступає основним елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України.

Згідно з приміткою до ст. 286 КК України під транспортними засобами розуміються всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Відповідно до п. 10.1 Правил дорожнього руху України механічний транспортний засіб – це транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна (трактори, самохідні машини і

механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт).

Дорожня обстановка являє собою комплекс статичних та динамічних елементів, які впливають на безпеку дорожнього руху, поведінку водія і прийняття ним рішень.

До статичних елементів дорожньої обстановки слід віднести: дорожні умови (фактично характеризують проїзну частину дороги, стан якої безпосередньо впливає на поведінку транспортного засобу, що рухається, а відтак повинні безпосередньо сприйматися і враховуватися водієм); облаштування (обладнання) дороги, яке покликане інформувати водія транспортного засобу про режим руху на даній ділянці (дорожні розмітка і знаки, світлофори, шлагбауми, зупинки міського транспорту тощо); профіль, прилеглі до проїжджой частини дороги об'єкти, які можуть впливати на сприйняття водієм транспортного засобу дорожньої обстановки (дерева і кущі, неправильно встановлені рекламні щити та ілюмінація, торгівельні палатки тощо).

Динамічні елементи дорожньої обстановки являють собою кількість і поведінку учасників дорожнього руху, а також можливу появу інших динамічних перешкод: інтенсивність руху транспортних засобів (кількість, швидкість руху, маневрування); інтенсивність пересування пішоходів і велосипедистів, дотримання ними правил дорожнього руху; наявність гужового транспорту та режим його руху; поява на проїжджій частині тварин.

За своїм характером дорожня обстановка може бути: простою (водій має достатньо часу для сприйняття небезпеки, що виникла і прийняття заходів щодо запобігання шкідливих наслідків); складною (швидке виникнення небезпеки, у водія залишається мало часу для її оцінки і прийняття правильного рішення); дуже складною (перешкоди, що виникли, спонукають водія приймати екстрені заходи щодо їх запобігання); аварійною (водій в силу дії законів механіки і психофізіологічних закономірностей має обмежені можливості для запобігання шкідливих наслідків). Правильне визначення характеру дорожньої обстановки має велике значення під час вирішення питання про винуватість конкретної особи в порушенні правил безпеки

дорожнього руху.

За ознакою механізму виділяють такі види ДТП:

- зіткнення - подія, в якій транспортні засоби зіштовхнулись між собою або з рухомим складом залізничних доріг (зустрічні, попутні, бокові, задні);

- наїзд на нерухому перешкоду – подія, при якій транспортний засіб наїхав або вдарився в нерухомий предмет (огородження, нерухомий транспортний засіб, стовп, дерево, опора моста тощо);

- наїзд на пішохода – ДТП, при якій транспортний засіб наїхав на людину чи вона сама наштовхнулась на транспортний засіб, що рухався;

- наїзд на велосипедиста – подія, при якій транспортний засіб під час руху контактує з велосипедистом;

- наїзд на гужовий транспорт – ДТП, при якій механічний транспортний засіб під час руху контактує із запряженою твариною чи повозкою;

- наїзд на тварин – ДТП, при яких транспортний засіб контактує під час руху з дикими чи домашніми тваринами;

- перекидання – ДТП, при яких транспортний засіб, що рухається, втратив стійкість і перекинувся;

- падіння вантажу, що перевозиться транспортним засобом або відділення його частини (наприклад, колеса, цегла, дрова);

- випадіння пасажира з транспортного засобу.

Способи порушень правил дорожнього руху водієм транспортного засобу. Для способів учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, характерний зв'язок суб'єктивних та об'єктивних чинників, що проявляються у кожному конкретному випадку в різноманітних взаємозв'язках. До суб'єктивних чинників належать:

- дії водіїв (наприклад, прийоми керування транспортним засобом; перевищення встановленої швидкості руху або неправильний вибір швидкості; порушення правил обгону, правил проїзду перехресть, переїздів тощо);

- поведінка пішоходів, пасажирів та інших осіб, що користуються

транспортними засобами та дорогою (а саме: перехід проїжджої частини перед рухомим транспортом; рух уздовж проїжджої частини дороги; перехід проїжджої частини у непризначених для переходу місцях; недотримання дорожніх знаків і сигналів світлофору; ігри дітей і підлітків на проїжджій частині дороги; посадка і висадка пасажирів під час руху транспорту; їзда на підніжках; раптова поява на проїжджій частині пішоходів, проїзд на транспорті пасажирів у стані сп'яніння тощо).

Об'єктивні чинники можуть бути обумовлені умовами дорожньої обстановки, технічним станом транспорту, метеорологічними умовами та ін. Причинами ДТП може бути випадковий збіг обставин, що не могли бути передбачені учасниками руху (несправність транспорту, що виникла зненацька, розрив камери тощо).

Найчастіше ДТП виникають внаслідок таких порушень водіями транспортних засобів: перевищення встановленої швидкості руху; виїзд на смугу зустрічного руху; недотримання безпечної дистанції руху; недотримання правил обгону, повороту чи рядності; недотримання сигналів світлофору; порушення правил проїзду перехресть; перевезення пасажирів у непристосованому для цього транспорті; неправильне завантаження й укріплення вантажу на автотранспорті; порушення правил руху на залізничних переїздах; виїзд на завідомо технічно несправному транспорті тощо.

Типова «слідова картина». Залежно від виду ДТП утворюються сліди ковзання, просування юзом, тиску, обертання тощо. Це також можуть бути сліди гальмування коліс, крові, волочіння потерпілого, його речі, відбитки бампера або протектора на одязі потерпілого, ушкодження і травми, одержані водієм, пасажирами, пішоходами, частки фарби, скалки фар, лобового скла та бокових дзеркал, плями мастила, палива, антифризу, відламані деталі транспортних засобів, частини вантажу, що перевозиться, сліди пошкоджень на самих транспортних засобах, а також зміни, які виникли внаслідок їх неякісного ремонту, пошкодження наземних споруд, волокна тканини, волосся, сліди рук тощо.

Сліди коліс при своїй різноманітності дають можливість визначити траєкторію руху транспортного засобу, його напрямок руху, а при

наявності деяких параметрів – і місце зіткнення (наїзду). Сліди, залишені потерпілими особами дозволяють визначити їх місцезнаходження, місце наїзду, напрямок руху транспортного засобу. Сліди, залишені відкинутими об'єктами в результаті ДТП дозволяють визначити факт пересування певних об'єктів і траєкторію їх руху. Сліди ковзання частин транспортного засобу використовуються для визначення місця контакту (удару) і напрямку його руху після цього (при наявності відповідних ознак). Осипи дрібних частинок, що знаходяться у певних місцях ДТП, дозволяють визначити місце удару під час наїзду або зіткнення, траєкторію руху після цього, а в деяких випадках й ідентифікувати транспортний засіб.

8.2. Початковий етап розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів

Для початкового етапу розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів найбільш типовими є наступні слідчі ситуації:

1. Потерпілий, водій і транспортний засіб перебувають на місці ДТП. Така ситуація зустрічається найчастіше і пов'язана із заподіянням потерпілому тілесних ушкоджень. Основним тактичним завданням розслідування у цій ситуації є з'ясування всіх обставин ДТП, які складають основу для встановлення винної особи і правильної кваліфікації її дій.

Для вирішення цієї слідчої ситуації висуваються і перевіряються наступні слідчі версії:

- 1) ДТП є результатом порушення водієм правил дорожнього руху;
- 2) ДТП є результатом порушення пасажиром, пішоходом, велосипедистом, погоничем худоби правил дорожнього руху (наприклад, раптовий вихід на проїжджу частину дороги);
- 3) ДТП є результатом випуску в експлуатацію технічно-несправного автомобіля особою, що є відповідальною за безпечну роботу транспорту (наприклад, має дефект гальмівної системи, системи освітлення тощо);
- 4) подія сталася в результаті непереборної природної сили (повінь,

зсув ґрунту тощо) або випадкового збігу обставин.

У даній ситуації завдання розслідування вирішуються шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій чи їх комплексів:

- встановлення механізму ДТП (огляд місця події; допити учасників ДТП і свідків; призначення судових експертиз; проведення слідчого експерименту, освідування тощо);
- виявлення свідків-очевидців ДТП та їх допит;
- визначення фізіологічного стану водія транспортного засобу (проведення медичного освідування та судово-медичної експертизи);
- встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого (проведення судово-медичної експертизи);
- визначення технічного стану транспортного засобу (огляд транспортного засобу, проведення автотехнічної експертизи).

2. *Потерпілий доставлений до лікувального закладу водієм транспортного засобу – учасником ДТП.* Часто в таких випадках місце події зазнає змін після ДТП, оскільки значний час залишається без нагляду, тому його огляд проводиться зазвичай за активної участі водія транспортного засобу, який фактично показує це місце (частину дороги, вулиці), місце початку гальмування, наїзду, звертає увагу на сліди тощо.

Типовими версіями, що підлягають перевірці в даній ситуації, є:

- 1) ДТП відбулася за обставин, які вказав водій транспортного засобу;
- 2) ДТП відбулася за інших обставин, ніж ті, які назвав водій транспортного засобу.

Основними тактичними завданнями розслідування у вказаній ситуації є:

- виявлення і вилучення слідів, які дозволяють встановити місце контакту потерпілого і транспортного засобу, та інших слідів ДТП для встановлення її механізму (огляд місця події і транспортного засобу, допит водія, допит потерпілого);
- визначення фізіологічного стану водія транспортного засобу (проведення медичного освідування та судово-наркологічної експертизи);
- виявлення свідків-очевидців ДТП та їх допит;

– встановлення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого (проведення судово-медичної експертизи);

– визначення технічного стану транспортного засобу (огляд транспортного засобу, проведення автотехнічної експертизи).

3. *Нааявність потерпілого (трупа) і транспортного засобу на місці ДТП, водій зник.* Така ситуація пов'язана з настанням тяжких наслідків – спричиненням потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, та є характерною для випадків порушення правил дорожнього руху водієм транспортного засобу. Характерною тут є, зазвичай, активна протидія розслідуванню, коли власник транспортного засобу (водій) намагається створити псевдодокази своєї непричетності до ДТП (наприклад, схилити своїх родичів і знайомих до дачі неправдивих показань).

У зазначеній ситуації головний напрям розслідування полягає у встановленні особи винного. Тому насамперед висуваються версії про особу, яка перебувала за кермом у момент ДТП:

1) транспортним засобом керував водій;

2) транспортним засобом керувала стороння особа (родич водія, його знайомий, співробітник, викрадач).

За таких вихідних даних разом з вирішенням завдань, характерних для попередньої типової слідчої ситуації, необхідно:

– виявити і вилучити сліди, що дозволять ідентифікувати особу, яка керувала транспортним засобом (під час огляду місця події і транспортного засобу особлива увага звертається на ті місця, вузли та деталі транспортного засобу, де повинні були залишитись сліди рук, крові, волокна одягу водія; проводяться допити потерпілого і свідків щодо прикмет зовнішності водія транспортного засобу та можливості його впізнання);

– встановити власника транспортного засобу (використовується облік транспортних засобів, що здійснюється органами поліції);

– ідентифікувати особу, як таку, що керувала транспортним засобом під час ДТП (вилучення одягу; проведення освідування; пред'явлення для впізнання; проведення судових експертиз з використанням слідів з місця події, транспортного засобу і слідів, виявлених на тілі особи та її одязі);

– встановити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень чи обставини настання смерті, а також механізм їх заподіяння (проведення судово-медичної експертизи потерпілого чи трупа, комплексних експертиз мікрооб'єктів біологічного походження та інших слідів, вилучених під час огляду з місця події, одягу потерпілого).

4. *Наявність на місці ДТП тільки потерпілого (трупа)*. Зазначена ситуація характерна для випадків з тяжкими наслідками, або вчинення ДТП водієм транспортного засобу в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, або особою, позбавленою права керування (чи в їх поєднанні). Дана слідча ситуація схожа з попередньо розглянутою, але має і суттєві відмінності, які полягають у тому, що на місці відсутні водій та транспортний засіб. Це, звичайно, ускладнює завдання розслідування, оскільки потрібно розшукати та встановити два об'єкти – водія і транспортний засіб.

Для вирішення даної слідчої ситуації висуватися та перевірятися версії не тільки щодо водія, але й стосовно транспортного засобу. Зокрема, висувуються та перевіряються версії щодо виду транспортного засобу (вантажний, спеціальний чи легковий автомобіль), його марки і моделі, а також технічного стану.

До основних тактичних завдань розслідування у зазначеній ситуації слід віднести наступні:

– виявлення і вилучення слідів, які дозволять ідентифікувати транспортний засіб та його водія (огляд місця ДТП, допити потерпілого та свідків);

– визначення ймовірних пошкоджень та слідів, які могли утворитися на транспортному засобі (огляд місця ДТП, допитів свідків і потерпілих);

– встановлення родової належності транспортних засобів та їх власників, з метою виявлення причетного до ДТП (використовується облік транспортних засобів, що здійснюється органами поліції);

– розшук та ідентифікація транспортного засобу, причетного до ДТП (використання ЗМІ; перевірка камер відеоспостереження на підприємствах, установах, організаціях; перевірка станцій ТО, гаражів і автостоянок; проведення радіорозвідки у районі вчинення ДТП з

подальшим зверненням до суду із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, з метою встановлення осіб, які перебували в місці вчинення ДТП та користувались послугами операторів мобільного зв'язку; перевірка камер відеоспостереження на підприємствах, установах, організаціях щодо встановлення можливого маршруту причетного транспортного засобу; огляд транспортного засобу з фіксацією пошкоджень та слідів; призначення та проведення криміналістичних експертиз);

– встановлення, розшук і затримання особи, яка керувала транспортним засобом під час ДТП.

Під час встановлення особи водія, причетного до ДТП, слід орієнтуватись на таку НСРД, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку, оскільки мобільні пристрої зв'язку, зазвичай, знаходяться в кожному транспортному засобі. Потенційними джерелами криміналістично значущої інформації у цьому випадку є засоби мобільного зв'язку та навігації, зокрема: мобільні телефони, смартфони, навігаційні пристрої GPS, супутникові протиугінні системи GPS або модуль GSM (Groupe Special Mobile), який виконує ті ж самі функції, але через мережу мобільного зв'язку, ноутбуки або планшетні комп'ютери (Tablet computer), які активовані та підтримують налаштування 3G та 4G зв'язку.

Загалом успіх у розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, значною мірою (особливо на початковому етапі) визначається своєчасністю висунення і перевірки загальних слідчих версій:

- 1) ДТП пов'язана з порушеннями норм, стандартів утримання доріг;
- 2) ДТП стала наслідком випуску в експлуатацію технічно-несправного транспортного засобу;
- 3) ДТП є наслідком випадкового збігу обставин;
- 4) ДТП інсценована з метою приховання іншого, як правило, більш тяжкого кримінального правопорушення;
- 5) ДТП є результатом порушення водієм, пасажиром, пішоходом, велосипедистом та ін. правил дорожнього руху.

Зазначені слідчі версії можуть бути висунуті у різних комбінаціях у викладених вище типових слідчих ситуаціях. Під час подальшого розслідування усі версії повинні перевірятися паралельно, шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і НСРД.

8.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця ДТП займає надзвичайно важливе місце, оскільки виступає засобом отримання інформації про механізм ДТП, яка потім використовується для вирішення переважно спеціальних технічних завдань. Ця слідча (розшукова) дія проводиться невідкладно, одразу після отримання повідомлення про ДТП з тяжкими наслідками та, зазвичай, до внесення відомостей до ЄРДР. Огляд місця події не обмежується лише однією фіксацією оточуючої обстановки і виявлених слідів на початковому етапі розслідування за фактом ДТП. Крім обстановки місця події, слідчому необхідно оглядати також транспортний засіб, труп та одяг загиблого, місцевість, що оточує місце події.

Особливості тактики проведення даної слідчої (розшукової) дії визначаються, насамперед, характером тактичних завдань, які стоять перед слідчим під час огляду. До них відносяться встановлення наступних обставин:

- де сталася ДТП (місце зіткнення, наїзду);
- час події;
- вид ДТП;
- характеристика транспортних засобів, що взяли участь у ДТП (тип, марка, модель, технічний стан, рід і вага вантажу, кількість пасажирів тощо);
- напрямок руху, місцезнаходження та дії учасників у момент виникнення небезпечної ситуації;
- місцезнаходження та дії учасників у момент самої події;
- положення та стан учасників у кінцевій стадії події;
- дорожня обстановка на момент події або на момент огляду (тип і стан дорожнього покриття; ширина проїжджої частини дороги на момент події; розмітка дороги; облаштування дороги; характеристика

прилеглих ділянок; наявність дорожніх знаків та інших засобів регулювання);

- оглядовість (можливість сприйняття навколишнього дорожньої обстановки і окремих об'єктів навколо транспортного засобу з робочого місця водія);

- видимість (реальна можливість сприйняття водієм проїжджої частини і конкретних об'єктів на ній, які перебувають на певній відстані від транспортного засобу в зоні руху);

- освітленість;

- наявність перешкод руху (до події) і дефектів дороги (як до, так і після ДТП);

- сліди, які виникли на дорожньому покритті, транспортному засобі, предметах навколишнього оточення і на постраждалому в результаті ДТП.

Насамперед під час огляду мають бути оглянуті і зафіксовані «нестійкі» об'єкти: уламки фар транспортного засобу; частини одягу, взуття як водія, так і потерпілого; залишки снігу та бруду на місці події, удару і т.д. Після цього вивчаються більш стійкі об'єкти: сліди крові; плями від паливно-мастильних матеріалів; залишки вантажу, сліди протектора шин транспортного засобу, сліди гальмування, пошкодження та інші сліди на транспортному засобі. У разі зникнення водія з місця ДТП, перед слідчим виникає низка додаткових завдань, пов'язаних, зокрема, з виявленням і фіксацією слідів, предметів та інших об'єктів зниклого транспортного засобу, що сприяють його встановленню за «гарячими слідами».

У разі виявлення на місці події трупа у протоколі вказуються: прижиттєві дефекти (відсутність якої-небудь частини тіла); сліди на одязі від удару (сліди контакту з деталями транспортного засобу); пошкодження на тілі, характерні для ДТП (великі садна, порізи, переломи і т.д.); сліди ковзання по поверхні проїзної частини; сліди переїзду транспортним засобом на одязі; інші сліди.

Спеціаліст-автотехнік під час огляду може надати допомогу у встановленні місця вчинення наїзду або зіткнення (місця удару) та

виявленні слідів, предметів, а також інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження.

Огляд транспортного засобу. Метою огляду транспортного засобу є виявлення слідів і речових доказів, що мають значення для кримінального провадження (наприклад, слідів фарби іншого транспортного засобу або волосся і плям крові потерпілого тощо), а також встановлення технічного стану транспортного засобу.

Для ретельного виконання цих завдань огляд транспортного засобу доцільніше розподілити на такі етапи: 1) проведення огляду транспортного засобу; 2) здійснення перевірки технічного стану транспортного засобу.

Під час зовнішнього огляду транспортного засобу слідчому необхідно встановити модель, марку автомобіля і причепа (за його наявності). Особливу увагу слід звертати на встановлення: пошкоджень, виявлених на транспортному засобі і наявність на ньому сторонніх предметів і речовин (кров, мозкову речовину, фарбу тощо); відсутність будь-яких деталей чи обладнання транспортного засобу.

Під час огляду салону слід встановити розташування важелів і перемикачів системи керування транспортним засобом: положення важелів коробки перемикачів передач, роздавальної коробки, коробки відбору потужності, блокування диференціалу, гальмівної системи, центрального перемикача світла фар, тумблерів системи аварійної сигналізації і склоочисників; показання спідометра; наявність вільного ходу педалі гальма та зчеплення; надійність кріплення валів і механізмів, наявність у них тріщин, надломів та інших дефектів, наявність вузлів і механізмів, які не відповідають особливостям конструкції транспортного засобу.

Перевірку функціонування систем транспортних засобів потрібно проводити шляхом їх випробування, визначення технічних характеристик і спостереження з фіксацією відхилень від встановлених вимог, оскільки той чи інший дефект транспортного засобу може виявитися як прямою причиною ДТП, так і фактором, який зумовив наслідки події. Отримані під час огляду транспортного засобу факти згодом можуть стати основою судово-експертного дослідження.

Результати огляду транспортного засобу слід оформляти самостійним протоколом. Складання протоколу огляду безпосередньо на місці ДТП необхідно проводити тільки при незначних пошкодженнях транспортного засобу. Сильно пошкоджені транспортні засоби потрібно негайно після огляду місця ДТП транспортувати до автопідприємств, де проводити детальний огляд за участю спеціалістів.

Невід'ємною складовою огляду місця ДТП є *схема місця події*, яка виконується під час огляду на окремому масштабному бланку або на міліметровому папері. На схемі місця ДТП повинні бути графічно зображені та зафіксовані такі об'єкти:

- ділянка дороги, де сталася ДТП;
- сталі орієнтири, до яких на схемі здійснена прив'язка об'єктів та слідів;
- транспортні засоби, причетні до ДТП, координати їх розміщення відносно елементів проїзної частини та сталих орієнтирів;
- сліди гальмівного шляху коліс транспортних засобів, їх розміщення відносно елементів проїзної частини; довжина від їх початку до кожного колеса транспортного засобу із зображенням місць розривів;
- довжина слідів на ділянках з різним покриттям;
- інші сліди та предмети, що стосуються події: розміщення частин та об'єктів (уламки кузова, частинки фарби, уламки скла, осипання ґрунту, сліди рідини та ін.), що відокремилися від транспортного засобу, відносно елементів проїзної частини, транспортних засобів;
- площа розсіювання уламків скла, осипання ґрунту тощо;
- координати місця зіткнення, наїзду тощо відносно сталих орієнтирів;
- ширина проїзної частини разом з роздільними смугами;
- ширина тротуарів, узбіччя;
- розміри ділянок з різним станом дорожнього покриття;
- розміри та розміщення дефектів дорожнього покриття;
- розташування дорожньої розмітки;

– розташування світлофорів, дорожніх знаків та інших засобів технічного регулювання дорожнього руху;

– розташування шлагбаума, засобів сигналізації, дорожніх знаків на підході до залізничного переїзду.

У схемі місця ДТП заповнюється таблиця дорожніх умов та зазначаються назви об'єктів, зображених на схемі. На зворотному боці схеми місця ДТП зазначаються: марка (модель) пошкодженого транспортного засобу; номерний знак транспортного засобу; власник транспортного засобу; перелік видимих (зовнішніх) пошкоджень транспортного засобу, які сталися внаслідок ДТП. Вказана інформація підтверджується підписами водіїв транспортних засобів.

Важливим додатком до протоколу огляду місця ДТП є також фототаблиця, що виконується за загальними правилами.

Допит свідків. Як свідки допитуються пішоходи-очевидці, пасажери транспортних засобів, водії, які були учасниками ДТП, та інші особи. У тактичному плані свідків доцільно поділити на декілька категорій залежно від обсягу їх поінформованості про обставини ДТП:

1) особи, які безпосередньо сприймали обставини ДТП (пішоходи-очевидці, пасажери і водії транспортних засобів, які брали участь в ДТП);

2) особи, обізнані про умови та обставини, що передували початку виникнення небезпеки в дорожньому русі й розвитку ДТП (посадові особи транспортної організації або підприємства, відповідальні за технічний стан транспортних засобів; диспетчери, які оформляють шляхові документи; медичні працівники, які проводили передрейсові обстеження водіїв; посадові особи, у розпорядженні яких був наданий автомобіль або інший транспортний засіб);

3) особи, які вступали після ДТП в особистий контакт з його безпосередніми учасниками, тому з їх слів вони інформовані про характер вчинків, пов'язаних з обставинами ДТП (приятелі, сусіди по гаражним боксам, члени сім'ї);

4) особи, здатні повідомити відомості, що характеризують учасників ДТП (колеги по роботі, знайомі, родичі тощо).

Під час *допиту водія* необхідно з'ясувати наступні обставини:

- основні біографічні дані; стан здоров'я, перенесені хвороби, дата проходження останнього медичного огляду;
- водійський стаж, кваліфікація, як часто керує транспортним засобом даної категорії;
- чи був раніше причетним до ДТП і до якої відповідальності притягнувся;
- тип, марка, модель, модифікація, номерний знак транспортного засобу, яким керував; кому він належить;
- маршрут і мета руху; час перебування за кермом до ДТП, стан самопочуття (утомлений, хворий);
- психоемоційний стан перед подією (які найважливіші події сталися в день події чи напередодні, як вони вплинули);
- чи вживав перед подією напої або речовини, що містять алкоголь, наркотики, токсичні або лікарські препарати;
- чи перевіряв технічний стан перед виїздом;
- наявність пасажирів, їх кількість, розташування в салоні;
- з яким інтервалом до правого краю дороги (проїжджої частини) рухався транспортний засіб;
- характеристика й стан дороги, перехрестя і т. ін.; вид дорожньої розмітки, наявність засобів технічного регулювання й дорожніх знаків; метеорологічні умови під час ДТП;
- стан видимості й оглядовості (наявність перешкод); чи рухались перед подією на цій ділянці дороги інші транспортні засоби і як вони впливали на розвиток ДТП;
- наявність пішоходів та інших учасників дорожнього руху;
- де і на якій відстані водій помітив перешкоду для руху; місце появи перешкоди на проїжджій частині;
- які сигнали подавалися і якою була реакція перешкоди; напрямок руху перешкоди; темп або швидкість руху перешкоди;
- якою частиною транспортного засобу було здійснено наїзд на перешкоду, куди її відкинуло;
- швидкість транспортного засобу перед перехрестям;

- чи вживалися заходи для запобігання ДТП (маневрування, гальмування тощо);
- ким і яка допомога надавалася постраждалим;
- чи пересувалися транспортний засіб або інші об'єкти на місці події до прибуття працівників поліції;
- чи вбачається у власних діях порушення Правил дорожнього руху, що стали причиною таких наслідків.

У разі, коли водій з транспортним засобом зникли з місця події з'ясовується: причина зникнення з місця події; чи усвідомлював, що на місці події залишився постраждалий, який потребує медичної допомоги; чи здійснювався ремонт транспортного засобу після ДТП, де і ким.

Допит потерпілого може проводитися на місці ДТП, у кабінеті слідчого, в лікарні, за місцем проживання потерпілого. В медичній установі допит проводиться після одержання дозволу лікаря. У потерпілого-пішохода з'ясовується:

- чи не страждає він якою-небудь фізичною хворобою (короткозорістю, частковою втратою слуху тощо), які могли зашкодити йому швидко зорієнтуватися в аварійній обстановці;
- де він знаходився в момент ДТП; чи були поруч інші особи; як він сам діяв, чи бачив зустрічний транспортний засіб, які його відмінні риси (особливо докладно, якщо транспортний засіб зник) та інші обумовлені характером події обставини.

Під час допиту потерпілих з числа пасажирів, крім зазначених обставин, необхідно з'ясувати: яка була швидкість транспортного засобу, як поведився водій – чи не відволікався, чи не скаржився на втому, хворобу, чи не розповідав про несправності транспортного засобу, як поведився після ДТП.

Слід пам'ятати, що потерпілий є особою, зацікавленою у результатах кримінального провадження, тому його показання можуть бути необ'єктивними. Крім того, фізичні страждання можуть вплинути на його оцінку сприйнятого, і тому бути помилковими, нечіткими. Тому показання потерпілого слід оцінювати критично.

Слідчий експеримент. Проведення слідчого експерименту є виключно важливим у кримінальних провадженнях щодо ДТП, оскільки його матеріали (результати) є обов'язковими для проведення інженерно-транспортної (автотехнічної) експертизи обставин ДТП з вирішення ситуаційних завдань. У кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів слідчий експеримент найчастіше стає джерелом інформації про параметри і характеристики події, отримати які іншими способами неможливо, а без них багато важливих експертних завдань не можна вирішити.

Проведення слідчого експерименту може переслідувати різну мету, як то:

1) встановлення суб'єктивних можливостей конкретних осіб: сприймати певний факт чи явище, наприклад, бачити або чути при певних обставинах та умовах; вчинити певні дії в конкретних умовах, наприклад, зупинити автомобіль на певному відрізку дороги; наявності у водія професійних навичок, наприклад, заїхати заднім ходом на місце паркування, розвернутися на обмеженій площі тощо;

2) встановлення часу, необхідного для вчинення тих чи інших дій чи тривалості певних процесів: часу для подолання пішоходом певної відстані; часу для подолання на транспортному засобі певної ділянки шляху; швидкості руху транспортного засобу на певному відрізку шляху; часу, необхідного водію для здійснення певного маневру та тощо; встановлення окремих елементів механізму ДТП: видимості на конкретній ділянці дороги (наприклад, наявність об'єктів, які перешкоджають оглядовості певного відрізка дороги); можливості існування певного явища, наприклад, заносу транспорту без гальмування у конкретних шляхових умовах, самовільного скочування конкретного автомобіля тощо; визначення відстані, з якої водій мав об'єктивну можливість побачити перешкоду; визначення місця, з якого водій розпочав гальмування, місця де зупинився транспортний засіб; визначення місця, з якого пішохід побачив транспортний засіб, та відстані, яку він встиг подолати від обочини чи тротуару до місця, де стався наїзд; визначення взаємного розміщення потерпілого і

транспортного засобу у момент контакту (наїзду).

Найбільш актуальним і проблемним є проведення слідчого експерименту з метою встановлення механізму ДТП. Завдання встановлення механізму події у вказаних кримінальних провадженнях нерозривно пов'язане з визначенням об'єктивної сторони такої події. Залежно від обставин ДТП завдання слідчого експерименту можуть бути конкретизовані для досягнення мети, а саме: встановлення технічного стану транспортного засобу та його систем і механізмів у русі; визначення оглядовості і видимості з кабіни водія під час ДТП; встановлення чутності звукових сигналів і роботи двигуна транспортного засобу на певних ділянках місця ДТП; визначення швидкості руху транспортного засобу і пішохода тощо.

Проведення судових експертиз. Судово-медичні експертизи (судово-медична експертиза живих осіб, судово-медична експертиза трупа; судово-медична експертиза слідів-речових доказів) за фактом ДТП відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки від висновків експертів залежить кримінально-правова кваліфікація події та встановлення її обставин.

Завдання *автотехнічної експертизи* полягають у тому, щоб:

- виявити несправності транспортного засобу, що загрожували безпеці руху, причини та час їх виникнення (до ДТП чи внаслідок неї або після неї), можливості встановлення несправності загальноприйнятими методами контролю за технічним станом транспортного засобу;

- визначити механізм впливу несправності на виникнення та перебіг події;

- з'ясувати механізм ДТП та її елементів: швидкості руху (за наявності слідів гальмування та за пошкодженнями), гальмівного і зупинного шляхів, траєкторії руху, відстані, пройденої транспортним засобом за певні проміжки часу, та інших просторово-динамічних характеристик події;

- встановити відповідність дій водія транспортного засобу в тій чи іншій дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього

руху, наявність у водія технічної можливості запобігти події з моменту виникнення небезпеки, відповідність з технічної точки зору дій водія вимогам Правил дорожнього руху, а також виявити причинно-наслідковий зв'язок між діями водія та ДТП.

Транспортно-трасологічна експертиза допомагає встановити тотожність чи групову належність автотранспортного засобу або окремих його деталей за залишеними слідами на місці ДТП.

Інженерно-транспортна експертиза обставин ДТП (ситуаційна) вирішує такі основні завдання: визначення напрямку і швидкості руху транспортних засобів; обставин гальмування транспортних засобів; маневру транспортних засобів; обставин зіткнень транспортних засобів; обставин наїзду транспортних засобів на пішохода або інші перешкоди; оцінювання дорожньо-транспортних ситуацій, у яких водії виконували маневр.

Основні завдання, які ставляться перед *автотоварознавчою експертизою*: визначення залишкової вартості транспортних засобів, їх деталей, вузлів і агрегатів; розмір матеріальної шкоди, завданої власнику транспортного засобу внаслідок його пошкодження.

Експертиза цілого за частинами зазвичай призначається при виявленні на місці події уламків розсіювачів фар, уламків деталей транспортного засобу, частин одягу потерпілого. Під час проведення дослідження експерт за лінією розлому (розриву), рельєфу, структури й окремих частин може встановити, чи не належали раніше одному транспортному засобу уламки, виявлені на місці ДТП.

Важливе значення мають також *комплексні судові експертизи*:

- 1) транспортно-трасологічна слідів і пошкоджень транспортних засобів, а також слідів і пошкоджень на тілі потерпілого;
- 2) діагностична металознавча деталей транспортного засобу;
- 3) інженерно-психофізіологічна стану та індивідуальних особливостей водія транспортного засобу та інших учасників ДТП.

До прикладу, механізм утворення травми може бути визначений під час проведення комплексної експертизи: судово-медичний експерт встановлює характерні для ДТП пошкодження у потерпілого; експерт-автотехнік проводить дослідження механізму ДТП і агрегатів

автомобіля, які заподіяли травми; експерт-трасолог дає висновок про сліди від залишків скла, уламків деталей.

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів.
2. Види ДТП залежно від механізму події.
3. Типова «слідова картина» ДТП.
4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування цього виду кримінальних правопорушень.
5. Типові загальні слідчі версії вказаних кримінальних правопорушень.
6. Види та особливості оглядів під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів.
7. Особливості проведення допитів за фактом вчинення ДТП.
8. Особливості проведення слідчого експерименту за фактом вчинення ДТП.
9. Види експертиз, які призначаються у кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів. Завдання, які вони вирішують.

РОЗДІЛ 9. РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА

9.1. Криміналістична характеристика хуліганства

Хуліганство – грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ст. 296 КК України). Дане кримінальне правопорушення характеризується переважно активними, яскраво вираженими, аморальними, в певних випадках, жорстокими діями злочинців. Поряд з посяганням на громадський порядок у більшості випадків хуліганство супроводжується завданням шкоди здоров'ю особи, рідше – власності, авторитету органів державної влади, громадській безпеці тощо.

Елементами криміналістичної характеристики хуліганства, зазвичай, виступають:

- способи вчинення хуліганства;
- типова «слідова картина» хуліганства;
- місце та час учинення хуліганства;
- особа злочинця;
- особа потерпілого.

Способи вчинення хуліганства здебільшого не мають стадій підготовки та приховування, окрім окремих випадків їх учинення із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи інших знарядь і засобів для нападу, знищення чи пошкодження майна.

Найбільш поширеними способами хуліганських дій є:

- фізичне насильство (завдання удару, побоїв, тілесних ушкоджень, знущання над потерпілим тощо);
- знищення чи пошкодження майна, нанесення на певні об'єкти нецензурних написів та непристойних зображень;
- слова (вигуки, нецензурна лайка, образливі слова, погрози тощо);
- жести (цинічні рухи тіла, оголення статевих органів, зображення непристойних дій, вчинення публічно статевого акту тощо);
- інші дії (жорстоке поводження з тваринами, зрив масового заходу, тимчасове припинення нормальної діяльності установи,

підприємства чи організації, руху громадського транспорту, створення шуму, здійснення пострілів зі зброї, застосування піротехнічних засобів тощо).

Під час хуліганства як правило мають місце комбінації вищезазначених способів (наприклад, нецензурна лайка, поєднується із заподіянням тілесних ушкоджень або знищення майна супроводжується опором громадянам, які намагаються припинити такі дії).

Зазначені способи вчинення хуліганських дій досить часто поєднуються з використанням різноманітних знарядь, зокрема вогнепальної та холодної зброї, інших предметів, спеціально пристосованих або заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень (дерев'яної бити, металевої труби, балончики зі сльозогінним газом тощо), а також випадкових предметів підібраних на місці події (пляшок, палиць, каміння тощо).

Типова «слідова картина» хуліганства. Після вчинення хуліганства нерідко залишаються як матеріальні, так і ідеальні сліди. Матеріальні сліди в основному виявляються під час огляду місця події.

Матеріальні сліди хуліганства можна поділити на сліди-відображення (ніг, рук, транспортних засобів тощо); сліди виділень людського організму (крові, слина, сечі тощо); сліди застосування знарядь кримінального правопорушення (гільзи, отвори від куль); речі – втрачені, загублені злочинцями або такі, що належать потерпілому (знаряддя кримінального правопорушення, обривки одягу, гудзики, взуття, головний убір, документи). Зазвичай вони залишаються на місці події, в окремих випадках, на тілі або одязі потерпілого чи злочинця. Важливе значення також мають фотографії та відеозаписи хуліганських дій з камер відеоспостереження в громадських місцях, а також зроблені самими злочинцями або свідками, та зберігаються в їх смартфонах, комп'ютерах або викладаються ними в мережу Інтернет.

Велике значення для розслідування мають також ідеальні сліди, що залишилися в пам'яті людей – очевидців та інших свідків, потерпілих, підозрюваних тощо.

Місце та час вчинення хуліганства. Місцями вчинення хуліганства, зазвичай, є парки, вулиці, сквери, громадський транспорт, розважальні

заклади (бари, кафе, ресторани, нічні клуби), інші місця відпочинку та дозвілля громадян. Рідше хуліганство вчиняється в малолюдних місцях (ліс, пустир), у місцях зі спеціальним статусом (релігійні споруди, пам'ятники, місця поховання) або за відсутності людей (якщо хуліганство полягає, наприклад, у формі нанесення нецензурних висловлювань чи непристойних зображень).

Хуліганство, як правило, вчиняється ввечері або вночі, у вихідні або святкові дні, а також під час чи після проведення масових заходів (наприклад, спортивних змагань, концертів, зустрічей з громадськими та державними діячами).

Особа злочинця. Хуліганство зазвичай вчиняють чоловіки віком 18–50 років, які, як правило, проживають у містах, не мають вищої освіти (здебільшого здобули базову або повну середню чи професійно-технічну освіту), працездатні, однак на момент вчинення кримінального правопорушення ніде не працювали і не навчалися (70 %), чверть з яких раніше притягувалася до кримінальної відповідальності, зловживають спиртними напоями і під час учинення хуліганства майже в половині випадків перебувають у стані алкогольного сп'яніння. Серед хуліганів дуже незначна кількість службовців і буквально одиниці складають жителі сільської місцевості. У чверті випадків хуліганство вчиняється у складі групи осіб.

Серед осіб, які вчинили хуліганство, можна виділити наступні типи особи злочинця:

- вуличні хулігани (найбільш поширений тип осіб, які вчиняють хуліганські дії на вулицях, у громадських місцях);
- особи, які вчиняють хуліганство з мотивів расової, національної, релігійної або іншої нетерпимості (наприклад, до осіб нетрадиційної орієнтації);
- хулігани-фанати (зазвичай певного футбольного клубу, які, як правило, вчиняють хуліганські дії під час масових заходів);
- хулігани-алкоголіки (вчиняють хуліганські дії після вживання алкогольних напоїв).

За глибиною та стійкістю антисоціальної діяльності хуліганів можна поділити на:

– випадкових (раніше не допускали протиправних вчинків, позитивно характеризуються на роботі і в побуті, вчинили хуліганські дії у зв'язку з тією або іншою незвичною для них ситуацією);

– ситуативних (раніше не судимі, не притягувалися до адміністративної відповідальності, схильні до вживання (хоча й не надмірного) алкоголю, характеризуються на роботі і в побуті негативно);

– злісних (раніше судимі за хуліганство або інші кримінальні правопорушення, а також ті, щодо яких застосовувалися заходи адміністративної відповідальності, однак вони не зробили для себе належних висновків та продовжують допускати порушення громадського порядку).

Особа потерпілого. Потерпілими від хуліганства зазвичай є:

– випадкові особи, які стали жертвами хуліганських дій (перебували в громадських місцях, відпочивали на природі);

– особи, які намагалися зупинити хуліганські дії;

– особи, задіяні до охорони громадського порядку під час проведення масових заходів (стюарди, охоронці, поліцейські).

9.2. Початковий етап розслідування хуліганства

Під час розслідування хуліганства необхідно встановити наступний типовий перелік обставин:

– чи справді було вчинено хуліганство (а не інше кримінальне чи адміністративне правопорушення), його спосіб, у чому полягала грубість порушення громадського порядку, а також особлива зухвалість чи винятковий цинізм;

– час і місце кримінального правопорушення;

– чи супроводжувалося хуліганство вчиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених ст. 115, 121, 194, 345, 346, 348 КК України тощо;

– чи мав місце опір представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії;

– особа злочинця (громадянство, вік, стать, сімейний стан, психічний стан, рід занять);

- наявність співучасників (у разі вчинення його групою осіб), дії кожного з них;
- знаряддя хуліганських дій, обставини їх застосування;
- мотив явної неповаги до суспільства;
- чи притягувалася раніше особа до кримінальної відповідальності, насамперед за вчинення хуліганства;
- особа потерпілого (громадянство, вік, стать, сімейний стан, психічний стан, рід занять – якщо це фізична особа);
- наслідки кримінального правопорушення, розмір спричиненої шкоди (її вид);
- обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання;
- причини та умови, що сприяли вчиненню хуліганства.

Даний перелік не є вичерпним і може бути доповнений або уточнений з урахуванням необхідності встановлення інших обставин кримінального провадження.

Для початкового етапу розслідування хуліганства найбільш типовими є наступні слідчі ситуації:

1. Підозрюваного затримано на місці вчинення хуліганських дій, є потерпілий, свідки-очевидці події та сліди кримінального правопорушення. Вона є характерною для хуліганства, вчиненого на вулиці, в громадському транспорті, в комунальній квартирі тощо.

У даній ситуації необхідно:

- за необхідності – надати допомогу потерпілому;
- затримати підозрюваного, встановити його особу, провести особистий обшук, огляд речей;
- забезпечити проведення медичного огляду підозрюваного з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння;
- провести огляд місця події та місця затримання підозрюваного;
- допитати потерпілого, свідків-очевидців, підозрюваного;
- вжити інші дії щодо виявлення, фіксації, вилучення та збереження речових доказів (насамперед встановити факти можливої відеофіксації події);
- за виявленими речовими доказами призначити відповідні судові експертизи.

2. Підозрюваний перебуває на місці події та продовжує вчиняти хуліганські дії, є потерпілий, свідки-очевидці події та сліди кримінального правопорушення. Ця ситуація є типовою під час спроби зриву громадських заходів (концерт, збори), коли хулігани, не звертаючи уваги на попередження громадян, погрожують застосуванням фізичної сили, нанесенням тілесних ушкоджень.

У даній ситуації необхідно, насамперед, припинити хуліганські дії та діяти відповідно до попереднього алгоритму.

3. Підозрюваний зник з місця події, є потерпілий, свідки-очевидці, сліди кримінального правопорушення.

У даній ситуації, крім алгоритму дій за попередніми типовими слідчими ситуаціями необхідно на підставі інформації про особу підозрюваного, отриманої за результатами огляду місця події, допитів потерпілого, свідків-очевидців тощо, ідентифікувати його та вжити заходів щодо розшуку і затримання за «гарячими слідами».

4. Виявлено сліди хуліганських дій, особа, яка їх учинила не відома.

У даній ситуації після огляду місця події необхідно вжити заходів щодо встановлення потерпілих і свідків-очевидців хуліганських дій та провести їх допит. Після цього діяти за алгоритмом попередньої слідчої ситуації.

Типовими загальними слідчими версіями під час розслідування хуліганства є:

1. Вчинено хуліганство.
2. Вчинено дрібне хуліганство.
3. Вчинено не хуліганство, а інше кримінальне правопорушення.
4. Вчинено хуліганство та інше кримінальне правопорушення.

Типові окремі слідчі версії можуть стосуватися особи підозрюваного (також наявності у нього психічних розладів, судимості за хуліганство чи інші умисні кримінальні правопорушення, ймовірного місця переховування, можливого місця роботи, навчання, проживання); співучасників кримінального правопорушення; потерпілих, свідків кримінального правопорушення; походження чи джерела здобуття знарядь учинення кримінального правопорушення; мотивів хуліганських дій тощо.

9.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій, яка має проводитися негайно після отримання інформації про кримінальне правопорушення, насамперед з огляду на те, що окремі сліди хуліганських дій погано зберігаються, а зволікання може спричинити їх втрату.

В ході огляду місця події встановлюється:

- місце події, його характер (громадське місце – вулиця, парк, кінотеатр, кафе, або ж житловий будинок, квартира);
- ознаки, що свідчать про грубе порушення громадського порядку, спосіб хуліганства та заподіяння матеріальної шкоди (тілесні ушкодження, нанесені потерпілому, порізані сидіння міського або залізничного транспорту, вибите скло, поломані меблі, зіпсовані електроприлади, ліфти, нецензурні написи на парканах, розбиті ліхтарі тощо);
- знаряддя кримінального правопорушення (ніж, сокира, бритва, вогнепальна зброя) та докази їх застосування у вигляді куль, картечі, дробі, пижів, різного роду пошкоджень;
- сліди-відображення (ніг, рук, зубів, транспортних засобів, відбитки тканини одягу та ін.);
- сліди виділень людського організму: кров (калюжі, краплі, бризки, помарки), а також слина, сеча, піт, носовий слиз;
- речі втрачені, загублені злочинцем або належать потерпілому (обридки одягу, гудзики, взуття, головний убір, документи).

Матеріальні сліди можуть бути виявлені не лише безпосереднього на місці вчинення хуліганських дій, але й на прилеглий території, в сусідніх приміщеннях. Тому, за потреби необхідно розширити зону пошуку слідів кримінального правопорушення, зокрема звернути увагу на шлях, яким зникли злочинці для організації їх розшуку за «гарячими слідами». Варто також вжити заходів для виявлення можливих очевидців із числа осіб, які могли знаходитися поблизу місця події і спостерігати чи фіксувати хуліганські дії.

До участі в огляді місця події варто залучати потерпілого або очевидця, який може вказати на:

- місце і час вчинення кримінального правопорушення;
- характер і спосіб хуліганських дій (чи застосовувалася вогнепальна зброя, ніж, кастет, інша холодна зброя; удари – наносились руками, ногами тощо);
- взаємне розташування підозрюваного і потерпілого в момент учинення хуліганських дій;
- кількість злочинців;
- предмети, що були втрачені злочинцем (потерпілим);
- напрямок, в якому зник злочинець.

Тактика огляду місця події під час розслідування хуліганства не відрізняється від тактики огляду під час розслідування інших видів кримінальних правопорушень, проте, коли хуліганство вчиняється в громадських місцях, огляд повинен проводитися максимально швидко, щоб без особливої потреби не затримувати рух транспорту і не перешкоджати нормальній діяльності торгівельних, громадських та інших установ, організацій і підприємств.

Допит потерпілих. Потерпілими від хуліганства здебільшого є родичі, сусіди, знайомі хуліганів, сторонні особи, які перебували на місці вчинення хуліганства, зокрема й ті, які брали участь у затриманні правопорушників.

Допит потерпілих по можливості слід проводити негайно, оскільки зволікання з проведенням цієї слідчої (розшукової) дії може призвести до того, що винний чи його близькі зможуть схилити потерпілого до дачі завідомо неправдивих показань або до відмови давати показання. Однак слід врахувати й емоційний стан потерпілих і за необхідності розпочинати допит після того як потерпілий заспокоїться. Недоцільно допитувати потерпілого відразу після того, як йому були заподіяні тілесні ушкодження. Якщо потерпілий знаходиться в медичному закладі, його допит проводиться тільки з дозволу лікаря.

Під час допиту потерпілого необхідно з'ясувати:

- за яких обставин потерпілий і підозрюваний опинилися на місці події;
- чи знайомий потерпілий з підозрюваним, якщо так, то коли та за яких обставин познайомився, в яких відносинах перебуває, чи виникали

між ними конфлікти, у чому вони полягали, які їх причини та як вирішувалися;

- якщо хуліган потерпілому незнайомий, то слід з'ясувати його прикмети зовнішності, в чому він був одягнутий та поцікавитися чи зможе він його впізнати;

- якщо хуліган зник з місця події, то слід встановити в якому напрямку;

- час, місце, обставини вчинення хуліганства, у чому воно проявлялося, що передувало протиправним діям підозрюваного;

- чи чинив потерпілий опір хуліганові, якщо так, то в чому конкретно він полягав, чи не залишилися у зв'язку з цим на одязі або тілі потерпілого чи хулігана якісь сліди;

- якої шкоди завдано діями підозрюваного;

- чи застосовувалися знаряддя вчинення кримінального правопорушення, якщо так, то які саме та в який спосіб, чи не були вони заздалегідь заготовлені чи пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень;

- чи перебував потерпілий у стані алкогольного сп'яніння;

- чи мав підозрюваний ознаки алкогольного (наркотичного) сп'яніння, якщо так, то які саме (запах алкоголю з порожнини рота, невиразна мова, неадекватна поведінка тощо);

- чи зустрічався потерпілий з підозрюваним чи його родичами (знайомими) після вчинення кримінального правопорушення, якщо так, то чия була ініціатива і про що була розмова;

- чи були свідки хуліганства, хто з цих свідків міг би підтвердити його показання.

Іноді доцільно, щоб під час допиту потерпілий склав схему (план) місця події і сам відтворив на ній обстановку кримінального правопорушення. У випадках, коли потерпілий може дати більш повні і точні показання безпосередньо на місці події, його допит рекомендується проводити там.

Слід враховувати можливу зацікавленість потерпілого викривляти факти, викладати свої мотиви поведінки підозрюваного. Показання потерпілого як особи, зацікавленої в результатах розслідування,

вимагають особливого, критичного ставлення. Не виключено, що потерпілий може прагнути приховати власну аморальну або ж протиправну поведінку, безтактність, грубість, образи, які спровокували хуліганські дії.

Допит свідків. Свідками в кримінальних провадженнях про хуліганства виступають, насамперед, очевидці кримінального правопорушення:

1) особи, які охороняли певний об'єкт відносно якого було вчинено хуліганські дії чи певне місце, де було вчинено це кримінальне правопорушення (охоронці, поліцейські);

2) особи, які припиняли хуліганські дії та затримували особу, яка їх вчинила;

3) особи, які проживають разом з підозрюваним (члени його родини чи співмешканці) або поряд з місцем вчинення хуліганських дій (сусіди);

4) працівники чи відвідувачі підприємств, установ, організацій, що розташовані поряд з місцем вчинення кримінального правопорушення;

5) особи, які виявили хуліганство (наприклад у формі осквернення релігійних святинь, пам'ятників або знищення чи пошкодження майна);

6) інші особи, які були присутні на місці події і спостерігали за вчиненням кримінального правопорушення, зокрема особи, які випадково опинилися на місці події.

Свідками у кримінальному провадженні про хуліганство можуть бути й інші особи, які володіють важливою інформацією про особу підозрюваного, його родичів, друзів, знайомих, джерела придбання ним зброї чи інших знарядь вчинення хуліганства тощо.

Як свідки хуліганства можуть бути допитані й медичні працівники, до яких звертався потерпілий щодо надання йому медичної допомоги. Вони можуть описати завдані потерпілому чи підозрюваному тілесні ушкодження, розповісти відомості одержані зі слів цих осіб. Їх показання мають важливе значення у тих випадках, коли потерпілий відмовляється давати показання або повідомляє неправдиву інформацію.

З метою встановлення свідків-очевидців хуліганства необхідно: опитати мешканців сусідніх будинків, відвідувачів чи працівників найближчих підприємств, установ, організацій, інших осіб, які постійно

чи періодично перебувають на місці вчинення хуліганства чи поблизу нього; звернутися через місцеві ЗМІ до громадськості з проханням надати важливу для розслідування кримінального провадження інформацію.

Під час допиту свідків необхідно з'ясувати:

- за яких обставин свідок опинився на місці події;
- чи знає він підозрюваного та потерпілого, якщо так, то коли та за яких обставин познайомився, в яких відносинах перебуває;
- якщо підозрюваний зник з місця події, то які ознаки його зовнішності, у що він був одягнений та у якому напрямку зник;
- час, місце, обставини вчинення хуліганства, у чому воно проявлялося;
- що стало приводом для вчинення хуліганства, чи не спровоковане воно відповідною поведінкою потерпілого;
- якої шкоди завдано діями підозрюваного;
- чи застосовувалися знаряддя під час учинення кримінального правопорушення, якщо так, то які саме та у який спосіб, чи не були вони задалегідь заготовленні чи пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень;
- чи вживалися заходи з припинення хуліганських дій, чи чинив хуліган опір особам, які припиняли хуліганські дії;
- чи не було у хулігана ознак алкогольного (наркотичного) сп'яніння, якщо так, то які саме (запах алкоголю з порожнини рота, невиразна мова, неадекватна поведінка тощо);
- хто може підтвердити відомості надані свідком чи доповнити їх.

У певних випадках свідки можуть давати неправдиві показання через те, що знають підозрюваного чи перебувають з ним у близьких чи дружніх відносинах. У таких випадках слідчий повинен безумовно їх допитати та перевірити їх показання іншими доказами.

Допит підозрюваних. Враховуючи зацікавленість підозрюваного в результатах розслідування та обмеженість початкової інформації про подію кримінального правопорушення, перед його допитом рекомендується попередньо допитати потерпілого та свідків. Водночас з допитом підозрюваного не можна зволікати, оскільки у нього з'явиться

час побудувати свою версію події, добре продумати лінію поведінки і за допомогою інших осіб створити собі надійне алібі.

Під час допиту підозрюваного необхідно встановити:

- дані, які характеризують його особу (місце проживання, роботи, посаду, яку займає, сімейний стан тощо);
- за яких обставин він опинився на місці події;
- чи знайомий з потерпілим, якщо так, то коли та за яких обставин познайомився, в яких відносинах перебуває, чи виникали між ними конфлікти, у чому вони полягали, які їх причини та як вирішувалися;
- які хуліганські дії він вчинив, з якою метою та чим при цьому керувався;
- чи не перебував він у стані алкогольного (наркотичного) сп'яніння, де з ким і коли вживав спиртні напої (наркотики);
- чи застосовувалися знаряддя під час учинення хуліганства, якщо так, то які саме та в який спосіб, чи не були вони заздалегідь заготовлені чи пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень;
- чи чинив опір під час припинення хуліганських дій і чому;
- чи не вчиняв раніше кримінальних чи адміністративних правопорушень, якщо так, то які саме, чи має за них судимість;
- як оцінює свої дії.

Особливу увагу під час допиту потерпілих, свідків та підозрюваних необхідно звернути на встановлення таких кваліфікуючих ознак хуліганства: 1) групи осіб; 2) опору представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії; 3) застосування під час хуліганства вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

Щодо групи осіб необхідно з'ясувати зі скількох осіб вона складалася, хто і які дії вчиняв, чи був між ними розподіл функцій. Щодо опору слід встановити чи усвідомлював підозрюваний що здійснює опір представнику влади (зазвичай, поліцейському), представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, та в яких діях він

полягав. Найбільше питань виникає щодо з'ясування обставин застосування певних знарядь, зокрема слід обов'язково встановити яке знаряддя застосував підозрюваний: вогнепальну зброю, холодну зброю, інший предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень чи будь-яке інше знаряддя здобуте на місці події під час учинення хуліганства, де він їх узяв та куди подів після вчинення кримінального правопорушення. Якщо це предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень, необхідно встановити хто і як його пристосовував для нанесення тілесних ушкоджень.

Слідчий експеримент. Під час слідчого експерименту за участю потерпілого останній може розповісти та показати де, як і куди йому були нанесені тілесні ушкодження підозрюваним. Під час слідчого експерименту за участю підозрюваного він може показати як відбувалася подія, механізм спричинення шкоди потерпілим та їх майну, хто, як і куди наносив удари, які інші хуліганські дії вчиняв.

Обшук може бути проведений як за місцем проживання, так і за місцем роботи підозрюваного. Пошуку і вилученню підлягають:

1) знаряддя кримінального правопорушення, насамперед, вогнепальна та холодна зброя, які використовувалися для завдання шкоди певним об'єктам чи потерпілому;

2) одяг, взуття, в яких підозрюваний був одягнений, та на яких можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення;

3) інші речі, що можуть свідчити про причетність підозрюваного до хуліганства (балаклави, сумки, гільзи);

4) речі, що можуть свідчити про причетність підозрюваного до інших кримінальних правопорушень (наприклад, бурштин-сирець, наркотичні засоби тощо).

Призначення судових експертиз. Під час розслідування хуліганства виникає необхідність у проведенні наступних судових експертиз:

1. Судово-медична експертиза живих осіб – зазвичай проводиться у тих випадках, коли потерпілому або підозрюваному завдано тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може встановити тяжкість та

характер тілесних ушкоджень, які були заподіяні, а також вид знарядь, якими вони заподіяні, механізм та давність заподіяння.

2. Судово-психіатрична експертиза – призначається для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності.

3. Судово-медична експертиза речових доказів – призначається у випадку необхідності встановлення групової та видової належності об'єктів людського походження (крові, волосся, слини, сперми, сечі), які були виявлені на тілі, одязі потерпілого або підозрюваного, знарядді вчинення хуліганства.

4. Дактилоскопична експертиза – призначається для дослідження слідів пальців рук, які були виявлені на знаряддях учинення хуліганства, залишених на місці події, а також на інших предметах, яких міг торкатися підозрюваний під час вчинення кримінального правопорушення. Хулігани, як правило, не турбуються про знищення слідів пальців рук на місці події, тому ця експертиза як правило дає позитивні результати.

5. Трасологічна експертиза – призначається для дослідження слідів взуття, транспортних засобів, а також знарядь кримінального правопорушення (бити, кастети тощо) з метою ідентифікації об'єктів, що їх залишили.

6. Експертиза зброї та слідів і обставин її використання – призначається для дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування з метою встановлення її технічного стану, придатності до проведення пострілів, ідентифікації зброї за стріляними гільзами тощо. Також вона дозволяє встановити чи відноситься певний предмет до холодної зброї, яким способом він виготовлений (саморобним чи заводським) тощо.

7. Судово-товарознавча експертиза – призначається з метою встановлення факту та розміру майнової шкоди, завданої потерпілому.

8. Почеркознавча експертиза – призначається для ідентифікації особи підозрюваного за ознаками його почерку під час дослідження текстів і написів виконаних в ході вчинення хуліганства (наприклад, нецензурного змісту).

9. Експертизи матеріалів, речовин та виробів – призначаються якщо виникає необхідність дослідити склад речовини (наприклад порошоків, фарб, кислот), що використовувалася для вчинення кримінального правопорушення (наприклад, для виконання хуліганських написів) або впливу на потерпілого (наприклад, обливання фарбою, кислотою).

Залежно від обставин вчинення хуліганських дій може виникнути потреба у призначенні інших видів судових експертиз (наприклад, фоноскопичної, вибухотехнічної тощо).

Запитання для самоконтролю:

1. Характеристика способів учинення, місця, часу та типової «слідової картини» хуліганства.
2. Характеристика особи злочинця і потерпілого.
3. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування хуліганства.
4. Типові слідчі ситуації та відповідні дії слідчого на початковому етапі розслідування хуліганства.
5. Типові слідчі версії під час розслідування хуліганства.
6. Особливості огляду місця події під час розслідування хуліганства.
7. Особливості допиту потерпілих та свідків під час розслідування хуліганства.
8. Особливості допиту підозрюваних під час розслідування хуліганства.
9. Об'єкти пошуку під час розслідування хуліганства.
10. Призначення судових експертиз під час розслідування хуліганства.

РОЗДІЛ 10. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

10.1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Кримінальним кодексом України в статтях 305–320 передбачена кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Основними елементами криміналістичної характеристики даної категорії кримінальних правопорушень є:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- типова «слідова картина»;
- обстановка вчинення кримінального правопорушення;
- особа злочинця.

Предметом злочинного посягання даної категорії кримінальних правопорушень є наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, аналоги наркотичних та психотропних речовин.

Наркотичні засоби – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Психотропні речовини – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Прекурсори – речовини та їх солі, що використовуються під час виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку.

Аналоги наркотичних і психотропних речовин – заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють.

Наркотичні засоби класифікують залежно від джерела їх походження на три групи: 1) рослинного походження; 2) напівсинтетичного походження; 3) синтетичного походження.

До першої групи наркотичних засобів відносяться наступні:

Опій – сильнодіючий природний наркотичний анальгетик, що отримується з висушеного на сонці молочного соку, який отримується з недостиглих коробочок опійного маку (*Papaversomniferum*). Дана речовина також відома під назвою опіум. Зустрічається у вигляді грудок, кульок, плиток, але частіше за все у вигляді смолоподібної речовини коричневого кольору різних відтінків. Зустрічається також у вигляді розчинів. Опіум служить сировиною для виробництва лікарських препаратів групи опіатів: кодеїну, морфіну, і напівсинтетичного наркотику – героїну. З однієї макової головки одержують приблизно 0,02–0,05 гр. опіуму сирцю.

Сленгові назви: «карахан», «опіюха», «сімпляк», «теряк», «хімканка», «гаян».

Морфін – основний діючий алкалоїд опію. Виділений у 1804 р., він одержав свою назву на честь грецького бога сну – Морфея. Морфін – має вигляд білих голчастих кристалів чи білого кристалічного порошку, який з часом жовтіє, не має запаху, але легко впізнається за характерним терпким смаком. Повільно розчинний у воді, важко розчинний у спирті. У медицині застосовується як знеболюючий засіб та випускається як морфін гідрохлорид у таблетках або розчин в ампулах безкольорового чи злегка жовтуватого кольору.

Морфін є наркотиком, що дуже швидко викликає звикання. Вже через декілька днів постійного вживання препарату формується залежність.

Сленгові назви: «морфій», «морфі», «марфута», «марія», «мар'янка».

Кокаїн – алкалоїд, що міститься в листях південноамериканської рослини – кокаїнового куща. Ще жерці древніх інків знали його збудливу дію і жували його листя, щоб викликати прилив сил і усунути почуття голоду. У незаконному обігу зустрічається у вигляді порошку білого кольору, пасти білого або кремового кольору тощо.

При будь-якому способі введення в організм кокаїн викликає збудження. Наркомани часто вживають його в сполученні з героїном для пом'якшення ефекту останнього. При вдиханні кокаїн викликає подразнення і сухість слизової оболонки носа.

Через те, що кокаїн не викликає толерантності або викликає її в незначному ступені, наркомани довго можуть притримуватися однієї і тієї ж дози. Вони не потрапляють у фізичну залежність, як, наприклад, опіумани, але психічна залежність від кокаїну виражена дуже сильно.

Сленгові назви: «кока», «кокс», «кокос», «марафет», «крек», «дамба», «джанкой», «сніг», «кекс», «коля» тощо.

Канабіс (конопля) – наркотик рослинного походження, верхечки однорічної трав'янистої рослини коноплі з квітами чи плодами (за винятком насіння та листя). Використовується як сировина для отримання наркотичних речовин (марихуана, гашиш, гашишна олія або олія канабісу).

Існують три основні види конопель, з яких отримують канабіс: *Cannabis sativa*, *Cannabis indica* і *Cannabis ruderalis*. Остання містить украй малу кількість психоактивних речовин.

Сленгові назви: «план», «анаша», «дурь», «драп», «каніфоль», «клевер».

До другої групи наркотичних засобів відноситься *героїн*. Він є напівсинтетичним наркотичним анальгетиком, похідним морфіну, вперше отриманим у Німеччині в 1898 р. як ліки для лікування залежності від морфіну.

Героїн у 20–25 разів сильніший морфіну. У хімічно чистому стані він являє собою порошок різних кольорів – від білого до коричневого у вигляді дрібних кристаликів з неприємним запахом. Переважно гіркий на смак. Через потужність цього препарату і небезпеку загибелі осіб, які приймають його вперше, нелегальні торговці добавляють у нього молотий цукор, щоб знизити концентрацію, і в такому вигляді продають. Тоді це порошок білого кольору, що нагадує порошок морфіну.

Героїн є наркотиком, який швидше за всі інші викликає звикання. Вже через пару днів може виникнути сильна фізична залежність. Вживається наркоманами внутрішньовенно, підшкірно, перорально, інтраназально. На даний час у медичній практиці не використовується.

Сленгова назва – «гера».

До третьої групи наркотичних засобів відносяться:

Дезоморфін – синтетичний наркотичний анальгетик. Опіоїд. Дуже небезпечний наркотик. Швидко викликає залежність у зв'язку з чим не знайшов практичного застосування в медицині. Викликає швидке омертвіння тканин і сильне запалення вен, після чого шкіра наркомана стає схожою на луску.

Сленгова назва – «крокодил».

Метадон – синтетичний наркотичний анальгетик. Вживається внутрішньовенно, внутрішньом'язово, підшкірно і перорально. Застосовується в медицині у вигляді таблеток або ін'єкційного розчину для зняття сильного болю, а також як препарат для замісної терапії під час лікування оплатної залежності.

Сленгова назва – «конячка».

Поряд з переліченими наркотичними засобами, широкого поширення в сфері незаконного обігу наркотиків набули також психотропні речовини, які впливають на протікання психічних процесів у центральній нервовій системі людини, і можуть впливати на її свідомість, настрої тощо.

Серед психотропних речовин, які є найбільш поширеними, можливо виділити:

Лізєргід (ЛСД, ЛСД-25) – синтетичний психотропний засіб, який має галюциногенний ефект. Це кристалічна речовина білого або

кремового кольору, без смаку і запаху. Для зручності реалізації та вживання ЛСД нерідко просочують аркуші перфорованого паперу («марки»). Вживають перорально. Основний побічний ефект – непередбачувані галюцинації, які постійно повторюються через деякий час, а також порушення зору і свідомості.

ДМТ (диметилтриптамін) – синтетичний психотропний засіб. Сильна психоактивна речовина, яка здатна викликати інтенсивні ентеогенні переживання з потужними візуальними і слуховими галюцинаціями, сприйняття іншого ходу часу і здатність відчувати переживання відмінні від звичайної реальності.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення. Дії з безпосереднього вчинення аналізованих кримінальних правопорушень диференціюються на декілька різнопланових способів, що утворюють самостійні склади кримінальних правопорушень: незаконне виготовлення, придбання, у тому числі шляхом викрадення; зберігання, перевезення, пересилка, збут наркотичних засобів; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Особливістю незаконного обігу наркотичних засобів є те, що окрема кримінальна протиправна діяльність (наприклад, незаконне виготовлення, контрабанда і придбання) може бути як самостійною, так і паралельною, пов'язаною вєдино системою.

Дії з безпосереднього виготовлення наркотичних засобів обумовлені особливостями виду наркотику. Тут можна виділити такі три групи способів: 1) незаконне виготовлення наркотиків шляхом витягу з медичних препаратів; 2) виготовлення наркотиків із незаконно вирощених наркомістких культур; 3) виготовлення синтетичних наркотиків хімічним шляхом.

Способами розкрадання наркотичних засобів є: 1) виписка рецептів на вигаданих хворих і осіб, яким не приписано медичне вживання наркотичних засобів; 2) заміна наркотиків в ампулах та інших ємностях іншими речовинами; 3) фіктивне списання наркотичних засобів на наукові дослідження або лікування онкологічних чи інших категорій хворих; 4) оформлення підроблених документів на знищення наркомістких медикаментів, з простроченими термінами збереження.

Під час незаконного *зберігання* наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів найбільш типовими місцями їх приховування є: житлові і підсобні приміщення (горища, підвали); предмети меблів (шафи, ніжки столів і стільців); різні побутові предмети (телевізори, радіоприймачі, фотоапарати, дамські косметички, книги тощо); одяг (кишені, спеціальні схованки в рукавах, під вишивкою і дрібними аплікаціями на сукнях, пояси для панчів); протези; перуки та ін.

Під час *перевезення* в автомобільному транспорті наркотики зазвичай приховуються під ковпаками коліс, під сидіннями, в акумуляторах і під ними, у декоративних подушках, у бензобаках, під запасними колесами та в інших місцях. Під час перевезення іншим транспортом злочинці використовують ручну поклажу, валізи з подвійним дном, скляну тару тощо.

Пересилка здійснюється поштою в бандеролях, посылках з різними продуктами. Наркотики приховують серед насіння соняшнику, в упаковках з-під годинників, сигарет та ін.

З метою приховування кримінального правопорушення використовується так званий «безконтактний спосіб збуту наркотиків», сутність якого полягає в тому, що збувальник приховує задалегідь розфасовані наркотичні засоби в різних місцях (у землі, у куці, під каменем тощо) і після одержання ним грошей вказує покупцю місце знаходження наркотику. Таким чином, при передачі наркотику збувальник уникає безпосереднього контакту з покупцем.

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів може бути вчинена двома способами: 1) переміщення поза митним контролем; 2) переміщення шляхом приховування від митного контролю.

Типова «слідова картина». Сліди у сфері незаконного обігу наркотичних засобів можна об'єднати в декілька груп, основними з яких є:

- сліди виготовлення (вирощування), збереження, перевезення, збуту і придбання наркотичних засобів;
- сліди вживання наркотиків;

– сліди впливу наркотичних засобів на організм людини та ін.

До слідів, що вказують на виготовлення різноманітних наркотичних засобів, можна віднести: 1) устаткування або предмети, використовувані на будь-якій стадії технологічного процесу (преси, м'ясорубки, тампони, бинти, просочені бурою речовиною); 2) будь-які технологічні матеріали (залишкові речовини, сухий залишок та ін.); 3) кінцевий продукт технологічного процесу (готовий наркотик); 4) первинні і вторинні хімічні компоненти або природні речовини, що за ступенем своєї обробки на один або два етапи відстають від кінцевого продукту; 5) пристрій для збору опію-сирцю, спеціальні ножі, посуд, пакувальні матеріали; 6) вихідна сировина, до якої можуть додаватися інші компоненти для одержання кінцевого продукту; 7) література, чорнові записи та інша документація, що містить формули, розрахунки і т.п.

Зберігання і переміщення наркотичних засобів здійснюється в спеціально виготовлених або пристосованих упаковках (паперових, целофанових), «контейнерах» (металевих, скляних) або в тайничках, на них нерідко залишаються сліди пальців рук, нашарування речовин, різноманітні мікрооб'єкти, а також самі наркотичні засоби (на згинах, у швах і кутах пакетів).

На споживання наркотичних засобів можуть вказувати сліди ін'єкцій (уколів) у вигляді саден, а в окремих випадках великих рубців із саден, що злилися. Локалізація таких слідів у районі вен може вказувати на систематичне введення лікарських або наркотичних засобів. Зазначені сліди можуть бути виявлені й в інших частинах тіла людини. З метою приховання таких слідів наркомани нерідко роблять ін'єкції й у міжпальцеві проміжки, тілесні ушкодження, родимі плями, татування й ін.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення. Залежно від того, яке вчиняється кримінальне правопорушення у розглядуваній сфері залежить і обстановка його вчинення. У разі збуту наркотиків злочинці використовують місця розваг, зосередження молоді (нічні клуби, дискотеки, кінотеатри та ін.). Також наркотики збуваються через мережу

Інтернет, шляхом залишення закладок у дворах, клумбах та інших затишних місцях.

Для контрабанди наркотичних засобів важливим елементом є географічне розташування України, а саме те що вона на заході межує з Румунією, Молдовою, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, на сході та півночі – з Республікою Білорусь і Російською Федерацією. Загальна довжина кордонів 8,5 тис. км, у тому числі сухопутних 6 тис. км. Тому міжнародні злочинні організації використовують територію України не лише як ринок збуту але й як транспортну артерію для перевезення наркотиків до Європи.

Особа злочинця. До числа осіб, які беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів, відносяться:

Виробники наркотичної сировини і наркотичних засобів. Ними виступають різноманітні категорії населення. Це можуть бути сільські жителі, які вирощують наркомісткі культури (частково на замовлення збувальників), а також медики, науковці та ін. Робота чи навчання цих осіб можуть бути пов'язані з хімією або медициною: найчастіше це студенти відповідних закладів вищої освіти, а також працівники наукових лабораторій НДІ та ін. У них є доступ до хімічних речовин, реактивів, лабораторного хімічного посуду, які вони можуть використовувати в своїх цілях.

Розповсюджувачі – наркомани або особи, які вже не вживають наркотики. Вони, як правило, мешкають у містах. Досить часто такі особи заготовляють макову соломку в сільській місцевості, використовуючи свої родинні зв'язки, а також знайомство з окремими жителями тих місць, де вирощується мак.

Розкрадачі наркотиків або наркомісткої сировини це, як правило, їх споживачі, які не мають матеріальних засобів для придбання. Це, насамперед, особи які не працюють і не навчаються, раніше засуджені за кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотиками. Крім того, крадіжки, вимагання наркотиків можуть вчинятися особами не для особистого споживання, а з метою їх подальшої реалізації.

У багатьох випадках розкрадачами є особи, які мають доступ до готових наркотичних препаратів або наркотичної сировини: співробітники хімфармпідприємств, аптек, аптечних складів, лікувально-профілактичних і медичних закладів (найчастіше середній медичний персонал), сільські жителі, які мають доступ до посівів маку і коноплі.

Перевізники наркотиків – ними можуть бути посередники між виробниками і збувальниками, самі збувальники, споживачі, особи, які мають маршрутні можливості (водії, працівники повітряного і залізничного транспорту, кур'єри тощо). Нерідко як перевізників використовують осіб, безпосередньо не пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: родичів, сусідів, випадкових знайомих, попутників. Часто в цій ролі виступають провідники поїздів далекого прямування, які не знають ані характеру вантажу, ані джерела його походження, виконуючи прохання знайомого або навіть випадкової людини передати за невелику винагороду посилку, пакет родичу та ін.

Споживачі наркотиків – це, як правило, люди які систематично вживають наркотики, раніше засуджені за різні види кримінальних правопорушень, поступово деградують (наркомани), а також особи, які епізодично вживають наркотики – зазвичай неповнолітні або особи молодого віку.

10.2. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Можливо виділити декілька типових слідчих ситуацій, найбільш характерних для початкового етапу розслідування в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії, незалежно від конкретного виду кримінальних правопорушень:

Перша типова слідча ситуація виникає за наявності інформації про незаконний обіг наркотичних засобів та особу, яка вчинила таке кримінальне правопорушення, коли вона затримана «на гарячому» або незабаром після вчинення кримінального правопорушення і визнає свою вину у вчиненому. У таких випадках головним напрямом діяльності слідчого є збір і процесуальне закріплення доказів причетності особи до

вчиненого кримінального правопорушення – встановлення конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка і використання з метою одержання нових даних. Крім того, необхідно виявити всі обставини кримінального правопорушення, а якщо воно вчинене групою – встановити всіх співучасників та викрити їх.

У даній ситуації характерне проведення таких невідкладних слідчих (розшукових) дій:

- 1) особистий обшук, затримання підозрюваного;
- 2) огляд місця затримання з метою виявлення слідів кримінального правопорушення і речових доказів; огляд місцевості, де вирощувалась культура, що містить наркотичну речовину; огляд приміщень, де зберігалися наркотики, сировина для їх виготовлення;
- 3) огляд вилучених наркотиків, пристроїв для їх вживання, одягу підозрюваного та ін.; огляд упакування наркотичних засобів або психотропних речовин для виявлення на ньому слідів пальців;
- 4) тимчасове вилучення та слідчий огляд предметів, що мають відношення до кримінального правопорушення;
- 5) освідування підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак вживання ним наркотиків (розширені зіниці, сліди від уколів шприца тощо);
- 6) призначення судових експертиз (біологічної, судово-агротехнічної, судово-фармакологічної, судово-медичної, психіатричної та ін.);
- 7) обшук за місцем проживання підозрюваного, місцем роботи, у гаражах, на дачах, у друзів та в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин й інших предметів зі слідами кримінального правопорушення;
- 8) допит підозрюваного (зі з'ясуванням способу життя, зв'язків);
- 9) допити свідків, у тому числі родичів, знайомих, сусідів підозрюваного.

У ситуації, коли підозрюваного затримано «на гарячому», проте він заперечує причетність до кримінального правопорушення або в момент затримання намагається позбутися предметів, що його викривають, крім зазначених вище дій, доцільно:

- 1) направити на експертизу одяг і особисті речі підозрюваного для виявлення на них слідів наркотиків;
- 2) вилучити зразки ґрунту, культур, що містять наркотики;
- 3) вилучити у підозрюваного зразки крові, сечі для лабораторного дослідження;
- 4) провести змиви з його рук і взуття;
- 5) допитати осіб, які брали участь у затриманні підозрюваного;
- 6) пред'явити для впізнання родичам, сусідам, колегам по службі підозрюваного виявлені на місці події знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення та ін.

Друга типова слідча ситуація має місце, коли є очевидні ознаки кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотиків, але підозрювана особа зникла. Така ситуація має місце у випадках, коли були виявлені знаряддя і засоби, що використовувалися під час виготовлення наркотиків, або самі наркотичні засоби чи психотропні речовини. У таких випадках проводяться слідчі (розшукові) дії та інші заходи, спрямовані на збір і аналіз інформації про особу підозрюваного, його зв'язки, коло інших осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення. Ця робота проводиться в тісному контакті з оперативними підрозділами, оскільки їх силами організуються розшук підозрюваних, засідки в місцях виявлення наркотичних засобів, слідів кримінального правопорушення, знарядь і засобів його вчинення.

Третя типова слідча ситуація виникає у випадках, коли є очевидні ознаки кримінального правопорушення аналізованої категорії, але конкретна особа, яка могла його вчинити, не встановлена. Така ситуація частіше всього виникає при встановленні фактів порушення на підприємствах і в медичних закладах встановлених правил виробництва, придбання, зберігання, обліку, відпуску, перевезення або пересилки наркотичних засобів чи психотропних речовин, або при виявленні полів і ділянок, засіяних рослинами, що містять наркотичну речовину, або при розкраданні наркотичних засобів з хімфармпідприємств, медичних установ, або, нарешті, при затриманні наркоманів, які, за їх словами, придбали наркотики у невідомих їм осіб.

У зазначених ситуаціях досудове розслідування починається за фактом виявлення кримінального правопорушення при відсутності особи, підозрюваної в його вчиненні. Тому першочерговим завданням тут буде встановлення особи злочинця, його розшук, затримання і викриття.

Алгоритм спільних дій слідчого та оперативного підрозділу може виглядати таким чином:

- 1) огляд місця події;
- 2) допит свідків-очевидців, а у випадках, коли вони відсутні, дії повинні бути спрямовані на їх виявлення;
- 3) застосування службово-розшукової собаки;
- 4) перевірка результатів оглядів та допитів за криміналістичними обліками;
- 5) вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень (розкритих та нерозкритих) даної категорії шляхом порівняльного аналізу способів учинення таких кримінальних правопорушень (розслідуваного і зазначеного в архівній справі);
- 6) обшук за місцем проживання і роботи підозрюваних (їх співучасників) або в будь-якому іншому місці можливого зберігання з метою вилучення наркотичних засобів, сировини, пристроїв для зберігання, транспортування наркотиків і документів, що підтверджують їх злочинну діяльність;
- 7) складання розшукових орієнтувань і композиційних портретів;
- 8) призначення за результатами огляду судових експертиз;
- 9) надання доручення оперативним підрозділам про встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, оперативним шляхом та ін.

Виходячи з типових слідчих ситуацій можливо типізувати й окремі слідчі версії. В кримінальних провадженнях даної категорії найбільш характерними є такі *типові версії*:

При виявленні наркотичної речовини у затриманого або в його житлі можливі припущення про те, що:

1) затриманий – наркоман і придбав, викрав, виготовив одержав від третіх осіб наркотичну речовину для власного споживання і (або) для продажу вроздріб;

2) затриманий – не наркоман і придбав, викрав, виготовив, одержав від третіх осіб наркотичну речовину для продажу вроздріб;

3) затриманий – (наркоман або не наркоман) придбав, викрав, виготовив, одержав від третіх осіб наркотичну речовину для оптового продажу;

4) затриманий – (наркоман або не наркоман) вчинив злочинні дії самостійно;

5) затриманий – (наркоман або не наркоман) член злочинного угруповання, що спеціалізується на систематичному збуті викрадених, виготовлених або перекуплених у третіх осіб наркотичних речовин;

6) затриманий – не член злочинного угруповання зберігав, перевозив, пересилав наркотичну речовину на прохання інших осіб.

При затриманні особи в момент купівлі-продажу наркотичного засобу або психотропної речовини можливі такі версії:

1. Продавець є: а) виробником або викрадачем, заготівником наркотичного засобу; б) скупником наркотичного засобу в місцях зростання відповідних наркомістких рослин; в) одержувачем наркотичного засобу за підробленим рецептом; г) торговим посередником злочинного угруповання зі збуту викрадених, виготовлених, перекуплених, отриманих шляхом вимагання в третіх осіб наркотичних речовин; д) скупником наркотичної речовини безпосередньо у виробника або викрадача, оптовика для продажу вроздріб.

2. Покупець є: а) споживачем наркотичної речовини; б) спекулянтом, який придбав наркотик оптом для продажу вроздріб; в) споживачем наркотичної речовини і продавцем в роздріб; г) утримувачем притону для вживання наркотичних засобів.

3. Покупець і продавець: а) здійснили операцію вперше або робили це неодноразово, систематично; б) були незнайомі або знаходилися у стосунках простого знайомства; в) знаходяться в родинних, товариських, приятельських стосунках.

При виявленні наркотичних засобів, які транспортувалися, можливо зробити наступні припущення:

1) затриманий – (наркоман або не наркоман) самостійно виготовив, викрав, одержав шляхом вимагання, придбав іншим способом наркотичну речовину і транспортував її до місця призначення;

2) затриманий – член злочинного угруповання, що систематично виготовляє, розкрадає, вимагає, перекупує і збуває наркотичні речовини;

3) затриманий – лише перевізник наркотичної речовини, найнятий для цього іншими особами;

4) затриманий – випадкова особа, яку попросили перевезти вантаж.

У випадках виявлення лікарських препаратів, які містять наркотичні речовини, можливо припущення про те, що препарати:

1) отримані підозрюваними шляхом крадіжки, вимагання, шахрайства;

2) здобуті шляхом викрадення з державного або іншого підприємства, громадської організації або в результаті зловживання службовим становищем;

3) придбані у третіх осіб, які також отримали наркотики незаконним шляхом.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотиків, версії можуть висуватися: про джерело, канали і систему збуту наркотиків, їх перевезення (контрабанду); про особу збувальників; про зв'язки збувальника і скупника; про мету скупки (нажива, перепродаж); про умови, що сприяли розкраданню та ін.

10.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Місцем події в кримінальних провадженнях аналізованої категорії може бути: а) житло особи, а також державна установа, організація (аптека, лікарня, фармацевтичне підприємство, склад і ін.) – в провадженнях про заволодіння наркотичними речовинами шляхом викрадення; б) ділянка місцевості (поле, присадибна ділянка, пустир, беріг ріки й ін.) – в провадженнях про вирощування забороненої культури; в) помешкання (будинок, сарай, гараж, квартира, горище та

ін.) – в провадженнях про перевезення, збут наркотиків, організацію й утримання притуку для наркоманів, схилення до споживання наркотичних засобів; г) транспортний засіб, установа транспорту або зв'язку – в провадженнях про перевезення наркотиків; д) тайників, предметів упакування наркотичних засобів, транспортних засобів, документів – в провадженнях про контрабанду наркотиків; е) помешкання, призначені для виготовлення і переробки зазначених речовин.

У будь-якому випадку, огляду підлягає також територія, що примикає до місця події (під'їзні дороги, стежини, ділянки місцевості, сходові площадки тощо).

Перелік основних об'єктів пошуку під час огляду місця події залежить від характеру розслідуваного кримінального правопорушення. В кримінальних провадженнях про незаконне виготовлення, придбання, зберігання, пересилку, збут наркотичних засобів, утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення, схилення до вживання зазначених речовин особливо важливими об'єктами пошуку є: наркотичні засоби, сировина, напівфабрикати, реактиви; засоби для їх виготовлення (спиртовий або ацетоновий екстракт гашишу, оцтова кислота для виробництва героїну, прилади, зокрема сито зі слідами пилку, часток конопель; предмети, що застосовуються як прес при виготовленні анаші, ковдри, клейонки, поліетиленові плівки, над якими могла просіватися конопельна потерть, ваги, гирки).

Криміналістичне значення можуть мати відходи у вигляді, наприклад, голівок маку, лушпиння від них, конопельної соломи, побічні продукти, що утворюються під час синтезу наркотичних засобів. Увагу до себе повинні звертати пристосування для вживання наркотиків (трубки, шприци та ін.); сліди вживання наркотиків (залишки в трубках, попіл, недокурки, порожні ампули, упакування від наркотиків та ін.); бинти, марля, інша тканина, яка може бути наркотичною речовиною. Звертати увагу потрібно і на цінності, які могли б служити платою за наркотики, відвідування притуку, листування, поштово-телеграфну кореспонденцію, записні (телефонні) книжки, інші документи, які свідчать про зв'язки між злочинцями, а також між ними та їх клієнтурою.

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях про викрадення наркотичних речовин об'єктами особливої уваги повинні бути: а) ознаки насильницького проникнення до помешкання: сліди злому, перепилування заборів, сліди відмичок на деталях запірних пристроїв, порушення системи сигналізації та ін.; б) сліди насильства, боротьби, які супроводжують розбійний напад: перекинуті, зламані предмети, розбите скло, сліди крові та ін.; в) знаряддя кримінального правопорушення, інструменти злому, відмички, холодна і вогнепальна зброя та ін.; г) сліди застосування знарядь кримінального правопорушення: кулі, дріб, металеві пижі, тирса, уламки скла, предмети зі слідами кіптяви або металізації; д) предмети – носії можливих мікрочастинок; е) сліди відображення: рук, ніг, зубів, транспортних засобів; є) сліди – виділення людини: кров, слина, носовий слиз; ж) речі кинуті або загублені злочинцем: частини одягу, носові хусточки, маски, квитки на міський транспорт, недопалки, обгорілі сірники, кишенькові ліхтарі, гребінці та ін.; з) сліди вживання наркотичних речовин: шприци, голки, упаковки, порожні ампули, флакони; и) окремі ознаки, що можуть свідчити про які-небудь обставини, зокрема про предмет посягання – зірвані ярлики етикетки, викриті сховища, де знаходилися наркотичні речовини; про кількість злочинців – сліди різноманітного взуття, різні за розмірами пальцеві відбитки, недокурки, які різняться сортом тютюну зовнішнім виглядом і груповою приналежністю слини, число порожніх ампул або упакувань з-під наркотичних засобів, що значно перевищують потреби однієї людини (у випадку вживання наркотику на місці) пересунені важкі предмети, переміщення яких не під силу одній людині; к) матеріальні сліди кримінального правопорушення у сфері службової діяльності: документи (роздруковані або електронні), предмети та засоби за допомогою яких підроблялись документи, у тому числі комп'ютерна техніка тощо.

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях про посів і вирощування заборонених наркомістких культур, необхідно звертати увагу на: характер вирощених рослин, їх біологічний вид; сторонні рослини, що маскують наркомісткі культури, розташування і площу посівів; стан наркомістких культур (стадія дозрівання, прибрані цілком

або частково, кількість кущів); сліди ніг людини, тварин, транспортних засобів; кинуті, загублені злочинцем предмети (сірникові коробки, недокурки, шматки газет, залишки продуктів, ганчірки й ін.).

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях про контрабанду необхідно під час огляду наркотичних засобів встановлювати та заносити до протоколу якісні і кількісні характеристики наркотичного засобу або психотропної речовини (вид, склад, консистенція, кількість, колір, запах, обсяг, вага), а також пакувальний матеріал (спосіб упакування, перев'язувальний матеріал тощо), в якому вони знаходились. Під час огляду наркотиків синтетичного та фармацевтичного походження також додатково потрібно вказувати наявність написів на ампулах, таблетках; рівень заповнення ампули рідиною, колір рідини та наявність осаду; спосіб упаковки й пакувальний матеріал; цифрові позначення і назву заводу виробника та ін.

Обшук. З огляду на те, що в кримінальних провадженнях про обіг наркотиків підозрювані можуть бути встановлені ще до їх затримання, проведення обшуку варто планувати одночасно із затриманням, що дозволить задіяти чинник раптовості і допоможе відшукати речові докази.

Поширеними тактичними прийомами проведення обшуку у осіб, які займаються незаконними операціями з наркотиками, є: контролювання входу до приміщення на випадок появи наркоманів та пов'язаних з ними осіб з метою їх затримання; охорона обшукуваних і спостереження за ними з метою запобігти спробі знищити або позбутися наркотиків та інших предметів і документів, утекти. До проведення обшуку всередині будинку співробітникам рекомендується оглянути його зовні. Це необхідно для пошуку наркотиків, предметів або речових доказів, які підозрювані могли викинути у вікна або двері.

Наркотичні засоби, психотропні речовини можуть зберігатися не тільки в приміщеннях, а й на території, що прилягає до них: 1) у ємкостях, закопаних у землі; 2) під плитами, якими викладають доріжки в саду; 3) у частинах огорожі; 4) у погребях; 5) під квітами та іншими рослинами, що на фоні навколишньої зелені виглядають зів'ялими; 6) у

надвірних будівлях (лазнях, сараях, гаражах, собачих будках тощо); 7) у дуллах дерев; 8) у вигрібних ямах, криницях тощо.

В автомобілях наркотики ховають під сидіннями, у проміжках між сидіннями і спинками крісел; у декоративних подушках; в автомобільних «талісманах» (фігурках); у задній частині приладової панелі (кріплення за допомогою клейкої стрічки, шпильок або магнітів); у проміжку за радіоприймачем; у верхній і бічній частинах речового ящика; в оббивці сидіння (потрібно звертати увагу на здуття, розірвання, шви); під килимками; на зворотному боці педалей гальма, зчеплення; у корпусі інерційної котушки ременів безпеки; в оббивці дверей і стелі; у порожнині підлоги; у підголівнику; у коробці перемикання швидкостей та ін.

Виявлені в ході обшуку об'єкти упаковуються в окрему тару (флакони, пробірки, пакетики з поліетилену), а рідкі об'єкти (настої, екстракти) у скляний посуд із щільно пригнаною пробкою, залитою сургучем, воском або парафіном, опечатуються, скріплюються підписами осіб, які проводили обшук та понятях.

Допит підозрюваних. У зв'язку з тим, що кримінального правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, вчиняються, як правило, у групі з розподілом ролей, то метою допиту повинно бути встановлення всього злочинного ланцюжка. Виходячи з того, яку роль у вчиненому кримінальному правопорушенні відіграє підозрюваний, слідчий ставить перед собою різноманітні завдання, але у всіх випадках необхідно встановити співучасників у незаконних операціях із наркотичними засобами, джерела одержання наркотиків, сировини, місця і засоби виготовлення, збереження, збуту наркотиків, засоби перевезення і збуту наркотичних засобів, осіб, які вживають наркотики; дані, які характеризують співучасників кримінального правопорушення; взаємовідносини між ними; способи розрахунків і т.п.

Під час допиту підозрюваних, які займаються виготовленням наркотиків синтетичного походження, необхідно встановити: їх функції в лабораторії, освіту, спеціальність, «стаж» підпільної діяльності; всі деталі технологічного процесу, джерела одержання сировини і необхідних компонентів, канали збуту, обсяг одержуваного продукту,

деталі фінансової сторони діяльності; яка технологія виготовлення того чи іншого наркотику з докладним описом його виготовлення (кількість компонентів, дозування, проведення хімічних реакцій, нагрів, фільтрування тощо).

Якщо підозрюваний є посередником у збуті, під час його допиту з'ясується: а) хто є організатором злочинної групи, хто – виробником наркотиків, хто доручав транспортування наркотичних речовин; б) де одержував «товар», якщо в квартирі, то яке розташування кімнат, яка в них обстановка, чи були сусіди, хто саме вручав наркотики, чи був присутній хтось при передачі наркотиків; в) якщо наркотик отриманий через автоматичну камеру схову, то де вона знаходиться, який використовувався шифр, хто, коли, яким чином повідомив шифр, чи користувався однією і тієї ж ячейкою (шифром) чи вони змінювалися, чи немає системи в зміні номера ячейки і шифру; г) в якій упаковці було отримано наркотичну речовину, чи піддавалася вона перефасовці посередником з метою маскуванню або полегшення транспортування; д) в яких населених пунктах був і що там робив; е) хто розплачувався за доставлену наркотичну речовину; ж) яка сума комісійної винагороди; з) імена, прикмети інших посередників зі збуту; и) чи використовувалася допомога третіх осіб, які не підозрювали про злочинний характер перевезеного вантажу; к) чи був сигнал про благополучне завершення перевезення, якщо так, який саме, кому передавався, яким чином.

В кримінальних провадженнях про викрадення і вимагання наркотичних засобів необхідно з'ясувати: яка мета викрадення наркотичних засобів або наркотиковмісних рослин (напівфабрикату) або лікарського препарату (власне споживання, з метою збуту, для утримання притуку або схиляння до вживання наркотику інших осіб); хто є співучасниками викрадення, який розподіл обов'язків між ними (організатори, посібники, підбурювачі); які грошові суми виручені від продажу наркотиків; які обставини супроводжували збут, кому, яким чином (оптом чи вроздріб), за яку ціну збуті наркотики; які місця збереження викрадених наркотичних речовин, напівфабрикатів; чи використовувався при зберіганні транспорт, якщо так, то який саме (особистий, державний, громадський), хто вів автомобіль, чи був водій в

курсі злочинної дії; якщо викрадення відбувалося за допомогою підроблених документів, то яким способом вчинялася підробка; чи зберігалось викрадене до його реалізації в третіх осіб, чи були вони в курсі предмета зберігання, чи обіцяли прийняти на зберігання наркотичну речовину до здійснення злочинного умислу.

В кримінальних провадженнях про посів або вирощування заборонених культур, що містять наркотичні речовини, допитами підозрюваних потрібно з'ясувати: джерело придбання насіння або розсади; яка мета переслідувалася (виготовлення наркотичної речовини для власних потреб, з метою збуту або утримання притону); з числі ініціативи вирощувались наркомісткі культури, хто обіцяв після збору врожаю скупити напівфабрикати (ім'я, адреса, прикмети), яка була обумовлена система зв'язку, дата приїзду за «товаром», місце зустрічі, обіцяна ціна; хто обробляв ділянку під посів, висаджував насіння, доглядав за рослинами, збирав врожай, допомагав виготовляти наркотичну речовину із зібраних рослин; які знаряддя застосовувалися для посіву і вирощування, як давно ними користувалися, де вони знаходяться в даний момент.

В кримінальних провадженнях про організацію й утримання притонів для споживання наркотичних речовин, на допитах підозрюваних з'ясується: а) хто є співучасником в організації притону і який був розподіл обов'язків у злочинній групі (підбір помешкання, обговорення з власником помешкання умов найму, розробка плану функціонування, вербування клієнтури, забезпечення пристосуваннями для споживання наркотичних речовин); б) яке джерело придбання відповідних речовин (самостійне виготовлення, у третіх осіб); в) яка плата стягувалася за відвідування притону і вживання наркотичних речовин; г) чи здійснювалося в притоні схиляння осіб до споживання наркотичних речовин; д) чи супроводжувалося споживання наркотичних речовин у притоні вчиненням інших кримінальних правопорушень (згвалтуванням із використанням безпорадного стану потерпілої, катуванням, зараженням венеричною хворобою, вимаганням і ін.); е) час функціонування притону, частота, регулярність відвідування його клієнтами; ж) склад клієнтури (імена, адреси, телефони, засоби зв'язку й

ін.), спосіб вербування; чи були посередники у вербуванні; з) які речовини вживалися в притоні, яким способом і в якій дозі; и) чи володіли господар орендованого приміщення, його сусіди, родичі відомостями про характер діяльності злочинця; к) яка була мета утримання притону.

Вибір тактики допиту визначається залежно від слідчої ситуації, що існує на момент допиту. При цьому важливо знати про взаємовідносини між учасниками злочинної групи, враховувати психологію кожного з них.

Запитання для самоконтролю:

1. Предмет злочинного посягання кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.
2. Спосіб учинення та типова «слідова картина» кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.
3. Характеристика обстановки та особи злочинця кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.
4. Типові слідчі ситуації та напрями їх вирішення на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.
5. Типові слідчі версії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.
6. Огляд місця події під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.
7. Обшук під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.
8. Допит підозрюваних під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.

РОЗДІЛ 11. РОЗСЛІДУВАННЯ «КОМП'ЮТЕРНИХ» КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

11.1. Криміналістична характеристика «комп'ютерних» кримінальних правопорушень

«Комп'ютерні» кримінальні правопорушення охоплюють собою склади кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 361–363¹ КК України.

До числа елементів криміналістичної характеристики «комп'ютерних» кримінальних правопорушень можливо віднести:

- способи вчинення і приховування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень;
- знаряддя (засоби) вчинення кримінальних правопорушень;
- типову «слідову картину»;
- предмет злочинного посягання;
- особу злочинця;
- особу потерпілого.

Способи вчинення «комп'ютерних» кримінальних правопорушень поділяються на три групи. Перша група – це *способи безпосереднього доступу*. Під час їх реалізації інформація знищується, блокується, модифікується або копіюється. Також може порушуватися робота ЕОМ, системи ЕОМ або їх мережі шляхом видачі відповідних команд з комп'ютера, на якому інформація знаходиться. Безпосередній доступ може здійснюватися як особами, які працюють з інформацією, так і особами, які спеціально проникають до закритих зон та приміщень, де проводиться опрацювання інформації. Іноді злочинець з метою вилучення інформації, залишеної користувачами після роботи ЕОМ, обстежує робочі місця програмістів у пошуках чорнових записів, роздруківок, ділового листування (так зване «прибирання сміття») або здійснює перегляд і відновлення стертих програм. При цьому необхідно відзначити, що такий спосіб у даний час менш поширений у зв'язку з тим, що комп'ютерні дані легше перехопити при їх передачі телекомунікаційними каналами і комп'ютерними мережами, ніж при безпосередньому проникненні до приміщення.

Друга група включає *способи опосередкованого (віддаленого) доступу* до комп'ютерних даних. До них можна віднести:

1) підключення до лінії зв'язку законного користувача (наприклад, до телефонної лінії) і одержання тим самим доступу до його системи;

2) проникнення до чужої інформаційної мережі шляхом автоматичного перебору абонентських номерів із наступним з'єднанням з тим або іншим комп'ютером. Перебір здійснюється доти, поки на іншому кінці лінії не «озветься» чужий комп'ютер (комп'ютерний «абордаж»);

3) проникнення до комп'ютерної системи з використанням чужих паролів, коли незаконний користувач видає себе за законного користувача. При подібному способі, який одержав назву «повільний вибір», незаконний користувач здійснює підбір пароля для доступу до чужого комп'ютера, використовуючи для цього спеціально розроблені програми. Підбравши необхідний пароль (на думку спеціалістів, для підбору восьмизначного пароля потрібно не більше доби), незаконний користувач одержує доступ до комп'ютерної інформації і може проводити з нею будь-які дії під виглядом законного користувача: копіювати, модифікувати, видаляти, змушувати програми виконувати необхідні операції, наприклад, перераховувати кошти на свої рахунки, фальсифікувати платіжні документи, викрадати конфіденційну інформацію та ін.

Третю групу складають *змішані способи*, що можуть здійснюватися як шляхом безпосереднього, так і опосередкованого (віддаленого) доступу. До числа таких способів відносяться:

1) підміна даних – заміна або введення нових даних, що здійснюються, як правило, коли інформація вводиться або виводиться з ЕОМ;

2) таємне введення до чужої програми таких команд, що допомагають їй здійснити нові, незаплановані функції при одночасному зберіганні її працездатності («троянський кінь»). Наприклад, впроваджена програма може виконувати копіювання файлів, але одночасно знищувати дані про фінансову діяльність підприємства;

3) модифікація програм шляхом таємного впровадження до програми набору команд, що повинні спрацювати за певних умов через деякий час («логічна бомба»). Наприклад, як тільки програма перерахує кошти на підставний рахунок, вона самознищиться і при цьому знищить всю інформацію про здійснену операцію;

4) здійснення доступу до баз даних і файлів законного користувача за рахунок знаходження слабких місць у системах захисту («маскарад» або «самозванство» – хтось проникає до комп'ютерної системи, видаючи себе за законного користувача). Системи, що не мають засобів автентичної ідентифікації (наприклад, за фізіологічними характеристиками: за відбитками пальців, сітківкою ока, голосом тощо), залишаються без захисту проти цього прийому. Найпростіший шлях його здійснення – одержати ідентифікаційні коди законних користувачів. Виявивши їх, з'являється можливість читати й аналізувати наявну в системі інформацію, копіювати її, повертатися до неї по мірі необхідності;

5) використання помилок у логіці побудови програми і виявлення «прогалин». У літературі подібного роду способи одержали найменування «аварійний» і «склад без стін». Перший дозволяє здійснити несанкціонований доступ до інформації в момент спрацьовування спеціальних програм, які застосовуються на випадок виникнення збоїв або інших відхилень у роботі ЕОМ. Другий – у результаті системної поломки, коли деякі файли користувача залишаються відкритими і злочинець одержує можливість несанкціонованого доступу до цієї бази даних;

6) поширення комп'ютерними мережами або продаж програм, що призводять до знищення або блокування інформації, порушення працездатності ЕОМ, системи ЕОМ або їх мережі, включаючи переважну більшість комп'ютерних вірусів (на даний час спеціалістам відомо близько 15 тисяч видів вірусів).

Способи приховування аналізованої категорії кримінальних правопорушень значною мірою обумовлені способами їх вчинення.

При безпосередньому доступі до комп'ютерної інформації приховування слідів кримінального правопорушення зводиться до

відтворення обстановки, що передувала його вчиненню, тобто знищення залишених слідів (наприклад, слідів пальців рук на клавіатурі, кнопках дисководів та інших поверхнях, яких торкався злочинець; слідів взуття; мікрочастинок та ін.).

При опосередкованому (віддаленому) доступі приховування полягає в самому способі вчинення кримінального правопорушення, що ускладнює виявлення неправомірного доступу. Так, використання універсальних програм, призначених для застосування в аварійних ситуаціях дозволяє не тільки здійснити несанкціонований доступ до комп'ютера, минаючи всі засоби захисту і контролю, а й довільно змінювати будь-які атрибути файлів, не залишаючи при цьому ніяких слідів (робота цих програм не протоколюється).

Знаряддами вчинення «комп'ютерних» кримінальних правопорушень виступають засоби комп'ютерної техніки, у тому числі і спеціальне програмне забезпечення. До знарядь безпосереднього доступу можна віднести носії електронної інформації (лазерні диски, зовнішні жорсткі диски, flash-накопичувачі), різноманітне периферійне устаткування (наприклад, dvd-rom-накопичувачі), а також електронні ключі, особисті ідентифікаційні коди та ін. До знарядь опосередкованого (віддаленого) доступу відноситься насамперед мережеве устаткування, а також засоби доступу до віддалених мереж (засоби телефонного і супутникового зв'язку, модем).

Типова «слідова картина». Типові сліди, що залишаються злочинцями, доцільно об'єднати у дві групи: *речові та інтелектуальні.*

До першої групи входять:

а) сліди, що залишаються на засобах комп'ютерної техніки (сліди пальців рук, мікрооб'єкти на клавіатурі, дисководах, принтері, а також на магнітних носіях і CD та DVD дисках);

б) сліди, що залишаються на «робочому» місці злочинця, так звані сліди засобів для налагодження програм проникнення (наприклад, які-небудь рукописні записи – списки паролів, коди, таблиці шифрування, чернетки тощо);

в) сліди, що залишаються на засобах захисту інформації (спеціальних електронних картках, електронних ключах доступу до

персонального комп'ютера, пристроях упізнання користувача за голосом тощо).

Другу групу складають:

а) сліди, що вказують на зміни в заданій файлової структурі (перейменування каталогів і файлів, зміна розмірів і змісту файлів, зміна стандартних реквізитів файлів, поява нових каталогів і файлів, видалення з каталогів імен файлів, стирання або додавання окремих записів, фізичне знищення або розмагнічування носіїв та ін.);

б) сліди, що є результатом роботи антивірусних і тестових програм;

в) сліди, що відбивають зміни в заданій конфігурації комп'ютера (зміна файлів, поява нових і видалення старих мережевих пристроїв, зміна порядку взаємодії з периферійним устаткуванням (принтером, модемом тощо));

г) сліди, що характеризують незвичні прояви в роботі ЕОМ (уповільнене або неправильне завантаження операційної системи, уповільнена реакція машини на введення з клавіатури, уповільнена робота машини з накопичувачами при записі і зчитуванні інформації, неадекватні реакції ЕОМ на команди користувача, поява на екрані нестандартних символів, знаків та ін.);

г) сліди руху пакетів інформації з мережі Інтернет, де кожний забезпечується адресою комп'ютера-одержувача і по шляху проходження проходить декілька вузлових комп'ютерів (серверів), на яких залишаються сліди реєстрації проходження пакетів і сліди, залишені в результаті неправомірних дій злочинця.

Особа злочинця. Суб'єктами вчинення «комп'ютерних» кримінальних правопорушень є наступні категорії громадян:

1) особи, які знаходяться в трудових відносинах з підприємством (організацією, установою, фірмою або компанією), на якому вчинене кримінальне правопорушення (так звані внутрішні користувачі):

– оператори введення даних; програмісти; працівники служби захисту інформації; адміністратори баз даних; спеціалісти периферійного устаткування і засобів зв'язку; працівники, які забезпечують збереження дисків та інших накопичувачів із записом

інформації з обмеженим доступом; інженери; персонал, що проводить технічне обслуговування і ремонт ЕОМ, комп'ютерних систем або мереж;

– користувачі ЕОМ, які мають відповідну підготовку і вільний доступ до комп'ютерної системи або мережі;

– адміністративно-управлінський персонал – керівники, бухгалтери, економісти;

2) особи, які не знаходяться в трудових відносинах з підприємством (організацією, установою, фірмою або компанією), на якому вчинене кримінальне правопорушення (зовнішні користувачі):

– особи, які займаються перевіркою фінансово-господарської діяльності підприємства та ін.;

– користувачі та обслуговуючий персонал ЕОМ інших підприємств, які пов'язані комп'ютерними мережами з підприємством, на якому вчинене кримінальне правопорушення;

– особи, які мають у своєму розпорядженні комп'ютерну техніку і доступ до телекомунікаційних мереж (студенти вищих навчальних закладів, члени комп'ютерних клубів, курсів, шкіл, клубів програмістів);

– представники організацій і фірм, що займаються сервісним обслуговуванням, ремонтом, контролем і розробкою технічних і програмних засобів комп'ютерної техніки та ін.

За даними узагальнення судово-слідчої практики внутрішніми користувачами вчиняється 94% кримінальних правопорушень, тоді як зовнішніми користувачами – лише 6%, при цьому 70% – користувачі комп'ютерної системи, а 24% – обслуговуючий персонал. 52% осіб мали спеціальну підготовку в сфері роботи з комп'ютерною інформацією, 33% – вік до 20 років.

Активний розвиток комп'ютерних технологій призвів до формування такого узагальненого поняття комп'ютерних злочинців як «хакер». Їх визначають як особливу категорію спеціалістів у сфері обчислювальної техніки, які займаються пошуком методів і шляхів несанкціонованого доступу до електронної інформації з метою її заміни

або розкрадання, а також блокування роботи мережі і виведення з ладу програмного забезпечення.

Залежно від мети вчинення кримінального правопорушення, сфери застосування фахових навичок, хакери умовно поділяються на чотири групи:

До першої групи входять підлітки та студенти, що «зламують» коди і паролі більше через допитливість і самоствердження, прагнучи з'ясувати, що за це буде. Своїми діями вони створюють серйозні перешкоди для нормальної роботи мереж і комп'ютерів.

Другу групу хакерів складають «пірати» – особи, які займаються цілеспрямованим розкраданням нового програмного забезпечення, яке поширюється за плату. Характерним для даної категорії є формування стійких груп з чітким розподілом обов'язків між їх членами: одні «зламують» захисні коди і паролі програм, треті займаються їх реалізацією.

Третя група – це комп'ютерні хулігани, які поширюють комп'ютерні віруси, що знищують програмне забезпечення.

Злочинці четвертої групи полюють за конфіденційною інформацією, часом на замовлення, одержуючи за це матеріальну винагороду.

Особа потерпілого. Потерпілих від «комп'ютерних» кримінальних правопорушень можна поділити на три групи:

- власники комп'ютерних систем (79%);
- клієнти, які користуються їх послугами (13%);
- інші особи (8%).

При цьому слід зазначити, що потерпілі, особливо ті, що відносяться до першої групи, досить часто неохоче повідомляють (або не повідомляють зовсім) правоохоронним органам про кримінально протиправні факти у сфері електронної інформації з причин побоювання розкриття в ході досудового слідства системи безпеки та виявлення власних незаконних дій та ін. Подібна ситуація і створює високий рівень латентності даної категорії кримінальних правопорушень та істотно ускладнює процес їх розслідування та профілактики.

11.2. Початковий етап розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень

Можливо виділити відомості, якими зазвичай володіє слідчий на початковому етапі розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень. На їх основі можна визначити вихідні ситуації. До них відносяться дані про:

- 1) зовнішній прояв кримінально протиправного діяння;
- 2) способи доступу до комп'ютерної системи і безпосередньо до носіїв інформації;
- 3) вид інформації, що зазнала впливу;
- 4) суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення.

У своїй сукупності вони можуть утворювати наступні типові слідчі ситуації:

1. Встановлені факти перекручення електронної інформації, що циркулює в кредитно-фінансовій сфері, при цьому відомості про спосіб доступу до неї і осіб, які вчинили дане діяння, відсутні (виявляється приблизно у 60% випадків).

2. Встановлені факти кримінально протиправного заволодіння комп'ютерними даними, при цьому відомості про спосіб доступу до них і осіб, які вчинили дане діяння, відсутні (10%).

3. Встановлені факти злочинного заволодіння електронною інформацією, для доступу до неї застосовувався механічний вплив, при цьому відомості про осіб, які вчинили дане діяння, відсутні (10%).

4. Встановлені факти перекручення комп'ютерних даних, при цьому відомості про спосіб доступу до них і осіб, які вчинили дане діяння, відсутні (10%).

5. Встановлені факти знищення інформації в комп'ютерній системі, при цьому відомості про спосіб доступу до неї і осіб, які вчинили дане діяння, відсутні (5%).

6. Встановлені факти злочинного впливу на комп'ютерні дані (заволодіння, перекручення, знищення), при цьому є відомості про спосіб доступу і осіб, які вчинили дане діяння (5%).

Основою для розробки типових версій можна визнати мету вчинення «комп'ютерного» кримінального правопорушення. Можливо

виділити такі основні цілі вчинення «комп'ютерних» кримінальних правопорушень:

1) прагнення отримати матеріальну вигоду від заволодіння чужою власністю у вигляді: грошових коштів, інших матеріальних цінностей, конфіденційної інформації;

2) порушення авторських прав;

3) порушення алгоритму проходження інформації, знищення або пошкодження комп'ютерних програм і баз даних, а також їх носіїв.

На підставі вказаного можна виділити типові слідчі версії про подію «комп'ютерних» кримінальних правопорушень, а саме:

1. «Комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою отримання матеріальної вигоди:

а) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення є посяганням на розкрадання грошових коштів;

б) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою розкрадання грошових коштів групою осіб за попередньою змовою або організованою групою за участю співробітника даної установи; один із суб'єктів добре володіє навичками роботи з комп'ютерною технікою;

в) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою розкрадання грошових коштів співробітником даної установи, який володіє навичками роботи з комп'ютерною технікою;

г) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення з метою розкрадання грошових коштів учинене без участі співробітників даної установи злочинцями, один з яких володіє навичками роботи з комп'ютерною технікою.

2. «Комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення авторських прав:

а) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення авторських прав особою (особами), яка має вільний доступ до комп'ютерної техніки;

б) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення авторських прав особою (особами), яка не має вільного доступу до комп'ютерної техніки.

3. «Комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення алгоритму обробки інформації, знищення або пошкодження комп'ютерних програм і баз даних, а також їх носіїв:

а) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення алгоритму обробки, знищення або пошкодження інформації особою, яка має доступ до комп'ютерної техніки;

б) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення алгоритму обробки, знищення або пошкодження інформації особою, яка не має доступу до комп'ютерної техніки;

в) знищення, пошкодження або порушення алгоритму обробки інформації сталося внаслідок збою або несправності в автоматизованій системі і не є «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням.

При наявності підозрюваної особи головне завдання розслідування полягає у процесуальній фіксації доказів за допомогою власника інформаційної системи, а саме, встановлення:

а) порушення цілісності (конфіденційності) інформації в системі;

б) розміру збитку, заподіяного порушенням цілісності (конфіденційності) інформації;

в) причинного зв'язку між діями, що утворюють спосіб порушення, і наслідками, що наступили, шляхом деталізації способу порушення цілісності (конфіденційності) інформації в системі і характеру вчинених підозрюваним дій;

г) ставлення винної особи до вчинених дій і наслідку, що наступив.

Якщо підозрюваний затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення або відразу ж після його вчинення, для даної ситуації характерні наступні заходи:

а) особистий обшук затриманого;

б) допит затриманого;

в) обшук за місцем проживання затриманого;

г) огляд стану ЕОМ, мереж ЕОМ і машинних носіїв;

д) допити свідків-очевидців, а також осіб, які забезпечують роботу інформаційної системи в тому числі посадових осіб;

е) тимчасове вилучення (переважно за участю спеціаліста) документів, у тому числі на машинних носіях, що фіксували стан

інформаційної системи в момент вторгнення до неї зловмисника або її програм і наслідки вторгнення.

Одночасно необхідно вжити заходів до фіксації стану робочого місця підозрюваного, звідки він здійснив вторгнення до інформаційної системи і де можуть зберігатися сліди його дій.

При відсутності підозрюваної особи необхідно вжити заходів до пошуку місця, звідки було здійснене вторгнення до інформаційної системи.

З цією метою здійснюється пошук:

- місця входу до інформаційної системи і способу входу до системи;
- «шляхів проходження» зловмисника або його програм до «атакованої» системи.

Такими місцями зазвичай можуть бути: робоче місце зловмисника на службі або його місце проживання, а також інші місця, де встановлена відповідна апаратура.

Під час розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень, проводячи слідчі (розшукові) дії, необхідно пам'ятати, що всі кримінально протиправні операції здійснюються за допомогою комп'ютерів, а тому залишають сліди на магнітних носіях інформації (вінчестері, CD-дисках, флеш-картках, інших носіях інформації). Своєчасне виявлення комп'ютерних пристроїв і засобів, правильне їх вилучення визначає ефективність наступної комп'ютерно-технічної експертизи, що призначається з метою вилучення і закріплення інформації, яка зберігається на магнітних носіях, і виявлення, таким чином, зазначених слідів кримінально протиправної діяльності.

Під час розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень найбільш логічною є така сукупність обставин, що підлягають встановленню:

- 1) факт вчинення «комп'ютерного» кримінального правопорушення;
- 2) місце вчинення кримінального правопорушення;
- 3) час вчинення кримінального правопорушення;
- 4) надійність засобів захисту електронної інформації;
- 5) спосіб учинення кримінального правопорушення;
- 6) особи, які вчинили кримінальне правопорушення;
- 7) винність та мотиви правопорушників;

8) обставини, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, а також обставини, що характеризують особу підозрюваного, пом'якшують та обтяжують покарання;

9) характер та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

10) обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

11.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Обов'язковими підготовчими заходами, що проводяться до виїзду на місце проведення огляду місця події, є:

– з'ясування у поінформованої особи відомостей про подію (де, коли, за якими ознаками стало відомо про вже вчинене «комп'ютерне» кримінальне правопорушення або яке вчиняється в даний час, хто виявив ці ознаки, хто повідомив про подію);

– інформування про подію і виклик співробітників відповідних зацікавлених служб (наприклад, СБУ, ДБР);

– вжиття заходів щодо збереження обстановки, цілісності комп'ютерної системи, запобігання спробам проникнення до приміщень, що підлягають огляду (відмова від допомоги осіб з числа співробітників постраждалої організації, блокування й охорона приміщень тощо);

– обов'язкове залучення до участі в огляді спеціалістів та понятих. При цьому бажано мати заздалегідь складений список фахівців в галузі комп'ютерних технологій, які можуть надати слідству реальну допомогу як спеціалісти під час проведення відповідних слідчих (розшукових) дій;

– підготовка науково-технічних засобів. З метою оперативного огляду машинних носіїв інформації, до складу науково-технічних засобів необхідно включати й портативні комп'ютери. Сучасні технічні засоби дають можливість проведення відеозапису і фотографування, одночасно перетворюючи їх у цифрову (електронну) форму, при цьому якість зображення залишається постійною, тобто, не погіршується навіть від багатократного копіювання. Отже, спеціально підібране програмне забезпечення також є невід'ємною частиною науково-технічних засобів, необхідних для проведення огляду.

Після прибуття на місце події проводяться:

- перевірка ефективності блокування й охорони приміщень, видалення всіх сторонніх осіб;

- з'ясування кількості приміщень з комп'ютерною технікою, розташування і розподіл її в різних приміщеннях;

- опитування осіб, які виявили наслідки «комп'ютерного» кримінального правопорушення, або співробітників служби комп'ютерної безпеки (якщо такі є);

- планування огляду (визначення послідовності і порядку власних дій і дій учасників огляду).

Огляд комп'ютерної техніки необхідно розпочинати з пошуку слідів пальців рук на клавіатурі, ручному маніпуляторі (миші), комп'ютерних пристроях, кнопках системного блоку «reset» і «power».

Виконавши це, треба обов'язково зафіксувати у протоколі огляду стан комп'ютерної техніки та периферійного устаткування (ввімкнене або вимкнуте); вказати операційну систему, яка встановлена на комп'ютерах.

Під час огляду місця події та комп'ютерних даних необхідно за участю спеціаліста:

- вивчити журнали системних подій, файли обліку доступу до комп'ютерної системи, файли паролів, списки доступу маршрутизатора, журнали систем виявлення вторгнень, журнали web- серверів, DNS-серверів, поштових серверів, серверів баз даних, xDSL- модемів;

- виключити або максимально знизити можливість зміни досліджуваної системи;

- максимально задокументувати всі дії правопорушника шляхом створення файлів-доказів, виявлення всіх встановлених програмних засобів, а також створити файл із контрольними сумами всіх виявлених та створених комп'ютерних даних;

- із залученням спеціаліста здійснити копіювання всіх комп'ютерних даних: створених файлів-доказів, програмних засобів та файлів з контрольними сумами на відповідний технічний носій з можливістю однократного запису (CD-R, DVD-R);

- упакувати технічний носій з комп'ютерними даними з дотриманням криміналістичних рекомендацій та долучити до протоколу огляду.

Під час огляду комп'ютерної техніки, необхідно:

1) з'ясувати, чи сполучені комп'ютери, які знаходяться в приміщенні, у локальну обчислювальну мережу;

2) встановити, чи сполучений комп'ютер з обладнанням або обчислювальною технікою за межами приміщення, що обшукується;

3) з'ясувати, чи підключений комп'ютер до модему;

4) визначити, чи запущені програми на ЕОМ і які саме. Для цього необхідно вивчити зображення на екрані, якомога детальніше описати його в протоколі. У разі встановлення, що на момент проведення слідчої (розшукової) дії на комп'ютері запущені будь-які програми, спеціалісту необхідно вжити заходів до зупинення їх роботи;

5) встановити, чи не міститься в комп'ютері інформація, яка може сприяти розслідуванню. Кваліфіковано з'ясувати це може тільки спеціаліст шляхом огляду комп'ютерних даних, які зберігаються на жорсткому диску.

Допит свідків. У ході підготовки до допиту слідчий може вдаватися до допомоги спеціаліста в галузі комп'ютерної техніки, пояснення і вказівки якого сприятимуть правильному розумінню суті розслідуваного кримінального правопорушення, точнішому визначенню кола обставин, що підлягають доказуванню.

Під час підготовки до допиту необхідно:

– з'ясувати специфіку кримінального правопорушення, особливо, питання, що стосуються технічних аспектів підготовки й реалізації кримінально протиправних замислів;

– визначити обставини, які потребують уточнення. Такими можуть бути: відомості про потерпілу сторону, технічні та конструктивні особливості комп'ютерної системи, що піддавалася впливу, засоби комп'ютерної техніки, що використовувалися злочинцем і т.д.;

– сформулювати найскладніші запитання;

– підготувати доказові або інші матеріали для демонстрації під час допиту в разі необхідності, забезпечивши при цьому необхідний рівень їх збереження;

– особливу увагу звернути на підготовку науково-технічних засобів фіксації ходу слідчої (розшукової) дії.

Під час допиту свідків кожного разу необхідно з'ясувати:

– чи не цікавився хто-небудь комп'ютерними даними, програмним забезпеченням, комп'ютерною технікою даного підприємства, організації, закладу, фірми або компанії;

– чи з'являлися в приміщенні, де обробляється електронна інформація, сторонні особи, чи не зафіксовані випадки роботи співробітників з інформацією, що не належить до їх компетенції;

– чи не було збоїв у роботі програм, викрадень носіїв інформації і окремих комп'ютерних пристроїв;

– чи зафіксовані збої в роботі комп'ютерного обладнання, електронних мереж, засобів захисту електронної інформації;

– хто із співробітників працював позаурочно, хто цікавився інформацією, що не стосується їх безпосередньої діяльності;

– чи зафіксовані останнім часом випадки спрацювання засобів захисту електронної інформації;

– як часто перевіряються програми на наявність вірусів, які результати останніх перевірок;

– як часто оновлюється програмне забезпечення, яким чином його придбали;

– яким чином купується комп'ютерна техніка, як здійснюється її ремонт і модернізація;

– яким чином на підприємстві, в організації, закладі або фірмі здійснюється робота з інформацією, як вона надходить, обробляється і передається каналами зв'язку;

– хто ще є абонентом комп'ютерної мережі, до якої підключені комп'ютери даного підприємства, організації, закладу або фірми, яким чином здійснюється доступ до мережі, хто з користувачів має право на роботу в мережі, повноваження цих користувачів щодо роботи з інформацією;

– як здійснюється захист комп'ютерних даних, які засоби і методи захисту застосовуються та ін.

Обшук. У процесі підготовки до обшуку необхідно:

– з'ясувати, яка електронно-обчислювальна техніка є в приміщенні, де буде проводитися обшук, та її кількість;

- встановити, чи використовується в комплекті з обчислювальною технікою пристрій автономного або безперебійного живлення, і до яких наслідків може призвести вимкнення електроенергії;

- обов'язково залучити спеціаліста з комп'ютерних систем, оскільки його знання будуть необхідними під час проведення обшуку, а також для оперативного аналізу інформації і кваліфікованого її копіювання;

- підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яка буде використовуватися для копіювання комп'ютерних даних;

- вивчити особу власника комп'ютера, з'ясувати його професійні навички з володіння комп'ютерною технікою;

- визначити час обшуку і заходи, які забезпечують його конфіденційність;

- спрогнозувати характер інформації, яка, можливо, знаходиться в комп'ютері, її роль у швидкому й результативному обшуку, визначити, які комп'ютерні дані необхідно вилучити для подальшого дослідження.

Під час обшуку необхідно, в першу чергу, організувати охорону комп'ютерів. Не можна допускати до них будь-кого з присутніх у приміщенні. Варто знати, що зміну або знищення інформації може спричинити не лише робота з клавіатурою, але й увімкнення чи вимкнення комп'ютера. Тому, якщо на момент проникнення до приміщення комп'ютер був увімкнений, він має залишатися увімкненим до обстеження його спеціалістом. Всю роботу на ЕОМ має виконувати залучений спеціаліст.

Обшук під час розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень вимагає високої кваліфікації не лише спеціаліста з комп'ютерних систем, а й усієї слідчо-оперативної групи. Крім спеціальних дій з комп'ютером, під час такого обшуку потрібно чітко організувати пошукові заходи, спрямовані на виявлення тайників, в яких можуть знаходитися звичайні документи і предмети. Таким тайником може бути й системний блок комп'ютера. Він має деякі особливості будови, що роблять його зручним для організації сховищ. По-перше, всередині системного блоку дуже багато вільного місця. По-друге, завдяки модульній побудові системний блок комп'ютера дуже зручний і швидкий у розбиранні-складанні, яке здійснюється, як правило, без яких-небудь

додаткових пристроїв. Це сприяє зручному доступу до вузлів комп'ютера, не залишаючи слідів. По-третє, всередині комп'ютера використовуються електронні схеми з малою напругою, що не загрожує життю людини. Це дає можливість розкрити корпус, не відключаючи його від мережі живлення. По-четверте, материнська плата, кріпиться затискувачами до стіни корпусу, між якими залишається досить великий зазор, дуже зручний для зберігання документів. Для спеціаліста доступ до подібного тайника є нескладним.

Більшу частину інформації, що зберігається і обробляється комп'ютером, завжди можна скопіювати на переносні носії інформації – лазерні диски, флеш-карти тощо. Носії інформації можуть бути вилучені і приєднані до матеріалів кримінального провадження як речові докази.

У зв'язку з неможливістю швидко проаналізувати великий обсяг інформації на комп'ютері, її необхідно вилучити (шляхом виготовлення копії) для подальшого дослідження. Переписати інформацію можна на спеціально підготовлений жорсткий диск.

Допит підозрюваного. Під час допиту особи як підозрюваного в кожному конкретному випадку необхідно отримати відповіді, як мінімум, на наступні запитання:

1. Де й ким (на якій посаді) працює підозрюваний?
2. До якої електронної інформації він має доступ? Які операції з інформацією має право проводити? Якою є категорія його доступу до інформації?
3. Чи вміє підозрюваний працювати на комп'ютері? Рівень його кваліфікації?
4. Які ідентифікаційні коди й паролі за ним закріплені (в тому числі при роботі в комп'ютерній мережі)?
5. До яких видів програмного забезпечення підозрюваний має доступ?
6. З якого джерела або від кого конкретно підозрюваний дізнався про зміст інформації, до якої вчинив незаконний доступ?
7. Як підозрюваному вдалося проникнути до комп'ютерної системи (мережі)?
8. Звідки підозрюваний дізнався пароль (код) доступу до інформації?
9. Чи має він обмеження на допуск до приміщення, де встановлена комп'ютерна техніка, і які саме?

10. Чи ознайомлений він з порядком роботи з інформацією, інструкціями про порядок проведення робіт?

11. Чи не надходили підозрюваному пропозиції від сторонніх осіб про передачу якої-небудь електронної інформації, програмного забезпечення?

Проведення судових експертиз. На вирішення технічної експертизи комп'ютерної техніки виносяться наступні запитання:

1. Яка модель комп'ютера представлена на дослідження, які його технічні характеристики, параметри периферійних пристроїв?

2. Чи справна представлена комп'ютерна техніка? Чи можлива її експлуатація? Якщо ні, то з яких причин?

3. Чи відповідає представлена документація даним технічним пристроям і периферійному обладнанню?

4. Які умови складання комп'ютера і його комплектуючих: фірмове збирання, збирання з комплектуючих на іншій фірмі або кустарне збирання?

5. Чи мають місце несправності окремих пристроїв комп'ютера?

6. Чи не проводилась адаптація комп'ютера для роботи специфічних користувачів (лівша, людина з дефектом зору і ін.)?

Під час проведення експертизи даних і програмного забезпечення можуть вирішуватися наступні питання:

1. Який тип операційної системи використовується в комп'ютері? Яка її версія?

2. Які програмні продукти експлуатуються на даному комп'ютері? Чи є вони ліцензійними, або «піратськими» копіями, або власними оригінальними розробками? Коли проводилася інсталяція (встановлення) даних програм?

3. Яке призначення програмних продуктів? Для вирішення яких прикладних задач вони призначені? Які способи введення і виведення інформації використовуються? Чи відповідають результати виконання програм потрібним діям?

4. Які програмні методи захисту інформації (паролі, ідентифікаційні коди, програми захисту і т.д.) використовуються?

5. Чи були спроби підбирання паролів або інші спроби незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів),

систем і комп'ютерних мереж?

6. Яка інформація міститься в прихованих файлах?

7. Чи є на представленому магнітному носії стерті (знищені) файли?

Якщо так, то які їх імена, розміри і дати створення, давність знищення?

8. Чи можливе відновлення раніше знищених файлів і який їх зміст?

9. Чи змінювався зміст файлів (вказати, яких саме), якщо так, то в чому він виявився?

10. У якому вигляді зберігається інформація про результати роботи антивірусних програм, програм перевірки контрольних сум файлів? Який зміст даної інформації?

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

2. Знаряддя (засоби), способи вчинення і приховування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

3. Особа злочинця і потерпілого від «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

4. Типова «слідова картина» «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

5. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

6. Особливості огляду місця події під час розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

7. Предмет допиту свідків і підозрюваних під час розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

8. Особливості проведення обшуку під час розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень.

9. Експертизи, що призначаються під час розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень, та питання, які вони вирішують.

РОЗДІЛ 12. Розслідування службового підроблення

12.1. Криміналістична характеристика службового підроблення

Службове підроблення – складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів (ст. 366 КК України). Суспільна небезпека службового підроблення характеризується тим, що, як правило, службове підроблення супроводжує більшість кримінально протиправних діянь корупційної спрямованості і становить спосіб учинення таких правопорушень.

Службове підроблення може становити собою як самостійне кримінальне правопорушення (коли мета кримінально протиправної діяльності службової особи полягала саме в підробленні офіційних документів), так і виступати елементом злочинної технології – комплексу взаємопов'язаних актів поведінки (кримінально караних діянь), об'єднаних єдиним задумом і спрямованих на досягнення єдиної злочинної мети. Досліджуваний вид кримінально протиправної діяльності службових осіб часто пов'язаний з учиненням безлічі різних кримінальних правопорушень. Всі вони переважно інтегруються в організованій злочинній діяльності, яка характеризується єдністю умислу її учасників, погодженістю способів, методів і засобів їх підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення та його наслідків. Всі ці дії здебільшого організують та реалізують службові особи, наділені певними повноваженнями, які вони використовують для досягнення своєї кримінально протиправної мети.

Криміналістична характеристика службового підроблення включає в себе такі елементи:

- особа злочинця;
- предмет безпосереднього злочинного посягання;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- типова «слідова картина».

Особа злочинця. Суб'єктом вчинення службового підроблення завжди є службова особа – спеціальний суб'єкт відповідно до положень

ст. 18 КК України. Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів. Якщо ж підроблення документа вчиняє приватна особа, то відповідальність настає за ст. 358 КК України (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів).

Особа злочинця характеризується за сукупністю ознак: соціальні демографічні, моральні, психологічні.

За соціально-демографічними ознаками найчастіше службове підроблення вчиняють громадяни України (99%), віком 40–59 років (56%), чоловіки (62%), що мають вищу освіту (66%). Для службового підроблення не характерний груповий спосіб вчинення: лише 14% осіб вчинили кримінальне правопорушення у складі групи, що пояснюється

механізмом кримінально протиправного діяння, який, як правило, не потребує залучення інших осіб. Службова особа, яка вчиняє службове підроблення, характеризується високим соціальним статусом, наділена певним рівнем службових повноважень, в тому числі, зі взаємодії з громадянами, представниками юридичних осіб тощо. У переважній більшості випадків особа злочинця перебувала у шлюбі (70%), лише 28% осіб на утриманні мали малолітніх дітей.

Морально-психологічні ознаки особи злочинця характеризуються мотивом вчинення кримінально протиправного діяння. Як правило, службове підроблення особи вчиняють для задоволення власних потреб: набуття певного матеріального або соціального статусу, нових владних повноважень, самоутвердження, протиставлення себе суспільству тощо.

Службове підроблення відноситься до так званих предметних кримінальних правопорушень. Наявність офіційного документу як *предмету безпосереднього злочинного посягання* в цьому кримінальному правопорушенні є обов'язковим.

Ознаки, які повинен мати документ для надання йому статусу офіційного:

1) документ повинен містити певну інформацію (відомості, дані тощо);

2) така інформація має бути зафіксована у відповідній формі (письмовій, цифровій, знаковій) і мати певні реквізити (бланк, печатку, штамп, голограму), які передбачені законом чи іншим нормативним актом;

3) інформація повинна бути зафіксована на відповідному матеріальному носії (папері, дискеті, диску, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці тощо) з метою її зберігання, використання або розповсюдження;

4) документ має бути складений, засвідчений, виданий чи розповсюджений в інший спосіб службовою особою від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та об'єднань, а також підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності;

5) офіційним є лише такий документ, що містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які породили чи здатні породити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

Якщо підроблений документ не відповідає хоча б одному з визначених ознак, він не може розглядатися як офіційний.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення. Службове підроблення – це завжди діяння, яке передбачає активні дії правопорушника. Вчинятися службове підроблення може в декілька способів:

- 1) складання неправдивих офіційних документів;
- 2) видача завідомо неправдивих офіційних документів;
- 3) внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей;
- 4) інше підроблення офіційних документів.

Складання неправдивих документів – це повне виготовлення документа, який містить інформацію, що не відповідає дійсності. При цьому форма та реквізити документа відповідають необхідним вимогам. Мова йде про інтелектуальну підробку документа, коли зміст та форма неправдивого документа відповідають вимогам, встановленим для офіційних документів. При складанні неправдивих документів такі документи виготовлені з використанням відповідних матеріалів та містять всі необхідні реквізити, але при цьому, наприклад, наділяють певними правами чи повноваженнями осіб, які не мають на це права. Така підробка, на відміну від матеріальної (технічної), виявляється

слідчим шляхом. Нерідко службове підроблення в такий спосіб вчиняється з метою приховання інших вже вчинених кримінальних правопорушень (розтрати майна службовою особою, приховання фактів нецільового використання бюджетних коштів, ухилення від сплати податків тощо).

Видача неправдивих документів означає надання фізичним або юридичним особам такого документа, зміст якого повністю або частково не відповідає дійсності та який був складений або службовою особою, яка його видала, або іншою службовою особою. Видача неправдивого документа матиме місце й у тому випадку, якщо документ був складений приватною особою, але потім був засвідчений службовою особою і виданий нею іншим фізичним чи юридичним особам від імені тієї організації, яку представляє службова особа, що видала цей документ. У цьому випадку складання документа (його інтелектуальна підробка) є способом підготовки до видачі неправдивого документу, оскільки метою службового підроблення, як правило, є не просто складання документа, а використання такого неправдивого документа в інтересах певних осіб (наприклад, виготовлення та видача паспорта громадянина України на ім'я особи, що не має громадянства України, але має намір використати паспорт для набуття громадянських прав; виготовлення та видача посвідчення учасника бойових дій особі, яка не є такою, але має намір використати його для отримання певних пільг). Тому виготовлення нерозривно пов'язане з видачею такого завідомо неправдивого документа для його подальшого використання, як правило, з кримінально протиправною метою. В таких випадках службове підроблення може розглядатися як спосіб підготовки до вчинення інших кримінальних правопорушень і виступає частиною злочинної технології.

Внесення до документів неправдивих відомостей означає включення інформації, яка повністю або частково не відповідає дійсності, до офіційного документа. При цьому форма документа та всі його реквізити відповідають необхідним вимогам. Тобто службова особа під час складання офіційного документа вносить до нього завідомо неправдиві відомості (повністю або частково): внесення неправдивих відомостей до реєстрів, журналів бухгалтерського обліку тощо.

Наприклад, навмисне збільшення терміну відрядження в посвідченні про відрядження співробітника, або включення до акту виконання підрядником певної роботи, яка по факту не виконувалася тощо.

Інше підроблення документів становить собою повну або часткову зміну змісту документа чи його реквізитів, однак не за рахунок внесення до нього неправдивих відомостей, а шляхом їх виправлень, підчищень, дописок, витравлювань чи використання інших подібних способів. Інше підроблення документів є своєрідним антиподом внесення до документа неправдивих відомостей, оскільки неправдиві відомості у цьому випадку до документа не вносяться, а виправляються або знищуються відомості, що вже є у документі та відповідають дійсності.

Мова йде про матеріальну підробку документів (технічна зміна змісту документів чи їх реквізитів) шляхом: заміни частини документа (видалення або заміна сторінок, додавання нових сторінок, вклеювання (переклеювання) фотокартки, заміна планів, схем, креслень тощо); видалення тексту (повністю або частково) шляхом підчищення, травлення, змивання; внесення нових записів шляхом дописування, додруковування, домальовування; нанесення відбитків печаток та штампів в різний спосіб (малювання, перекопіювання, друкування) тощо. Суб'єктом внесення технічних змін до офіційних документів є службова особа.

Способи вчинення службового підроблення можуть поєднуватися, наприклад: складання та видача завідомо неправдивого свідоцтва учасника бойових дій та подальша підчистка порядкового номеру видачі свідоцтва в журналі обліку видачі таких документів.

Типова «слідова картина» службового підроблення характеризується наявністю певних слідів – матеріальних та ідеальних. Основні матеріальні сліди, що залишаються в результаті вчинення службового підроблення, є сліди підробки саме неправдивого офіційного документу.

Кожному зі способів учинення службового підроблення притаманна наявність певних слідів, які знаходять відображення в неправдивому офіційному документі. За цими слідами можна встановити спосіб учинення підроблення та особу, яка його вчинила.

Ознаки, що характеризують певний спосіб службового підроблення, можна поділити на групи:

- ознаки складання неправдивого документу;
- ознаки видачі неправдивого документу;
- ознаки внесення завідомо неправдивої інформації в документ;
- ознаки іншого підроблення документу.

Причому, ознаки трьох перших груп характеризують інтелектуальну підробку документів, слідами якої є неузгодженості та суперечності змісту неправдивого документу з іншими документами чи частинами документу, достовірність яких не викликає сумніву, або з показаннями інших осіб, які сприймали факти, що викладені в документі. Для виявлення таких слідів досліджується зміст документу та зіставляється з іншими матеріалами кримінального провадження. Факт службового підроблення в таких випадках встановлюється слідчим шляхом в результаті проведення сукупності процесуальних дій.

До четвертої групи ознак відносяться характерні сліди, що залишаються на документі в результаті його матеріальної (технічної) підробки: нерівномірність шару паперу, відсутність верхнього шару паперу в місці підчистки, розмитий текст, відмінності в кольорі чорнила, невідповідність малюнку відбитку печатки на фотографії та на сторінці документу, різна щільність рукописного тексту, розмиви фарбуючої речовини на сторінках документу, плями тощо. Сліди матеріальної підробки документів виявляються в результаті проведення технічної експертизи документів.

До матеріальних слідів можна віднести й інші документи, які супроводжують діяльність підприємства, установи, організації, службова особа якої вчинила службове підроблення, що відображають певні технологічні процеси, або облік матеріальних цінностей, проведених робіт, виданих документів тощо. Крім того, залежно від сфери діяльності підприємства, установи, організації, до матеріальних слідів можуть належати й результати виконання певних робіт (коли має місце внесення завідомо неправдивих відомостей в офіційний документ), передані матеріальні цінності, набуті гроші тощо.

До ідеальних слідів службового підроблення можна також віднести інформацію, якою володіють колеги по роботі службової особи, родичі, знайомі, зацікавлені особи, співучасники правопорушника та сам правопорушник. Їх носіями можуть бути особи, які безпосередньо сприймали кримінально протиправну діяльність (очевидці), та особи, які безпосередньо не сприймали кримінально протиправну діяльність, але сприймали її результати.

Для виявлення носіїв ідеальних слідів важливе значення має місце і час вчинення кримінального правопорушення. Оскільки службове підроблення вчиняється, як правило, на робочому місці правопорушника у робочий час (оскільки правопорушнику необхідно виготовити, скласти неправдивий документ, зареєструвати його в реєстрах, нанести необхідні реквізити тощо), свідками цього кримінального правопорушення можуть бути колеги по роботі (секретар або працівник, відповідальний за присвоєння номеру документу, візування, проставлення печатки тощо). Ці ж особи можуть надати інформацію і про невідповідність змісту такого документу іншим документам.

Таким чином, криміналістична характеристика службового підроблення є системою криміналістично значущої інформації про цей вид кримінального правопорушення, яка включає в себе такі елементи: особа злочинця, предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, типова «слідова картина». Між елементами криміналістичної характеристики службового підроблення існують стійкі кореляційні (взаємопов'язані та взаємообумовлені) зв'язки, що відображають механізм кримінально протиправної діяльності при вчиненні службового підроблення. Так, при виявленні факту службового підроблення визначається його спосіб та на цій основі висуваються версії про особу правопорушника, наявність або відсутність зв'язків суб'єкта з співучасниками, встановлюється типова «слідова картина» кримінального правопорушення. Предмет злочинного посягання пов'язаний з особою злочинця – вид документа, який зазнав підробки, може свідчити про суб'єкта кримінального правопорушення – службову особу, яка вчинила службове підроблення. Спосіб службового

підроблення обирається правопорушником залежно від предмету злочинного посягання.

Криміналістична характеристика службового підроблення дозволяє відмежувати його від інших кримінальних правопорушень, зокрема від підроблення документів, а також кримінальних правопорушень, учинених шляхом підроблення документів. Криміналістична характеристика службового підроблення дає уявлення щодо кола обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень цього виду, та слугує основою для висунення версій та організації і планування розслідування в цілому.

12.2. Початковий етап розслідування службового підроблення

Ефективність розслідування службового підроблення напряму залежить від ефективності організації його початкового етапу – з моменту отримання інформації про подію правопорушення (ознаки службового підроблення) до встановлення підозрюваної особи (осіб).

Основною метою початкового етапу розслідування службового підроблення, й, відповідно, всіх слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій на цьому етапі є виявлення та збирання доказів – слідів, що залишилися в результаті вчинення кримінального правопорушення.

На початковому етапі розслідування суб'єкт розслідування стикається з активною протидією з боку службової особи, стосовно якої є інформація щодо вчинення нею службового підроблення. Чим вище соціальне становище службової особи, тим більш активною є така протидія. Особливість протидії розслідуванню службовими особами визначає застосування криміналістичних засобів та методів щодо подолання такої протидії. Розроблені криміналістичні рекомендації реалізуються під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних заходів протягом усього процесу розслідування службового підроблення.

Дуже часто службове підроблення є способом приховання інших кримінальних правопорушень, в тому числі корупційних. Тому типовою є слідча ситуація, коли в ході розслідування іншого кримінального

правопорушення у сфері службової діяльності слідчий виявляє ознаки службового підроблення: наявність офіційних документів з відомостями, зміст яких протирічить іншим офіційним документам, або суттєво змінює їх зміст.

Службове підроблення може бути також виявлене під час розслідування порушень правил безпеки при будівництві, порушенні правил безпеки руху та експлуатації транспорту тощо. Службові особи, маючи намір приховати вчинені ними порушення, вносять до документів минулою датою відомості про нібито виконані регламентні роботи, технічні огляди, медичні освідування співробітників чи їх інструктажі по техніці безпеки тощо.

Також типовою є ситуація, коли службове підроблення виявляється в ході перевірки певних документів, що посвідчують особу або певні юридичні факти, в учасників кримінальних проваджень, які розслідує слідчий. Наприклад, в ході перевірки особи підозрюваного слідчий встановлює факт зміни ним своїх дійсних біографічних даних: в документі, що представляє підозрюваний, вони мають інший зміст, ніж в інших документах. Це може бути паспорт, свідоцтво про народження, нотаріально складений документ тощо.

Інформація про службове підроблення може бути також отримана від заявника – працівника підприємства, установи, організації, службова особа яких вчинила службове підроблення, і про факт якого стало відомо заявникові.

З урахуванням обсягу інформації, якою володіє слідчий при виявленні ознак службового підроблення, можна виділити наступні типові слідчі ситуації, що обумовлюють характер початкового етапу розслідування:

- 1) наявні фактичні дані, що вказують на службове підроблення та службову особу, причетну до нього, але не відомо, чи дійсно подія мала місце, її кримінально протиправний характер та причетність особи до неї;
- 2) встановлений факт службового підроблення та особа, але не відомий характер її вини;

3) виявлений факт службового підроблення та його кримінально протиправні наслідки, вчинити яке могли певні особи, враховуючи їх службове становище;

4) встановлений факт службового підроблення та його кримінально протиправні наслідки, але відсутні відомості про особу злочинця.

Залежно від характеру дій особи злочинця та його мотивів можна виділити наступні типові слідчі ситуації:

– службове підроблення вчинене службовою особою у власних інтересах з корисливою метою або з метою приховання чи вчинення інших кримінально протиправних дій, в тому числі корупційної направленості;

– службове підроблення вчинене службовою особою в інтересах іншої особи (осіб).

Відповідно, типовими версіями, що мають бути висунуті та перевірені слідчим при виявленні ознак службового підроблення, є наступні:

– має місце службове підроблення як самостійне кримінальне правопорушення;

– службове підроблення має місце як елемент злочинного механізму, пов'язаного з учиненням інших кримінальних правопорушень;

– наявні ознаки службового підроблення, але службове підроблення не має місця, а наявні помилка службової особи при складанні офіційного документу;

– має місце не службове підроблення, а інше кримінальне правопорушення (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів – ст. 358 КК України).

Обмежена інформація про механізм події правопорушення та протидія з боку службової особи створюють певні труднощі для слідчого на початковому етапі розслідування. Тому організація та планування проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування повинні забезпечувати можливість:

- отримання об'єктивної інформації про характер події;
- встановленні ролі та зацікавленості кожного з учасників події правопорушення;

- отримання об'єктивних показань;
- прогнозування ходу розслідування.

Як свідчать результати слідчої та судової практики з розслідування службових підроблень, при виявленні ознак службового підроблення на початковому етапі його розслідування слідчий проводить наступні слідчі (розшукові) дії:

- огляд офіційних документів, з якими працювала службова особа, та їх тимчасове вилучення;
- обшук за місцем роботи службової особи (огляд, якщо місце роботи – підприємство, установа, організація державної чи комунальної форми власності) та її проживання;
- допит заявника (в разі наявності) та осіб, яким службова особа видавала документ чи надавала вказівки щодо дій з ним;
- проведення судових експертиз.

Залежно від слідчих ситуацій алгоритм проведення слідчих (розшукових) дій може змінюватися.

До обставин, що підлягають встановленню під час розслідування службового підроблення, відносяться:

- офіційний статус документів, що становлять предмет службового підроблення;
- неправдивість відомостей, що містяться в документах;
- коло зацікавлених у вчиненому службовому підробленні осіб та наявність зв'язку цієї зацікавленості з діями службової особи;
- наявність особистої зацікавленості службової особи (осіб), яка вчинила службове підроблення;
- права та законні інтереси громадян, установ, організацій, що були порушені при вчиненні службового підроблення;
- яким конкретно суспільним відносинам спричинена шкода та її обсяг.

Для встановлення зазначених обставин при виявленні ознак службового підроблення першочергово необхідно провести огляд

відповідного документу (документів) та його тимчасове вилучення. Під час такого огляду встановлюються сліди підроблення: внесення завідомо неправдивих відомостей або технічна зміна змісту офіційних документів.

При виявленні ознак службового підроблення важливого значення набуває своєчасне вилучення документів, які перебувають у користуванні підприємств, установ, організацій, та містять важливу інформацію, що вказує на факт службового підроблення. Своєчасність вилучення таких документів позбавляє службову особу можливості їх знищити з метою усунення чи приховання слідів службового підроблення. Такі документи можуть бути вилучені як в ході проведення огляду, так і в рамках заходу забезпечення кримінального провадження – тимчасового доступу до речей і документів.

Залежно від характеру отриманої інформації, документами, що підлягають вилученню, можуть бути:

- накази про призначення або переміщення по службі, службове листування, реєстраційні документи, які затверджувалися службовою особою тощо;
- документи бухгалтерського обліку та звітності;
- договори, книги обліку видачі довіреностей;
- документи обліку операцій по розрахункових рахунках;
- документи, що підтверджують факт приймання-здачі певних об'єктів чи робіт або факт пересування транспорту, касові документи;
- документи складського обліку.

Під час організації та проведення огляду за місцем роботи службової особи та перебування документів, а також тимчасового вилучення цих документів, слідчому необхідно передбачити ситуацію відмови службової особи надати відповідні документи або заяви про відсутність документів саме в цьому місці та передачі їх до іншої організації чи знищення. З метою попередження подібних ситуацій слідчому необхідно заздалегідь допитати співробітників підприємств, установ, організацій щодо порядку діловодства, умов зберігання та обліку документів, повноваження відповідальних осіб, їх функціональні обов'язки щодо вчинення певних дій тощо. Наявність такої інформації

забезпечить раптовість та ефективність проведення огляду та вилучення документів.

В разі неможливості отримати всі необхідні документи в ході огляду, проводиться обшук як за місцем роботи службової особи, так і за місцем проживання.

Таким чином, на початковому етапі розслідування службового підроблення всі дії слідчого спрямовані на виявлення та збирання фактичних даних, що вказують на факт учинення службового підроблення та службову особу, яка його вчинила. Крім того, зусилля слідчого під час розслідування службового підроблення повинні бути спрямовані на встановлення фактів приховування вчинених раніше кримінальних правопорушень, в тому числі, корупційних, та виявлення фактів протидії розслідуванню.

Дотримання криміналістичних рекомендацій та процесуальних форм проведення процесуальних дій на початковому етапі розслідування є запорукою формування логічної системи доказів, що забезпечує встановлення службової особи, яка вчинила службове підроблення, та ефективне розслідування на подальшому етапі.

12.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд. Під час розслідування службового підроблення виникає необхідність проведення огляду та вилучення як паперових, так і електронних документів (при наявності електронного документообігу на підприємстві, установі, організації). Тому для проведення огляду слідчому необхідно залучати спеціаліста в галузі комп'ютерних технологій, який кваліфіковано допоможе отримати матеріальне відображення електронних документів під час їх огляду та вилучення.

В ході огляду документів слідчий встановлює:

- чи дотриманий порядок їх надходження (створення) та хто за це відповідає;
- чи дотримано правил оформлення документів та які вони мають реквізити;

- коли та ким створений електронний документ, чи вносилися до нього зміни, чи посвідчений цей факт відповідно до встановленого порядку;
- хто має доступ до комп'ютерної техніки та електронного підпису;
- чи порушена черговість проходження (розгляду) документу, якщо так, то з чиєї ініціативи;
- чи мали місце прискорені строки вчинення певних дій по службі;
- чи всі необхідні для вирішення питання документи були присутні у справі і як вони оформлені.

Допит. Вміле проведення допиту суттєво впливає на ефективність розслідування службового підроблення. Під час допиту встановлюється не лише мотив учинення кримінального правопорушення, а й спосіб його вчинення, участь кожного з учасників, механізм події в цілому.

Специфіка допиту полягає у тому, що до моменту його проведення, як правило, слідчий не має достатньої інформації про подію кримінального правопорушення, навіть при наявності висновку експерта з приводу документів, що становлять предмет злочинного посягання під час розслідування службового підроблення. Тому алгоритм допиту визначається необхідністю з'ясування обставин, що передують події правопорушення, супроводжують його, впливають на його вчинення.

Метою допиту є з'ясування кола обставин, які свідчать про дії службової особи під час учинення кримінального правопорушення та, власне, становлять предмет допиту на початковому етапі розслідування службового підроблення.

Як свідки, зазвичай, допитуються колеги по службі, працівники бухгалтерії, суміжних організацій, родичі та друзі службової особи. Тактика допиту таких свідків повинна враховувати можливу зацікавленість зазначених осіб у виправданні службової особи, яка вчинила службове підроблення, можливо, навіть в інтересах цих осіб. Тому на підготовчому етапі допиту свідків слідчий повинен ретельно вивчити особу допитуваного з метою оптимального вибору тактичних прийомів, спрямованих на викриття можливих неправдивих показань.

Тактика допиту інших свідків (заявників, відвідувачів установи) зводиться до застосування тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію в їх пам'яті фактів, що детально відтворюють важливі для розслідування обставини кримінального правопорушення.

Важливе значення в ході розслідування службового підроблення має також допит підозрюваного, проведення якого, як правило, є характерним для наступного етапу розслідування.

Ефективність допиту підозрюваного, в більшості випадків, визначає ефективність розслідування в цілому.

Під час розслідування службового підроблення в ході допиту підозрюваний може повністю визнавати свою вину, визнавати свою вину частково, не визнавати повністю.

До проведення допиту підозрюваного слідчий повинен ретельно підготуватися. В процесі підготовки він повинен прогнозувати відмову підозрюваного визнавати свою вину та причетність до події правопорушення та надання у зв'язку з цим завідомо неправдивих показань. Тому він обов'язково повинен підготувати докази, які б викривали підозрюваного у вчиненні ним службового підроблення та підтверджували окремі обставини кримінального правопорушення.

Так, наприклад, підозрюваний може заперечувати факт знайомства з особою, в інтересах якої вчинене службове підроблення. Для спростування такої заяви підозрюваному необхідно продемонструвати показання цієї особи, які б вказували на протилежне; докази, які б підтверджували, що особа приходила до підозрюваного на прийом (відео-, аудіо запис, книга відвідувань, перепустки, показання свідків, роздруківка телефонних дзвінків тощо).

Підозрюваний може визнавати факт свого знайомства з особою, в інтересах якої вчинене службове підроблення, але заперечувати факт здійснення службового підроблення. В такому випадку слідчому доцільно продемонструвати свою обізнаність з інших обставин кримінального провадження, які йому достовірно відомі та якими він володіє в повному обсязі, а також надати завідомо неправдиві офіційні документи, показання свідків, висновки експертів, що підтверджують:

- належність авторства документу допитуваній особі;

- факт створення (друку) документу на обладнанні допитуваної особи;
- факт наявності на документі слідів пальців рук допитуваної особи;
- факт тотожності підпису допитуваної особи з підписом в документах тощо.

У випадках, коли у вчиненні службового підроблення підозрюється декілька осіб та кожна намагається перекласти провину на іншу особу, або коли показання підозрюваної особи протирічать показанням свідків, слідчому доцільно провести одночасний допит двох та більше вже допитаних осіб з метою усунення протиріч в наданих показаннях та з'ясування істини. Викликаним для допиту особам по черзі пропонується надати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим можуть бути поставлені питання, пред'явлені інші докази: документи, показання інших осіб, висновки судових експертиз. В такій ситуації слідчий не повинен виключати варіанта, що, користуючись нагодою ознайомлення з показаннями один одного, допитувані особи змінять свої показання та в подальшому продовжуватимуть надавати неправдиві показання, але вже однакові. Для попередження таких ситуацій під час розслідування службового підроблення, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 366 КК України), можливе проведення негласних слідчих (розшукових) дій для спостереження за особами та контролю і фіксації результатів їх комунікації, під час якої вони можуть домовитися про надання однакових показань чи залякувати одна одну.

Під час проведення допиту підозрюваного необхідно пам'ятати про недопущення погроз, залякування, постановки навідних запитань допитуваній особі. Але, разом з тим, якраз під час розслідування службових підроблень багато вчених-криміналістів схиляються до думки щодо доцільності застосування таких тактичних прийомів як «слідчі хитрощі», «психологічні пастки». До них належать «допущення легенди», «відвертання уваги», «розпалювання конфлікту», створення помилкової уяви, що слідчому «все відомо» та ін.

Проведення судових експертиз. Однією з важливих слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування службового підроблення є проведення судових експертиз. Часто саме за результатами судових експертиз встановлюється факт службового підроблення та спосіб його вчинення (вид технічної підробки документу).

Для перевірки фінансової та господарської діяльності підприємства, установи, організації або окремих осіб проводяться судово-економічні експертизи. Товарознавча експертиза проводиться для встановлення якості готових промислових та продовольчих товарів, їх сортності, вартості (собівартості), результати яких дозволяють зіставити отримані дані з відомостями, що містяться в офіційних документах.

Для встановлення виконавця рукописних реквізитів (текстів, підписів) в офіційних документах під час розслідування службового підроблення нерідко проводиться почеркознавча експертиза. А для встановлення авторства тексту – авторознавча експертиза, причому, як за друкованим текстом та рукописними реквізитами паперових документів, так і за текстом (змістом) електронних документів.

Види та способи технічної підробки документів (внесення змін до первісного змісту документів) визначаються за результатами проведення технічної експертизи документів.

За результатами проведених на початковому етапі розслідування службового підроблення судових експертиз слідчий не лише отримує докази факту підроблення, але й має можливість визначити спосіб його вчинення (складання завідомо неправдивого офіційного документу, внесення до офіційного документу завідомо неправдивих відомостей, технічна підробка документів) та особу, яка вчинила певні дії, пов'язані з механізмом учинення службового підроблення.

Запитання для самоконтролю:

1. Елементи криміналістичної характеристики службового підроблення.

2. Кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики службового підроблення.
3. Способи вчинення службового підроблення як елемент криміналістичної характеристики.
4. Способи технічної підробки документів.
5. Предмет злочинного посягання при вчиненні службового підроблення як елемент криміналістичної характеристики.
6. Типова «слідова картина» службового підроблення як елемент криміналістичної характеристики.
7. Особа злочинця службового підроблення як елемент криміналістичної характеристики.
8. Типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування службового підроблення.
9. Допит підозрюваних та свідків під час розслідування службового підроблення.
10. Судові експертизи, що призначаються під час розслідування службового підроблення.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛІВ

ДО РОЗДІЛУ 1. РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

1. Що з указанного не є елементом криміналістичної характеристики вбивств?

- а) способи вчинення вбивств
- б) особа підозрюваного
- в) особа потерпілого
- г) всі відповіді невірні

2. У лісі було виявлено труп невідомої жінки з ознаками задушення. Вбита вдягнута в коричневе плаття, коричневі туфлі, у вухах – золоті сережки. Яке завдання розслідування висувається на перший план в даній ситуації?

- а) затримання злочинця
- б) встановлення всіх співучасників убивства
- в) встановлення мотивів убивства
- г) встановлення особи вбитої

3. Під час розслідування вбивства, у зв'язку із заявою про зникнення Моніної, було затримано Бойка, який визнав себе винним у вбивстві і показав місце приховання трупа. Яке першочергове завдання виникає у зв'язку з цим?

- а) кваліфікація злочину
- б) ідентифікація трупа
- в) встановлення очевидців злочину
- г) встановлення мотивів убивства

4. За заявою Костіна про зникнення його 10-літньої доньки розпочате досудове розслідування. Яку слідчу (розшукову) дію необхідно провести в першу чергу?

- а) огляд житла Костіна та його дочки
- б) накладення арешту на кореспонденцію Костіна
- в) затримання Костіна
- г) виїмку речей дочки Костіна

5. Яка слідча (розшукова) дія зазвичай не проводиться у наступній слідчій ситуації розслідування вбивства: особа потерпілого встановлена, вбивця затриманий?

- а) огляд місця події

- б) призначення судово-медичної експертизи
- в) допит підозрюваного
- г) пред'явлення трупа для впізнання

6. До дій злочинців з підготовки до вчинення вбивства, зазвичай, відносяться:

- а) інсценування вбивства під нещасний випадок
- б) приховання слідів злочину
- в) підготовка знаряддя позбавлення життя
- г) всі відповіді вірні

7. До загальних слідчих версій під час розслідування вбивств відносяться:

- а) смерть є наслідком самогубства
- б) вбивство з необережності
- в) вбивство з помсти
- г) всі відповіді вірні

8. У приміському лісі виявлено частини трупу людини. Які дані про особу вбивці можливо одержати за результатами судово-медичної експертизи частин трупу?

- а) вік
- б) професійні навички
- в) зріст, вагу
- г) всі відповіді вірні

9. До способів інсценування вбивств під незлочинну подію відносяться:

- а) знищення трупа
- б) фальсифікація окремих доказів
- в) спотворення трупа
- г) всі відповіді вірні

10. Вкажіть об'єкт дослідження судово-медичної експертизи під час розслідування вбивства?

- а) недопалок зі слідами слини
- б) насіння невідомої рослини
- в) сторонні волокна з одягу вбитого
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 2. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

1. Не є елементом криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень?

- а) предмет злочинного посягання
- б) спосіб учинення злочину
- в) особа потерпілого
- г) всі відповіді невірні

2. Ляшук під час спільного розпиття спиртних напоїв вдома у Сидоренка, ударом ножа заподіяв останньому тілесні ушкодження і скрився. Яке завдання в даній ситуації висувається на перший план?

- а) розшук і затримання Ляшука
- б) встановлення ступеня алкогольного сп'яніння Сидоренка та Ляшука
- в) встановлення очевидців злочину
- г) встановлення мотивів заподіяння тілесних ушкоджень

3. Найбільш характерними слідами заподіяння тілесних ушкоджень є:

- а) матеріальні, ідеальні, електронно-цифрові
- б) матеріальні, електронно-цифрові
- в) матеріальні, ідеальні
- г) ідеальні, електронно-цифрові

4. Типові версії про особу злочинця у слідчій ситуації заподіяння тілесних ушкоджень за місцем проживання потерпілого чи місцем проживання його друзів і знайомих?

- а) тілесні ушкодження заподіяно незнайомими потерпілому особами
- б) тілесні ушкодження заподіяно хуліганями
- в) тілесні ушкодження заподіяно особою (особами) з числа друзів (знайомих) потерпілого
- г) всі відповіді вірні

5. Основне завдання розслідування у ситуації, коли підозрюваний визнає факт застосування незначного насильства до потерпілого, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали?

- 1) встановлення причинно-наслідкового зв'язку між насильницькими діями підозрюваного і наслідками у вигляді тілесних ушкоджень
- 2) закріплення доказів від вже встановлених джерел

- 3) встановлення, чи мало місце насильство або інша провокація відносно підозрюваного
- 4) всі відповіді вірні

6. Вкажіть об'єкт дослідження трасологічної експертизи під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень?

- а) відбиток взуття
- б) пляма крові
- в) гудзик
- г) всі відповіді вірні

7. Під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення затримано Радченка. На допиті Радченко не визнав себе винним у заподіянні тілесних ушкоджень і заявив, що не знає особи, яка звинувачує його у вчиненні кримінального правопорушення. Яку слідчу (розшукову) дію у зв'язку із цим слід провести?

- а) допит двох чи більше вже допитаних осіб
- б) очну ставку
- в) обшук за місцем проживання підозрюваного
- г) слідчий експеримент

8. Отримавши заяву Костенка про заподіяння тілесних ушкоджень його неповнолітньому синові, розпочато досудове розслідування. Що необхідно зробити для встановлення характеру тілесних ушкоджень?

- а) провести судово-медичне освідування сина Костенка
- б) призначити судово-медичну експертизу
- в) допитати лікаря, який надавав потерпілому медичну допомогу
- г) провести слідчий експеримент

9. Для способів заподіяння тілесних ушкоджень зазвичай є характерним:

- а) обов'язкове застосування знарядь або засобів
- б) відсутність етапу підготовки, а коли мають місце підготовчі дії, то для них не характерна особлива ретельність
- в) неодмінне вчинення заходів, спрямованих на приховання слідів заподіяння тілесних ушкоджень
- г) всі відповіді вірні

10. Ситуація, коли потерпілий знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але умисно приховує інформацію від слідчого, є характерною коли:

- а) тілесні ушкодження потерпілому заподіяні через те, що він перший образив винну особу
- б) винною особою є близький родич чи знайомий потерпілого, який не бажає притягнення його до відповідальності
- в) потерпілий впевнений у неможливості доведення вини підозрюваного у вчиненому злочині
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 3. РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

1. До відділу поліції звернувся Карпов із заявою про зникнення його дочки. Він підозрює, що вона стала жертвою торгівлі людьми.

Що відразу необхідно вчинити у зв'язку із цією заявою:

- а) провести допити як свідків родичів та знайомих дочки Карпова
- б) провести огляд у помешканні Карпова
- в) провести обшук у помешканні Карпова
- г) порадити Карпову почекати три дні, а потім звернутися до поліції

2. До особливостей розслідування торгівлі людьми можна віднести:

- а) необхідність призначення великої кількості судових експертиз
- б) міжнародний характер кримінального правопорушення
- в) складність кваліфікації дій підозрюваних
- г) всі відповіді вірні

3. Під час розслідування торгівлі людьми потерпіла Ніконова повідомила, що запам'ятала особу, яка запропонувала їй працювати за кордоном, у результаті чого вона стала жертвою цього кримінального правопорушення. Яку слідчу (розшукову) дію необхідно провести у зв'язку із цим:

- а) допит потерпілої
- б) слідчий експеримент
- в) пред'явлення особи для впізнання
- г) вірної відповіді немає

4. Вкажіть, який вид судової експертизи переважає під час розслідування торгівлі людьми:

- а) фототехнічна

- б) технічна експертиза документів
- в) матеріалів, речовин та виробів
- г) всі відповіді вірні

5. Що з указанного не є елементом криміналістичної характеристики торгівлі людьми:

- а) спосіб вчинення кримінального правопорушення
- б) «слідова картина»
- в) предмет злочинного посягання
- г) тактика допиту

6. Що з указанного не належить до початкових слідчих (розшукових) дій під час розслідування торгівлі людьми?

- а) допит потерпілих
- б) допит підозрюваних
- в) огляд місця події
- г) обшуки за місцем роботи, проживання підозрюваних

7. Не є типовою загальною версією у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми:

- а) має місце торгівля людьми
- б) має місце торгівля людьми, пов'язана з учиненням інших кримінальних правопорушень
- в) наявні ознаки торгівлі людьми і відома особа (особи), яка її вчинила
- г) вірної відповіді немає

8. Вкажіть прийоми підшукування та вербування людей для подальшого їх продажу:

- а) оголошення в ЗМІ
- б) конфіскація документів
- в) боргова кабала
- г) всі відповіді вірні

9. Вкажіть типові слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми на початковому етапі:

- а) має місце торгівля людьми
- б) має місце торгівля людьми, пов'язана з учиненням інших кримінальних правопорушень
- в) наявні ознаки торгівлі людьми і відома особа (особи), яка її вчинила
- г) всі відповіді вірні

10. Вкажіть, що не відноситься до способів фізичного насильства для примушування людей до роботи та контролю над ними під час торгівлі людьми:

- а) побиття
- б) виснаження голодом
- в) погроза розправою
- г) вірної відповіді немає

ДО РОЗДІЛУ 4. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ

1. До районного відділу поліції звернувся Баринів із заявою про те, що його дочку, студентку педінституту, було зґвалтовано в кімнаті гуртожитку студентом Анісімовим. Що в першу чергу необхідно вчинити у зв'язку з цією заявою?

- а) провести обшук у помешканні Анісімова
- б) оглянути місце події
- в) провести слідчий експеримент
- г) повідомити Анісімову про підозру

2. У протоколі огляду місця події за фактом зґвалтування вказувалося: «...під час огляду виявлено сліди боротьби... в результаті огляду вилучена металічна брошка з білим орнаментом, на якій зображена ваза з трояндами...». Яку помилку допущено?

- а) не вказана придатність слідів боротьби для ідентифікації
- б) не встановлено, з якого металу виготовлена брошка
- в) не вказано, кому належить металічна брошка
- г) не описані сліди боротьби

3. Вкажіть, який вид судових експертиз переважає під час розслідування зґвалтувань?

- а) судово-медична
- б) трасологічна
- в) дактилоскопічна
- г) біологічна

4. Під час розслідування зґвалтування, потерпіла Ковальова показала, що була зґвалтована у своїй кімнаті в гуртожитку знайомим їй Старковим. За її словами, вона чинила активний опір і подерла руки нападнику. Яку слідчу (розшукову) дію необхідно провести для перевірки показань потерпілої?

- а) освідчування Старкова

- б) призначення судово-медичної експертизи Старкова
- в) пред'явлення для впізнання Старкова
- г) слідчий експеримент

5. Для встановлення факту застосування насильства до потерпілої особи під час зґвалтування необхідно перевірити?

- а) наявність алібі у підозрюваного
- б) наявність на одязі та тілі підозрюваного слідів боротьби
- в) наявність спеціальної фізичної підготовки підозрюваного
- г) всі відповіді вірні

6. До обставин, які підлягають встановленню під час розслідування зґвалтувань, відносяться:

- а) обставини, що цінності, які підлягають спеціальній конфіскації одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення
- б) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру
- в) відомості про особу потерпілого
- г) всі відповіді вірні

7. Не є основним елементом криміналістичної характеристики зґвалтувань:

- а) особа потерпілого
- б) обстановка
- в) предмет злочинного посягання
- г) вірної відповіді немає

8. До першочергових слідчих (розшукових) дій під час розслідування зґвалтувань належить:

- а) призначення судово-медичної експертизи потерпілого
- б) слідчий експеримент
- в) одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб
- г) всі відповіді вірні

9. Переважна кількість зґвалтувань вчиняється ...

- а) зранку
- б) вночі
- в) вдень
- г) час доби не має значення

10. Основні тактичні прийоми допиту потерпілих від зґвалтування?

- а) постановка несподіваних запитань
- б) проведення допиту слідчим однієї статі з потерпілим
- в) роз'яснення безглуздості зайнятої позиції
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 5. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1. Що з указанного не є елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності?

- а) предмет злочинного посягання
- б) спосіб учинення кримінального правопорушення
- в) типова «слідова картина»
- г) обстановка вчинення кримінального правопорушення

2. Предметом злочинного посягання порушення авторського права і суміжних прав є:

- а) твори науки, літератури, мистецтва, комп'ютерні програми та бази даних, виконання, фонограми та програми мовлення, об'єкти суміжних прав
- б) твори науки та літератури, комп'ютерні програми, а також об'єкти суміжних прав
- в) твори науки, літератури, мистецтва, комп'ютерні програми та бази даних, топографія інтегральних мікросхем, а також виконання, фонограми та програми мовлення, об'єкти суміжних прав
- г) твори науки, літератури, мистецтва, об'єкти суміжних прав

3. Способом злочинного порушення авторських та суміжних прав є:

- а) незаконне відтворення авторського права і суміжних прав
- б) незаконне розповсюдження об'єктів авторського права і (або) суміжних прав
- в) інше умисне порушення авторського права і суміжних прав
- г) всі відповіді вірні

4. До матеріальних слідів, які залишаються після вчинення кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності, можливо віднести:

а) електронно-обчислювальну техніку, продукцію з явними ознаками контрафактності, бухгалтерську документацію щодо придбання, виготовлення та розповсюдження програмного забезпечення і електронно-обчислювальної техніки

б) інформацію, яка міститься у співробітників спеціальної служби організації-правовласника, що відслідковує свій сектор ринку

в) уявні образи, сприйняття, збережене в пам'яті

г) всі відповіді вірні

5. Особа злочинця, у кримінальних провадженнях про порушення прав інтелектуальної власності характеризується:

а) зазвичай це чоловіки, які мають повну вищу освіту

б) зазвичай це жінки, які мають повну вищу освіту

в) це чоловіки, які мають загальну середню або професійно-технічну освіту

г) це жінки, які мають загальну середню або професійно-технічну освіту

6. Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності, є:

а) факт порушення прав інтелектуальної власності виявлений суб'єктом права інтелектуальної власності, особу порушника не встановлено

б) порушник прав інтелектуальної власності звернувся до правоохоронних органів з явкою з повинною

в) працівниками оперативних підрозділів виявлено ознаки порушення прав інтелектуальної власності, однак особу порушника не встановлено

г) всі відповіді вірні

7. Місцем події у кримінальних провадженнях про порушення прав інтелектуальної власності можуть бути:

а) службові, офісні, складські та виробничі приміщення підприємств, організацій

б) житлові приміщення, приміщення готелів

в) складські приміщення де зберігаються незаконно виготовлені примірники творів ресторанів, приміщення барів, нічних клубів, дискотек

г) всі відповіді вірні

8. Після прибуття на місце події, у кримінальних провадженнях про порушення прав інтелектуальної власності, проводяться:

- а) перевірка ефективності блокування й охорони приміщень, вилучення сторонніх осіб
- б) з'ясування кількості приміщень їх розташування
- в) планування огляду
- г) всі відповіді вірні

9. До завдань, які вирішуються на робочому етапі огляду місця події, під час розслідування кримінальних правопорушень, які посягають на права інтелектуальної власності, відносяться:

- а) виявлення, фіксація та вилучення слідової інформації, що вказує на зв'язок між підозрюваним та об'єктом що оглядається
- б) встановлення спостереження за місцем, де було вчинено кримінальне правопорушення
- в) встановлення маршрутів руху потерпілого
- г) всі відповіді вірні

10. У кримінальних провадженнях про порушення прав інтелектуальної власності як свідки можуть бути допитані:

- а) виконавці твору
- б) родичі, знайомі, друзі, сусіди, колеги автора, виконавця, винахідника
- в) водії, які перевозили товар
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 6. РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

1. Вкажіть вид слідів – джерело доказів, найбільш характерний для початкового етапу розслідування крадіжки:

- а) показання свідків
- б) документи
- в) сліди-відображення
- г) всі відповіді вірні

2. Вкажіть найбільш характерний елемент обстановки вчинення крадіжки:

- а) занедбаня бухгалтерського обліку
- б) невпорядкованість території
- в) відсутність очевидців
- г) всі відповіді вірні

3. Розслідуючи крадіжку з магазину «Хутро», було встановлено, що злочинець проник до приміщення магазину за допомогою підбору ключів або відмички. Яка версія про особу злочинця типова для даної ситуації?

- а) раніше судимий
- б) гастролер
- в) житель сільської місцевості
- г) неповнолітній

4. Типовими експертизами під час розслідування крадіжок є:

- а) хімічні, біологічні, ДНК-експертизи
- б) дактилоскопічні, трасологічні, товарознавчі
- в) судово-медичні, економічні, інженерно-екологічні
- г) всі відповіді вірні

5. Не є основним елементом криміналістичної характеристики крадіжок?

- а) «слідова картина»
- б) особа потерпілого
- в) приміщення підприємств, організацій
- г) вірної відповіді немає

6. З проведення якої слідчої (розшукової) дії, як правило, починається розслідування крадіжки з приміщення або іншого сховища?

- а) з огляду місця події
- б) з допиту підозрюваного
- в) з допиту потерпілого
- г) з обшуку

7. Оглядаючи місце події – приміщення бухгалтерії магазину, з якого була вчинена крадіжка грошей, на металевому ящику було виявлено і вилучено 5 потожирових слідів пальців рук, придатних для ідентифікації. Вкажіть, що треба зробити з вилученими слідами?

- а) перевірити за слідотокою реєстраційних карт слідів рук, які вилучені під час оглядів місць подій за фактами нерозкритих кримінальних порушень
- б) призначити дактилоскопічну експертизу
- в) перевірити за дактилокартотокою осіб, які були піддані дактилоскопіюванню
- г) всі відповіді вірні

8. У слідчій ситуації, коли факт крадіжки встановлено і підозрюваного затримано з речовими доказами або за «гарячими слідами», типовими загальними версіями є:

- а) крадіжку вчинила затримана особа
- б) крадіжку вчинив працівник даного об'єкта
- в) крадіжку вчинила особа з числа родичів потерпілого
- г) всі відповіді вірні

9. Переважна кількість квартирних крадіжок вчиняється:

- а) зранку
- б) вночі
- в) вдень
- г) ввечері

10. Головне завдання розслідування у ситуації, коли факт крадіжки встановлено, але дані про злочинця відсутні:

- а) переслідування підозрюваного за «гарячими слідами»
- б) встановлення особи, яка вчинила крадіжку, і виявлення викраденого майна
- в) встановлення предмета крадіжки, визначення розміру збитку
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 7. РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ

1. До елементів криміналістичної характеристики грабeжів і розбоїв належить?

- а) типова «слідова картина»
- б) типові слідчі ситуації
- в) типові слідчі версії
- г) всі відповіді вірні

2. Яке з перерахованих припущень не є загальною типовою версією, що висувається на початковому етапі розслідування розбою або грабежу?

- а) грабiж або розбiй вчинено особою, раніше судимою за аналогічний злочин
- б) мав місце не розбiй або грабiж, а інше кримінальне правопорушення
- в) кримінального правопорушення не було, а мало місце інсценування розбою або грабежу
- г) вірної відповіді немає

3. Яка з перерахованих обставин не входить до предмету доказування у кримінальних провадженнях про розбій і грабежі?

- а) учинення опору потерпілим
- б) місце і час вчинення кримінального правопорушення
- в) особа злочинця
- г) вірної відповіді немає

4. Яка з перерахованих слідчих (розшукових) дій не є типовою в ситуації розслідування, коли особа, яка вчинила розбій або грабіж, не затримана?

- а) допит потерпілого
- б) слідчий експеримент
- в) освідчення потерпілого
- г) вірної відповіді немає

5. Під час розслідування розбою підозрюваний Семаков зізнався у вчиненні кримінального правопорушення і виявив готовність показати, як він його вчиняв. Яку слідчу (розшукову) дію необхідно провести у даному випадку?

- а) допит Семакова на місці події
- б) огляд місця події за участю Семакова
- в) повідомити Семакову про підозру
- г) слідчий експеримент за участю Семакова

6. Протягом року в місті було вчинено серію грабежів громадян, під час яких злочинець викрадав лише гроші та ювелірні прикраси. Нападника описати потерпілі не могли. За якийсь час за вчинення дрібного хуліганства був затриманий Сажин, в якого під час поверхневого огляду було вилучено декілька ювелірних прикрас, схожих на ті, що знаходилися в розшуку. Що треба зробити у зв'язку з цим?

- а) провести слідчий експеримент із Сажиним
- б) пред'явити Сажина потерпілим для впізнання
- в) пред'явити потерпілим для впізнання ювелірні прикраси
- г) всі відповіді вірні

7. Під час огляду місця події в кримінальному провадженні про грабіж стосовно Пудова, було виявлено і вилучено слід пальця руки. Під час допиту потерпілий добре запам'ятав зовнішність нападника і описав його. В ході розслідування був встановлений раніше судимий

Костров, схожий за ознаками на злочинця. Яку слідчу (розшукову) дію необхідно провести в даній ситуації першою?

- а) одночасний допит Пудова і Кострова
- б) призначення дактилоскопічної експертизи
- в) пред'явлення потерпілому для впізнання Кострова
- г) обшук за місцем проживання Кострова

8. Зміст початкового етапу розслідування грабежів і розбоїв визначається:

- а) слідчою ситуацією
- б) результатами огляду місця події
- в) кваліфікацією кримінального правопорушення
- г) досвідом слідчого

9. Що з указанного не належить до початкових слідчих (розшукових) дій під час розслідування розбоїв і грабежів?

- а) допит потерпілого
- б) пред'явлення для впізнання
- в) слідчий експеримент
- г) допит підозрюваного

10. Які об'єкти зазвичай пред'являються для впізнання потерпілим під час розслідування грабежів і розбоїв?

- а) місце нападу
- б) підозрюваного
- в) вилучені обшуком у підозрюваного предмети, заборонені до цивільного обігу
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 8. РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

1. Не відноситься до основних елементів криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом:

- а) механізм кримінального правопорушення
- б) предмет злочинного посягання
- в) типова «слідова картина»
- г) вірної відповіді немає

2. За ознакою механізму виділяють такі види ДТП:

- а) перевищення встановленої швидкості руху
- б) виїзд на зустрічну смугу руху
- в) наїзд на пішохода
- г) всі відповіді вірні

3. До статичних елементів дорожньої обстановки відносяться:

- а) стан проїзної частини дороги
- б) інтенсивність руху
- в) режим руху
- г) всі відповіді вірні

4. До об'єктивних чинників учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, відносяться:

- а) технічний стан транспорту
- б) поведінка водія
- в) поведінка пішоходів
- г) всі відповіді вірні

5. Вкажіть загальні слідчі версії в кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом:

- а) ДТП сталася в результаті випадкового збігу обставин
- б) ДТП є результатом випуску в експлуатацію технічно-несправного автомобіля
- в) ДТП є результатом порушення водієм правил дорожнього руху
- г) всі відповіді вірні

6. Вкажіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів?

- а) ДТП відбулася за обставин, які вказав водій транспортного засобу
- б) ДТП інсценована з метою приховання іншого кримінального правопорушення
- в) потерпілий, водій і транспортний засіб перебувають на місці ДТП
- г) всі відповіді вірні

7. Слідчим експериментом під час розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, встановлюються:

- а) вид і стан дорожнього покриття
- б) причина смерті потерпілого

- в) умови видимості
- г) всі відповіді вірні

8. Основними завданнями автотехнічної експертизи в кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, є:

- а) встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та ДТП
- б) визначення взаємного розташування транспортних засобів у момент їх контактування
- в) визначення місця зіткнення ТЗ і місця наїзду на перешкоду
- г) всі відповіді вірні

9. Під час розслідування ДТП, що спричинила смерть потерпілого, були допитані водій і свідки, проведено слідчий експеримент, проте до кінця не вдалося з'ясувати місце наїзду автомобіля на пішохода. Яку експертизу необхідно провести для цього?

- а) автотоварознавчу
- б) судово-медичну
- в) транспортно-трасологічну
- г) автотехнічну

10. Оглядом місця ДТП встановлюється?

- а) водійський стаж, кваліфікація водія
- б) місце ДТП
- в) несправності транспортного засобу до ДТП
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 9. РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА

1. Яку слідчу (розшукову) дію необхідно провести для встановлення характеру тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому під час хуліганських дій?

- а) допит потерпілого
- б) судово-медичну експертизу потерпілого
- в) освідування потерпілого
- г) слідчий експеримент за участю потерпілого

2. Не є типовим елементом криміналістичної характеристики хуліганства?

- а) особа потерпілого
- б) місце та час учинення
- в) предмет злочинного посягання
- г) вірної відповіді немає

3. Не є типовим місцем учинення хуліганства?

- а) квартира
- б) громадський транспорт
- в) розважальний заклад
- г) вірної відповіді немає

4. Не є типовими загальними слідчими версіями під час розслідування хуліганства?

- а) хуліганство вчинене спортивними фанатами
- б) вчинено не хуліганство, а замах на розбій
- в) вчинено не хуліганство, а дрібне хуліганство
- г) вірної відповіді немає

5. Які заходи не проводяться у ситуації, коли виявлено сліди хуліганських дій, а особа, яка їх учинила не відома?

- а) встановлення свідків-очевидців та їх допит
- б) припинення хуліганства і затримання підозрюваного за «гарячими слідами»
- в) огляд місця події
- г) вірної відповіді немає

6. З якою метою у кримінальних провадженнях про хуліганство проводиться освідчення підозрюваного у ситуації його затримання за «гарячими слідами»?

- а) встановлення у підозрюваного стану алкогольного чи наркотичного сп'яніння
- б) встановлення можливості впізнання підозрюваного потерпілими та свідками-очевидцями
- в) встановлення на тілі підозрюваного слідів опору потерпілого
- г) всі відповіді вірні

7. З якою метою у кримінальних провадженнях про хуліганство призначається трасологічна експертиза?

- а) для встановлення характеру тілесних ушкоджень потерпілого та механізму їх утворення
- б) для встановлення за слідами на стріляних кулях, гільзах конкретного екземпляра вогнепальної зброї

- в) для дослідження слідів взуття, виявлених на місці події
- г) всі відповіді вірні

8. Які слідчі (розшукові) дії зазвичай проводяться на наступному (подальшому) етапі розслідування хуліганства?

- а) слідчий експеримент
- б) пред'явлення для впізнання
- в) освідування
- г) всі відповіді вірні

9. Вкажіть характерні особливості способів учинення хуліганства:

- а) можуть виражатися як в активних діях, так і в бездіяльності
- б) зазвичай обумовлені наперед обдуманим мотивом
- в) здебільшого не мають стадій підготовки та приховування
- г) всі відповіді вірні

10. Що є об'єктом пошуку під час проведення обшуку за місцем проживання підозрюваного у кримінальних провадженнях про хуліганство?

- а) зразки волосся, крові, слідів пальців рук підозрюваного для майбутніх ідентифікаційних експертиз
- б) зброя або інші предмети, що використовувались під час учинення кримінального правопорушення
- в) сліди, що свідчать про порушення первинної обстановки в помешканні внаслідок учинення кримінального правопорушення
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 10. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

1. До якої групи наркотичних засобів відноситься героїн?

- а) рослинного походження
- б) напівсинтетичного походження
- в) синтетичного походження
- г) психотропні речовини

2. Яка експертиза призначається для встановлення, чи є надана на дослідження речовина наркотичним засобом?

- а) біологічна

- б) фармакологічна
- в) хімічна
- г) матеріалів, речовин та виробів

3. Який наркотичний засіб виготовляється з конопель?

- а) гашиш
- б) морфій
- в) амфетамін
- г) метадон

4. Ділянка місцевості зазвичай є місцем події в кримінальних провадженнях про:

- а) незаконне вирощування снотворного маку
- б) викрадення наркотиків
- в) збут наркотиків
- г) всі відповіді вірні

5. Поширеними тактичними прийомами проведення обшуку в помешканнях осіб, які причетні до незаконного обігу наркотиків, є:

- а) контроль входу до приміщення на випадок появи сторонніх осіб
- б) спостереження за обшукуваними з метою запобігти спробі знищити або позбутися певних речей
- в) контроль за вікнами приміщення до початку обшуку
- г) всі відповіді вірні

6. Не є характерним елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків?

- а) обстановка вчинення кримінального правопорушення
- б) предмет злочинного посягання
- в) особа потерпілого
- г) особа злочинця

7. Процесуальне закріплення доказів причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків є головним завданням розслідування у слідчій ситуації?

- а) особа, яка могла вчинити кримінальне правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків, не встановлена
- б) особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків, зникла
- в) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків, затримана «на гарячому»
- г) всі відповіді вірні

8. Під час обшуку в кримінальному провадженні про крадіжку на квартирі у підозрюваного були виявлені прозорі пакетики з порошкоподібною речовиною білого кольору. Вони не вказані в ухвалі слідчого судді на обшук. Як необхідно з ними вчинити?

- а) вилучити незалежно від того, чи вказані вони в ухвалі на обшук
- б) залишити у підозрюваного, оскільки про них не зазначено в ухвалі на обшук
- в) викликати спеціаліста для проведення експрес-дослідження і лише після позитивного результату на наркотики вилучити
- г) внести відомості про дану подію до ЄРДР і лише після цього вилучити

9. Під час розслідування незаконного обігу наркотиків слідчий встановив, що у показаннях особи, яка збувала наркотичні засоби і особи, яка їх купувала, є суттєві розбіжності. Для з'ясування їх причин слідчий може провести:

- а) пред'явлення для впізнання
- б) слідчий експеримент
- в) одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб
- г) очну ставку

10. Під час розслідування незаконного виготовлення наркотичних засобів у підпільній нарколабораторії підозрюваний зізнався у вчиненні кримінального правопорушення і виявив готовність показати, як він виготовляв наркотики. Яку слідчу (розшукову) дію необхідно провести у цьому випадку?

- а) допит на місці події
- б) слідчий експеримент
- в) перевірку показань на місці
- г) відтворення обстановки і обставин події

ДО РОЗДІЛУ 11. РОЗСЛІДУВАННЯ «КОМП'ЮТЕРНИХ» КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1. До способів безпосереднього доступу до комп'ютерних даних можна віднести:

- а) підключення до лінії зв'язку законного користувача
- б) видача відповідних команд з комп'ютера, на якому інформація знаходиться
- в) проникнення до комп'ютерної системи з використанням чужих паролів

г) всі відповіді вірні

2. До інтелектуальних слідів «комп'ютерних» кримінальних правопорушень відносяться:

- а) сліди руху пакетів інформації з мережі Інтернет
- б) сліди, що залишаються на засобах захисту інформації
- в) сліди, що залишаються на засобах комп'ютерної техніки
- г) всі відповіді вірні

3. До знять опосередкованого (віддаленого) доступу при вчиненні «комп'ютерних» кримінальних правопорушень насамперед відноситься:

- а) засоби доступу до віддалених мереж
- б) носії комп'ютерних даних
- в) периферійне устаткування
- г) всі відповіді вірні

4. Обов'язковими підготовчими заходами, що проводяться до виїзду на місце проведення огляду місця події в кримінальних провадженнях про «комп'ютерні» кримінальні правопорушення є:

- а) підготовка науково-технічних засобів
- б) опитування осіб, які виявили наслідки «комп'ютерного» кримінального правопорушення
- в) планування огляду
- г) всі відповіді вірні

5. На вирішення технічної експертизи комп'ютерної техніки виносяться наступні запитання:

- а) чи мають місце несправності окремих пристроїв комп'ютера?
- б) який тип операційної системи використовується в комп'ютері?
- в) які програмні методи захисту інформації використовуються?
- г) всі відповіді вірні

6. Під час проведення експертизи даних і програмного забезпечення можуть вирішуватися наступні питання:

- а) чи мають місце несправності окремих пристроїв комп'ютера?
- б) чи не проводилась адаптація комп'ютера для роботи специфічних користувачів?
- в) які програмні продукти експлуатуються на досліджуваному комп'ютері?
- г) всі відповіді вірні

7. Не є типовою слідчою версією про подію «комп'ютерного» кримінального правопорушення:

- а) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою отримання матеріальної вигоди
- б) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення авторських прав
- в) встановлені факти злочинного заволодіння електронною інформацією
- г) вірної відповіді немає

8. Вкажіть внутрішніх користувачів як суб'єктів учинення «комп'ютерних» кримінальних правопорушень:

- а) особи, які займаються перевіркою фінансово-господарської діяльності підприємства
- б) особи, які знаходяться в трудових відносинах з підприємством, на якому вчинене «комп'ютерне» кримінальне правопорушення
- в) особи, які мають у своєму розпорядженні комп'ютерну техніку і доступ до телекомунікаційних мереж
- г) всі відповіді вірні

9. До матеріальних слідів «комп'ютерних» кримінальних правопорушень відносяться:

- а) сліди руху пакетів інформації з мережі Інтернет
- б) сліди, що вказують на зміни в заданій файлової структурі
- в) сліди, що залишаються на засобах комп'ютерної техніки
- г) всі відповіді вірні

10. Вкажіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень:

- а) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення алгоритму обробки інформації, знищення або пошкодження комп'ютерних програм і баз даних, а також їх носіїв
- б) «комп'ютерне» кримінальне правопорушення вчинене з метою порушення авторських прав
- в) відомості про спосіб доступу до інформації в комп'ютерній системі та осіб, які це вчинили, відсутні
- г) всі відповіді вірні

ДО РОЗДІЛУ 12. РОЗСЛІДУВАННЯ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

1. Що з переліченого належить до елементів криміналістичної характеристики службового підроблення:

- а) офіційний документ, службова особа, мотив, особа потерпілого
- б) спосіб учинення, предмет безпосереднього злочинного посягання, типова «слідова картина», особа злочинця
- в) підчистка, дописка, травлення, переклеювання фотокартки
- г) всі відповіді вірні

2. Що з переліченого характеризує спосіб вчинення службового підроблення:

- а) складання неправдивих офіційних документів; видача завідомо неправдивих офіційних документів; внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей
- б) знищення офіційних документів, зловживання службовим становищем, злочинна недбалість
- в) зловживання службовим становищем, недбале виконання службових обов'язків
- г) всі відповіді вірні

3. Чим характеризується типова «слідова картина» службового підроблення?

- а) наявністю виключно матеріальних слідів
- б) наявністю матеріальних та ідеальних слідів
- в) наявністю виключно ідеальних слідів
- г) відсутністю слідів вчинення кримінального правопорушення

4. При вчиненні яких видів кримінальних правопорушень службове підроблення виступає як спосіб їх приховання:

- а) при вчиненні правопорушень проти життя та здоров'я особи
- б) при вчиненні правопорушень проти громадського порядку
- в) при вчиненні корупційних правопорушень
- г) всі відповіді вірні

5. Що є основною метою початкового етапу розслідування службового підроблення?

- а) виявлення та збирання доказів
- б) доведення вини підозрюваної особи
- в) перевірка зібраних доказів
- г) всі відповіді вірні

6. Проведення яких слідчих (розшукових) дій є характерним для початкового етапу розслідування службового підроблення:

- а) огляд, обшук, проведення експертиз, допит
- б) освідування, слідчий експеримент, проведення експертиз
- в) допит, освідування, обшук
- г) обшук, проведення експертиз, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання

7. Що з переліченого виступає чинником, який негативно впливає на ефективність розслідування службового підроблення:

- а) протидія з боку службової особи
- б) необхідність обов'язкового застосування спеціальних знань під час розслідування
- в) неможливість виявлення інтелектуальної підробки документів в ході проведення експертизи
- г) всі відповіді вірні

8. В ході якої слідчої (розшукової) дії, як правило, встановлюється мотив вчинення службового підроблення?

- а) проведення експертизи
- б) освідування службової особи
- в) слідчий експеримент
- г) допит службової особи як підозрюваного

9. В ході проведення якого виду судової експертизи встановлюється факт матеріальної підробки офіційних документів під час розслідування службового підроблення?

- а) авторознавчої
- б) почеркознавчої
- в) технічної експертизи документів
- г) товарознавчої

10. Яку слідчу (розшукову) дію рекомендовано провести слідчому для усунення протиріч показань учасників кримінального провадження на наступному етапі розслідування службового підроблення?

- а) одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб
- б) судову експертизу
- в) пред'явлення для впізнання
- г) слідчий експеримент

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The basics of criminalistic : educational manual / Antoshchuk A., Myrovskaya A., Sakovskiy A. and others. Kyiv : FOP Maslakov, 2018. 82 p.
2. The basics of criminalistic : practical manual / Myrovskaya A., Samodin A., Tsybaliuk T., Piaskovskiy V. and other; under the general editorship of A. Myrovskaya. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2021. 148 p.
3. Авто-технічна експертиза дорожньо-транспортних пригод : конспект лекцій з курсу / І. Б. Гевко, О. Л. Ляшук, Р. В. Хорошун. Тернопіль : ТНТУ, 2016. 164 с.
4. Використання спеціальних знань під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку : метод. рекомендації / О. С. Тарасенко, С. С. Охріменко, О. М. Стрільців. Київ, 2018. 73 с.
5. Виявлення, документування та розслідування злочинів, передбачених ст. 315 КК України, вчинених з використанням мережі Інтернет : навч.-практ. посіб. / за ред. В. М. Комарницького, В. О. Криволапчука, Б. І. Бараненка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 509 с.
6. Дії працівників патрульної поліції при виявленні правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, А. В. Окушко, О. О. Вакулик та ін. Київ : НАВС, ФОП Кандиба Т. П., 2018. 46 с.
7. ДТП : огляд, документування, аналіз : практик. порадник / С. О. Шевцов, В. І. Дячук. Київ, 2013. 264 с.
8. Єфімов М. М. Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посіб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 125 с.
9. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій : метод. рекомендації / С. В. Албул, С. В. Андрусенко. Одеса : ОДУВС, 2018. 100 с.
10. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та

розслідуванні : Затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

11. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : Затверджена наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>.

12. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Єдиний облік» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Затверджена наказом МВС України від 14.06.2019 р. № 508. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0739-19>.

13. Інструкція із забезпечення порядку формування і використання Каталогів відомостей про напівсинтетичні та синтетичні наркотичні засоби та психотропні речовини, які вилучені на території України : Затверджена наказом МВС України від 15.11.2017 р. № 926. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1476-17>.

14. Кобилянський О. Л., Кофанов А. В. Криміналістика : конспект лекцій. Київ : Держ. ун-т інфраструктури та технологій, Укр. ДГПІ, 2019. 380 с.

15. Коваленко А. В. Розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів : монографія. Сєвєродонецьк, 2018. 267 с.

16. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

17. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посібн. / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.

18. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.

19. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків / В. А. Колесник, І. В. Гора. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

20. Криміналістика у питаннях та відповідях : навч. посіб. / А. В. Іщенко, В. В. Пясковський, А. В. Самодін, Ю. М. Черноус та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 118 с.

21. Криміналістика : навчальний посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика.

Методика розслідування / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв. Київ : Нац. тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського». 2017. 474 с.

22. Криміналістика : питання і відповіді : навчальний посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. 2-е вид, перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

23. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, В. К. Весельський, А. В. Іщенко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 704 с.

24. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.

25. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-те вид, переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

26. Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тіщенко та ін. ; за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.

27. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.

28. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.

29. Криміналістичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів : монографія / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. 430 с.

30. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

31. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

32. Курс лекцій з криміналістики / О. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула, В. С. Шаповалова ; за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.

33. Методика розслідування окремих кримінальних правопорушень (у схемах і таблицях) : навч. посіб. / Г. П. Власова, Г. О. Ганова, В. М. Гусаров та ін. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 146 с.

34. Методичні рекомендації з виявлення, документування та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / О. О. Крюков, О. М. Стрільців, І. А. Ботнарченко та ін. Київ : Фенікс, 2017. 159 с.

35. Наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори : словник-довідник для працівників правоохоронних органів / В. Ю. Шепітько, А. М. Полях, Н. М. Макаренко, Г. П. Петюнін. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2016. 402 с.

36. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. М. Черноус. Вінниця : ТОВ «Твори», 2018. 292 с.

37. Організація і тактика розслідування вбивств через необережність : монографія / А. В. Іваниця, М. М. Єфімов. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 148 с.

38. Організація початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень : збірник матеріалів практики / О. З. Гладун, В. П. Стадник, О. В. Яковлев, С. В. Янчишин. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2018. 68 с.

39. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю / С. С. Охріменко, О. Ю. Хахуцяк, С. О. Заїка. Київ, 2016. 74 с.

40. Остапчук М. С. Методика розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. Львів, 2015. 250 с.

41. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. № 770. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF>.

42. Пиріг І. В., Самсонова В. В. Методика розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів : монографія. Дніпро, 2017. 151 с.

43. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України : Затверджене наказом МВС України від 06.07.2017 р. № 570. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>.

44. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Затверджений наказом МВС України від 08.02.2019 р. № 100. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>.

45. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини : Затверджений спільним наказом МВС, МОЗ та Генеральної прокуратури від 29.09.2017 р. № 807/1193/279. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17>.

46. Порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і підрозділів поліції : Затверджений наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України від 06.07.2016 р. № 612/679. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1051-16>.

47. Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення). Верховний суд України [Електронний ресурс]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09#Text.

48. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: Затверджена наказом МВС України від 27.04.2020 р. № 357. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.

49. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80>.

50. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/stru>.

51. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

52. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

53. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

54. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2017. 524 с.

55. Розкриття квартирних крадіжок працівниками карного розшуку : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, В. І. Василичук, М. М. Марков та ін. Київ, 2018. 55 с.

56. Розслідування згвалтувань минулих років : метод. рекомендації / В. Я. Горбачевський, О. В. Кубарева, Н. О. Симоненко. Київ, 2018. 51 с.

57. Розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним розповсюдженням у мережі Інтернет медійного контенту провайдерами програмних послуг та Інтернет-провайдерами : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, О. С. Тарасенко, А.В. Самодін та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 44 с.

58. Розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Ю. Б. Комаринська, О. І. Галаган. Київ : ЦУЛ, 2013. 123 с.

59. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, О. М. Брисковська та ін. Київ, 2017. 64 с.

60. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / О. О. Алексеев, В. К. Весельський, В. В. Пясковський ; 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури. 2014. 320 с.

61. Розслідування порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, А. В. Окушко, А. В. Мельниченко. Київ, 2017. 49 с.

62. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Р. М. Дударець. Київ, 2017. 95 с.

63. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник / О. М. Цільмак, О. Є. Користін, О. М. Заєць та ін. Одеса : Фенікс, 2017. 352 с.

64. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / М. В. Кривонос, В. С. Бондар. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС, 2017. 412 с.

65. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

66. Черноус Ю. М., Сакаль А. П. Початковий етап розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними злочинними угрупованнями : навч. посіб. Київ : ВБ «Аванпост-прим», 2015. 195 с.

Наукове видання

**РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Навчальний посібник

Підписано до друку 21.06.2022. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 14,82. Зам. № 2106-22.

Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач ТОВ «7БЦ»

03067, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84

e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017